

ΔΙΚΑΙΟΥΧΟΣ: Ερευνητικό Κέντρο Φρέντερικ:

ΤΙΤΛΟΣ ΠΑΡΑΔΟΤΕΟΥ: ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΣΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΦΥΣΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ (3.6.2)

3.6.2.1 Έκθεση ανάδειξης θέσεων θεματικού ενδιαφέροντος σχετικά με τα «Στοιχεία Νερού», ως εργαλείο ενίσχυσης της ελκυστικότητας των περιοχών φυσικού και πολιτισμικού ενδιαφέροντος και τη βελτίωση της προσβασιμότητας και ασφάλειας της επισκεψιμότητάς τους.

Ημερομηνία: Μάρτιος 2022

Το παραδοτέο αυτό ετοιμάστηκε από μέλη του Ερευνητικού Κέντρου Φρέντερικ (Frederick Research Center) στο πλαίσιο της πράξης *Υδάτινοι δρόμοι και ιστορίες στο E4 και στα Γεωπάρκα της Ανατολικής Μεσογείου* (Ακρωνύμιο: WaterWays), η οποία συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΤΠΑ) και εθνικούς πόρους της Ελλάδας και της Κύπρου στο πλαίσιο του Προγράμματος Συνεργασίας INTERREG-V Ελλάδα-Κύπρος 2014-2020.

Αναφορά κειμένου:

Νικόλας-Γιώργος Ηλιάδης & Σοφία Μαζαράκη (2022) Έκθεση ανάδειξης θέσεων θεματικού ενδιαφέροντος σχετικά με τα «Στοιχεία Νερού» στην περιοχή Μαραθάσας. Πράξη: *Υδάτινοι δρόμοι και ιστορίες στο E4 και στα Γεωπάρκα της Ανατολικής Μεσογείου* (Ακρωνύμιο: WaterWays), INTERREG-V Ελλάδα-Κύπρος 2014-2020. Ερευνητικό Κέντρο Φρέντερικ, Λευκωσία, Κύπρος.

Χαρτογράφηση και καταγραφή σημείων και περιοχών φυσικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος

Πίνακας Περιεχομένων

1. Εισαγωγή	4
1.1. Αντικείμενο μελέτης	5
2. Καθορισμός περιοχών ανάδειξης	10
3. Σημεία ανάδειξης	11
ΔΙΑΔΡΟΜΗ 1	12
Σημείο 1: Οι κορυφές και οι πηγές του Πεδουλά ως σημεία αναφοράς (Δ1_1)	13
Σημείο 2: Λουτρά της Ρήγαινας (Μουτουλλάς) (Δ1_2)	16
Σημείο 3: Χλιό (Μουτουλλάς) (Δ1_3)	19
Σημείο 4: Κρύα ή κάτω βρύση, Μουτουλλά (Δ1_4)	20
Σημείο 5: Θειούχες πηγές Καλοπαναγιώτη (Δ1_5)	23
Σημείο 6: Μοναστήρι Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή & Βαπτιστήριο Αγίου Ηρακλειδίου (Καλοπαναγιώτης) (Δ1_6)	25
Σημείο 7: Ενετικό Γεφύρι Καλοπαναγιώτη (Δ1_7)	29
Σημείο 8: Νερόμυλος του Κύκκου (Δ1_8)	31
Σημείο 9: Το φράγμα Καλοπαναγιώτη (Δ1_9)	34
ΔΙΑΔΡΟΜΗ 2	37
Σημείο 1: Θειούχα πηγή στις Τρεις Ελιές (Δ2_1)	38
Σημείο 2: Τα ενετικά γεφύρια στις Τρεις Ελιές: Γεφύρι Τρεις Ελιές ή το Γεφύρι του Δράκοντα & το Γεφύρι του Μύλου (Δ2_2)	40
ΔΙΑΔΡΟΜΗ 3	43
Σημείο 1: Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή της Παναγίας του Κύκκου (Δ3_1)	44
Σημείο 2: Το Μονοπάτι Ε4, διαδρομή Κύκκος – Τρίπυλος (Δ3_2)	50
Σημείο 3: Το δάσος του κέδρου του βραχύφυλλου (Cedrus brevifolia) (Δ3_3)	54
Σημεία 4: Η Μαραθάσα στο Γεωπάрко Τροόδους	60

1. Εισαγωγή

Το παραδοτέο αυτό αποσκοπεί στην αποτύπωση και την ανάδειξη των «*στοιχείων νερού*» επί του μονοπατιού E4 αλλά και του Γεωπάρκου Τροόδους, που εμπίπτουν εντός των διοικητικών ορίων της περιοχής Μαραθάσας. Η αναγνώριση σημείων και θεματικών περιοχών με ιδιαίτερο ενδιαφέρον αναφορικά με το στοιχείο του νερού, θα αποτελέσει σημαντικό μέσο βελτίωσης και ενίσχυσης της ελκυστικότητας των περιοχών φυσικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος της περιοχής της Μαραθάσας. Η βελτίωση της ελκυστικότητας των περιοχών φυσικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος που σχετίζονται με το υδάτινο στοιχείο, εντός της Μαραθάσας, αποτελεί και το ζητούμενο της πράξης WaterWays, αφού θα συμβάλει ως προς την ολοκληρωμένη κοινωνική και οικονομική βιώσιμη τοπική ανάπτυξη.

Στο πλαίσιο υλοποίησης του παραδοτέου έγινε αποτύπωση «*στοιχείων νερού*» ιδιαίτερου φυσικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος, τόσο επί του E4 ή/και πλησίον αυτού, όσο και εντός του Γεωπάρκου Τροόδους, όπως αυτά εκτείνονται εντός της περιοχής της Μαραθάσας. Τα αξιόλογα «στοιχεία νερού» αφορούν αξιόλογα σημεία τουριστικής προβολής όπως: (i) υδατικά συστήματα (φράγματα), (ii) φυσικές πηγές ή/και θειούχες πηγές, (iii) πολιτιστικά στοιχεία σε σχέση με το νερό (αρχαία γεφύρια, νερόμυλοι, βρύσες, λουτρά κ.ά.), (iv) σημεία φυσικού ενδιαφέροντος που σχετίζονται με το νερό και την βιοποικιλότητα της περιοχής δράσης του έργου (χλωρίδα και πανίδα).

Η αναγνώριση και φωτογραφική αποτύπωση των σημείων ειδικού ενδιαφέροντος ως προς την προβολή του υδάτινου στοιχείου στην περιοχή Μαραθάσας, που περιλαμβάνονται στο παραδοτέο αυτό έγινε μέσα από εργασία πεδίου (επιτόπιες επισκέψεις). Για κάθε σημείο που αναγνωρίστηκε ως ειδικού ενδιαφέροντος ετοιμάστηκε σχετικό κείμενο μετά από την αναζήτηση πληροφορίας μέσα από βιβλιογραφικές αναφορές ή αναζήτηση πληροφορίας από αρμόδια Κυβερνητικά Τμήματα (π.χ. Τμήμα Δασών, Τμήμα Γεωλογικής Επισκόπησης, Τμήμα Αναπτύξεως Υδάτων, Τμήμα Περιβάλλοντος, Τμήμα Αρχαιοτήτων).

Τα στοιχεία του παραδοτέου αυτού παραχωρήθηκαν στον Δ2: *Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας* (Κρήτη) της πράξης, ο οποίος θα τα αξιοποιήσει για την ετοιμασία ψηφιακών εφαρμογών για έξυπνες συσκευές, αναφορικά με τη ψηφιακή προβολή του E4 και του Γεωπάρκου Τροόδους στην περιοχή Μαραθάσας. Οι ψηφιακές αυτές εφαρμογές θα ενισχύσουν την οικοτουριστική πληροφόρηση στην περιοχή παρέμβασης της πράξης (στην περίπτωση της Κύπρου είναι η περιοχή της Μαραθάσας). Ταυτόχρονα, στο πλαίσιο της κοινής προσπάθειας ικανοποίησης των αναπτυξιακών στόχων, σε περιφερειακές περιοχές της Κρήτης και της Κύπρου, θα αναπτυχθούν/ υιοθετηθούν κοινές προσεγγίσεις ως προς την υλοποίηση δράσεων και στην παραγωγή κοινών καινοτόμων προϊόντων και υπηρεσιών με κοινούς κύριους στόχους. Η αναβάθμιση του τουριστικού προϊόντος με την εισαγωγή του υδάτινου στοιχείου ως σημαντικού παράγοντα διαμόρφωσης τόσο του φυσικού τοπίου όσο και του πολιτισμού στις περιοχές αυτές, θα

λειτουργήσει καταλυτικά ως προς την αύξηση της επισκεψιμότητας στις περιοχές επηρεασμού από την πράξη WaterWays.

1.1. Αντικείμενο μελέτης

Αντικείμενο μελέτης της παρούσας έκθεσης, όπως αυτό καθορίζεται και από το εισαγωγικό τμήμα, αποτελεί η ανάδειξη των «*στοιχείων νερού*», εκτεινόμενο σε τρία αλληλένδετα επίπεδα. Τα επίπεδα αυτά που αφορούν τόσο στον χώρο ανάδειξης των στοιχείων του νερού, δεν είναι άλλος από την περιοχή υλοποίησης της Πράξης, δηλαδή την περιοχή της Μαραθάσας όσο και στα στοιχεία του νερού σε σχέση με το Ευρωπαϊκό Μονοπάτι E4 και το Γεωπάρκο Τροόδους.

Η *περιοχή της Μαραθάσας*, αποτελεί γεωγραφική περιοχή του ορεινού όγκου της οροσειράς του Τροόδους, και καταλαμβάνει έκταση 208 Km², δηλαδή το 2,2% της ολικής έκτασης της Κύπρου. Η περιοχή της Μαραθάσας ορίζεται από τα διοικητικά όρια των 14 κοινοτήτων της περιοχής, που είναι για την Επαρχία Λευκωσίας (183 Km²): Γερακιές, Καλοπαναγιώτης, Κάμπος, Μηλικούρι, Μουτουλλάς, Οίκος, Πεδουλάς, Τσακίστρα και για την Επαρχία Λεμεσού (25 Km²): Άγιος Δημήτριος, Καμινάρια, Λεμύθου, Παλαιόμυλος, Πρόδρομος, Τρεις Ελιές. Το μεγαλύτερο τμήμα της περιοχής της Μαραθάσας, καταλαμβάνεται από τα κρατικά δάση Πάφου και Τροόδους.

Οι ιστορικές αναφορές για την περιοχή της Μαραθάσας, χάνονται μέσα στους αιώνες. Παρόλο που δεν υπάρχει ακριβής προσδιορισμός της πρώτης εγκατάστασης των οικισμών στην περιοχή της Μαραθάσας, αυτή εκτιμάται ότι σημειώθηκε κατά την περίοδο των αραβικών επιδρομών (647 - 965 μ.Χ.)¹, όταν και οι κάτοικοι των παραλιακών περιοχών αναζήτησαν ασφαλέστερους χώρους στο εσωτερικό του νησιού. Πιθανολογείται ότι, την περίοδο αυτή αρκετοί κάτοικοι της Κύπρου προτίμησαν να εγκατασταθούν στα κακοτράχαλα και αφιλόξενα βουνά του Τροόδους, τα οποία και διακρίνονταν από πυκνά δάση και έντονες βουνοκορφές, στοιχεία που προσέδιδαν ένα χαρακτήρα φυσικής κάλυψης και παρείχαν μοναδική προστασία², αφού διασφάλιζαν μη ορατότητα των οικισμών από μακριά¹. Επίσης, πέραν της πιο πάνω παραδοχής, αριθμός κατοίκων πιθανόν να εγκαταστάθηκε στον ορεινό όγκο της περιοχής της Μαραθάσας για να εξυπηρετήσει τις ανάγκες του βασιλείου των Σόλων κατά τα χρόνια ακμής του, με ξυλεία και χαλκό¹. Τέλος, η κατά περιόδους ίδρυση κοινοτήτων που έχουν αναπτυχθεί στην περιοχή της Μαραθάσας, ενδέχεται να σχετίζεται με την εγκατάσταση και ανάπτυξη μοναστηριών στον ορεινό όγκο του νησιού κατά τη Βυζαντινή περίοδο (325 - 1192)².

Η Μαραθάσα απαντάται ως γεωγραφική περιοχή από τα Μεσαιωνικά χρόνια (κατά τη Βυζαντινή περίοδο στο νησί)³. Εντούτοις, στοιχεία και αναφορές σε ιστορικά βιβλία, όπως το «*Λεόντιου Μαχαιρά Χρονικόν*»⁴

¹ Κουντούρης Φ. (2018) Μουτουλλάς – Ρίζες και Βιώματα. Τόμος Α'. Λευκωσία, Κύπρος.

² Κοκκινόφτας Κ. (1992) Η συμβολή του κλήρου των χωριών της περιοχής Μαραθάσας στους αγώνες του Ελληνισμού κατά τους τελευταίους δυο αιώνες. Περιοδικό: Ορθόδοξη Μαρτυρία, Αρ. Τ. 36.

³ Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια, Τόμος 9. Φιλόκυπρος, Λευκωσία, Κύπρος.

⁴ Παυλίδης Α. (1995) Λεόντιου Μαχαιρά Χρονικόν.

του 15^{ου} αιώνα, τα «*Ανέκδοτα έγγραφα της Κυπριακής Ιστορίας από το αρχείο της Βενετίας (1474-1508)*⁵» κ.ά., μαρτυρούν ότι η περιοχή πήρε αυτή την ονομασία από τον πρώτο οικισμό που αναπτύχθηκε στην περιοχή, τον οικισμό του Μάραθου, ο οποίος με τη σειρά του ονομάστηκε έτσι (Μάραθος) εξαιτίας του φυτού *μάραθος* (*Foeniculum vulgare*) που αφθονούσε στην περιοχή. Για τη φυτονομική προέλευση του ονόματος της κοινότητας του Μάραθου γίνεται αναφορά σε αξιόλογο αριθμό ιστορικών κειμένων^{1,2}. Άξιο αναφοράς είναι και το γεγονός ότι η περιοχή της Μαραθάσας, συχνά ονομαζόταν και ως *Μυριανθούσα*, στην λόγια Ελληνική γλώσσα, όπως αναφέρει στα απομνημονεύματα του ο Ρώσος μοναχός Μπάρσκυ το 1733 (Constantinides and Browning 1993)⁶. Η πρώτη επίσημη αναφορά για την περιοχή της Μαραθάσας, ως Μυριανθούσα καταγράφεται στον κώδικα του Παρισίου (Αρ. 1129, 1) το 1353. Το προσωνύμιο δόθηκε πιθανότατα θέλοντας να αναδείξει την ομορφιά του τοπίου, με τα πολύχρωμα δάση, θάμνους και φυτά που υπήρχαν στο σύνολο της περιοχής και τα πολύχρωμα άνθη που αυτά σχημάτιζαν (βλ. Κουντούρης 2018)¹.

Ο οικισμός Μάραθος αν και δεν υφίσταται σήμερα, φαίνεται ότι βρισκόταν στα βορειοανατολικά της κοινότητας Πεδουλα^{1,2}, όπου παρατηρούνται κατάλοιπα αρχαίου οικισμού και όπου ιστορικές αναφορές μαρτυρούν την παρουσία του τόσο κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας (1191-1489) όσο και της Ενετοκρατίας (1489-1571) στην Κύπρο. Υπολογίζεται ότι ο οικισμός εξαφανίστηκε την περίοδο μεταξύ 1750 και 1825. Πολύ κοντά στον οικισμό του Μάραθου, σύμφωνα με ιστορικές αναφορές, υπήρχε ακόμη ένας οικισμός, ο Τρουλληνός, ο οποίος βρισκόταν πλησίον (απέναντι) της σημερινής κοινότητας του Καλοπαναγιώτη και φαίνεται να ακολούθησε ιστορικά την πορεία του οικισμού του Μάραθου¹.

Άξιο αναφοράς είναι και το γεγονός ότι, κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας, το όνομα της περιοχής απαντάται και στον πληθυντικό αριθμό, δηλαδή οι *Μαραθάσες*, αφού οι Φράγκοι διαίρεσαν την περιοχή σε δυο τμήματα (φέουδα)^{2,3}, τα οποία αποτελούσαν διαφορετικές ιδιοκτησίες³: (i) Βασιλική Μαραθάσα (Marath Real), τμήμα το οποίο περιλάμβανε 24 οικισμούς και (ii) Μαραθάσα του κόμη της Έδεσσας⁷ (Marath du comte de Eddes), τμήμα που περιλάμβανε 28 οικισμούς. Αξιοσημείωτο είναι και το γεγονός ότι, πολλοί από τους οικισμούς που ανήκαν στα φέουδα της περιόδου της Φραγκοκρατίας δεν υφίστανται σήμερα, αφού λεηλατήθηκαν και καταστράφηκαν από επιδρομές, κυρίως κατά την οθωμανική περίοδο, στο νησί. Επίσης, από τις αναφορές που υπάρχουν υποστηρίζεται ότι ο αριθμός των οικισμών που αναφέρονται να περιλαμβάνονται στα διοικητικά όρια των δυο αυτών φέουδων, σήμερα δεν ανήκουν στα γεωγραφικά όρια της περιοχής Μαραθάσας². Τον 15^ο αιώνα, τα δυο φέουδα

---

⁵ Αριστείδου Α.Χ. (1994) *Ανέκδοτα έγγραφα της Κυπριακής Ιστορίας από το αρχείο της Βενετίας (1474-1508)*. Εκδόσεις ΚΕΕ, Λευκωσία, Κύπρος.

⁶ Constantinides N.C., Browning R. (1993) *Dated Greek Manuscripts from Cyprus to the year 1570*. Dumbarton Oaks Research Library and Collection Washington, D.C. and Cyprus Research Centre Nicosia.

⁷ Κομητεία της Έδεσσας, ήταν σταυροφορικό κράτος του 12^{ου} αιώνα, το οποίο ήταν το κέντρο της πνευματικής ζωής της Συριακής Ορθόδοξης Εκκλησίας. Η κομητεία της Έδεσσας, βρισκόταν στην ενδοχώρα των σημερινών συνόρων της Τουρκίας και Συρίας.

εκχωρήθηκαν από τη βασίλισσα Αικατερίνη Κορνάρο στον Μόρου ντε Γκρινιέρ (1474) και έτσι οι δυο περιοχές ενώθηκαν διατηρώντας την ονομασία τους³.

Το τοπίο της Μαραθάσας χαρακτηρίζεται από ορεινή τοπογραφία με ψηλές βουνοκορφές, με την υψηλότερη να είναι η κορυφή *Norv Σιώλτερ* (γνωστή και ως Κοκκινόροσος) στα νοτιοανατολικά της κοινότητας του Πεδουλά, με υψόμετρο 1709 m. Στην περιοχή της Μαραθάσας βρίσκεται και η κορυφή του Τρίπυλου (1362 m), η οποία αποτελεί και την υψηλότερη κορυφή του Δάσους Πάφου. Στην περιοχή διακρίνονται πυριγενή πετρώματα, τα οποία μέσα από τις διάφορες διαβρωτικές δραστηριότητες, δίνουν και διαφορετικά γεωμορφώματα και σχήματα στο ανάγλυφό της. Επίσης, οι διάφορες γεωλογικές και εδαφολογικές δραστηριότητες που συμβαίνουν εξελικτικά μέσα στους αιώνες, λόγω των φυσικών και χημικών διεργασιών, συνέβαλαν στη δημιουργία αφθονίας ρηγμάτων που οδήγησαν στη δημιουργία ποτάμιων συστημάτων. Τα ποτάμια συστήματα είναι συνήθως δενδροειδούς τύπου, ενώ άξιο αναφοράς είναι και το γεγονός ότι, πολλοί από τους ποταμούς της περιοχής της Μαραθάσας χαρακτηρίζονται από ολόχρονη ροή (ή σχεδόν καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου). Κύριοι ποταμοί της Μαραθάσας είναι οι Σέτραχος, Ξέρος και Κάμπος που εκβάλλουν στον κόλπο της Μόρφου, ενώ στην περιοχή αυτή ρέουν και σημαντικοί παραπόταμοι των ποταμών Διαρίζου (το άνω μέρος: ποταμός Πλατύ και ποταμός Καμιναριών) και Ξεροπόταμου (αργάκι Καστρολλιού) που εκβάλλουν στη θαλάσσια περιοχή της Πάφου. Αναφοράς αξίζουν και η πλειάδα φυσικών πηγών που υπάρχουν στην περιοχή όπως οι πηγές: Χαρτζιή στον Πρόδρομο, Πλατάνια στον Πεδουλά, Βρυσή του Μουχτάρη στη Λεμούθου, Αγία Τριάς στις Γερακιές, Ευρετούρες στον Κάμπο κ.ά.

Το **Ευρωπαϊκό μονοπάτι μεγάλων αποστάσεων E4**, αποτελεί ένα από τα 12 μονοπάτια⁸ που έχουν διαμορφωθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση Ορεινής Πεζοπορίας (European Ramblers Association, [ERA](#)), τα οποία συνδέουν εθνικά, και περιφερειακά μονοπάτια πεζοπορίας και παρέχουν διαπολιτισμικές εμπειρίες πέρα από τα σύνορα μιας χώρας. Τα μονοπάτια αυτά αποτελούν τη ραχοκαλιά των μονοπατιών πεζοπορίας μεγάλων αποστάσεων σε Ευρωπαϊκό επίπεδο, διασχίζοντας θέσεις με αξιόλογα φυσικά, ιστορικά και πολιτιστικά στοιχεία. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση Ορεινής Πεζοπορίας, τα μονοπάτια μεγάλων αποστάσεων, τα χαρακτηρίζει ως διαδρομές ειρήνης, κατανόησης και ενότητας, αφού συνδέουν τους ανθρώπους που τα διανύουν, καθώς ενώνουν τις χώρες από το Βόρειο Ακρωτήριο μέχρι την Κρήτη και την Κύπρο και από τον Ατλαντικό Ωκεανό έως τα Καρπάθια Όρη και τη Μαύρη Θάλασσα.

Το Ευρωπαϊκό μονοπάτι μεγάλων αποστάσεων E4 έχει ως αφετηρία του ο Γιβραλτάρ στην Ισπανία και διέρχεται από την Ισπανία, Γαλλία, Ελβετία, Γερμανία, Αυστρία, Ουγγαρία, Ρουμανία, Βουλγαρία, Ελλάδα (καταλήγοντας στην Κρήτη) και από εκεί εκτείνεται στην Κύπρο. Αποτελεί το μεγαλύτερο σε

---

⁸<https://www.era-ewv-ferp.org/e-paths/>

μήκος μονοπάτι από το σύνολο των 12 μονοπατιών μεγάλων αποστάσεων E, αφού η περιπατητική του διαδρομή αντιστοιχεί σε 12.000 Km.

Στην Κύπρο το *Μονοπάτι E4⁹* έχει συνολικό μήκος 645 Km, με αφετηρία του να αποτελούν οι εγκαταστάσεις του Διεθνούς Αεροδρομίου Λάρνακας και μέσα από πεζοπορία που διέρχεται από όλες τις επαρχίες της ελεύθερης Κύπρου καταλήγει στο Διεθνές Αεροδρόμιο Πάφου. Συγκεκριμένα το *Μονοπάτι E4* εντός των ορίων της Κυπριακής Δημοκρατίας διέρχεται, από τα εξής τμήματα:

A. Επαρχίες Λάρνακας - Αμμοχώστου

- ο Συνολικό μήκος 176 Km, εκτιμώμενη διάρκεια πεζοπορίας 50 - 60 ώρες
- ο Διέλευση: Αεροδρόμιο Λάρνακας - Ριζοελιά - Παναγία Αμπελιών - Κελλιά - Βορόκληνη - Πύλα - Ορμίδια - Δάσος Ξυλοφάγου - Παναγία Ξυλοφάγου - Ποταμός Λιοπετρίου - Αγία Θέκλα - Αγία Νάπα - Κέρμια - Δυτικό Άκρο Κάβο Γκρέκο - Κάβο Γκρέκο - Άγιοι Σαράντα, Δάσος Σωτήρας - τοποθεσία «Στρεφταράς» - Σωτήρα - Φράκτης Λιοπετρίου - Κοινοτικό Δάσος Λιοπετρίου - Ξυλοφάγου - Ξυλοτύμβου - Κοινοτικό Δάσος Πύλας - Πύλα - Ασπρόμουττη - Τρούλλοι Αβδελερό - Αρχάγγελος Μιχαήλ - Μούττη - Κόχη - Μούττη του Ζουού - Καλό Χωριό - Στόζουσα

B. Περιοχές Σταυροβουνίου - Αετόμουττης - Μαχαιρά

- ο Συνολικό μήκος 74 Km, εκτιμώμενη διάρκεια πεζοπορίας 25 - 27 ώρες
- ο Διέλευση: Περιοχές του Δάσους Σταυροβουνίου: Κλαυδιά, Κόρνος, Δελίκηπος & Περιοχές του Δάσους Μαχαιρά: Πάρκο Δελίκηπου, δάσος Αετόμουττης, Λυθροδόντας, εκδρομικοί χώροι Μάντρα του Καμπιού, Προφήτης Ηλίας και Κιόνια, Μοναστήρι Μαχαιρά, Λαζανιάς, Φικάρδου

Γ. Δάσος Αδελφοί - Δάσος Τρόδους

- ο Συνολικό μήκος 219 Km, εκτιμώμενη διάρκεια πεζοπορίας 80 - 85 ώρες
- ο Διέλευση: Κύριος δρόμος Λευκωσίας - Κλήρου - Καλό Χωριό - Φαρμακάς (E904) 4 χλμ. Νότια της Κλήρου προς Φαρμακά - Σταυρός του Αγιασμάτη - Παναγία του Άρακα - Πλατάνια - Τρόδος - Άγιος Γεώργιος Καπουράλλης

Δ. Δάσος Πάφου - Ακάμας Πέγεια - Τσάδα - Αεροδρόμιο Πάφου

- ο Συνολικό μήκος 176 Km, εκτιμώμενη διάρκεια πεζοπορίας 50 - 60 ώρες
- ο Διέλευση: Πρόδρομος (Άγιος Γεώργιος Καπουράλλη) - Ιερά μονή Κύκκου - Σταυρός της Ψώκας - Λυσός - Κρήτου Τέρρα - Λουτρά της Αφροδίτης - Πέγεια - Τσάδα- Διεθνές Αεροδρόμιο Πάφου

---

⁹http://media.visitcyprus.com/media/eBrochures/ipod/E4_GREEK_cnt.pdf

Μέρος του Τμήματος Δ διέρχεται και από την περιοχή της Μαραθάσας, ως μεταβατική διαδρομή από τα όρια του Εθνικού Δάσους Τροόδους προς το Δάσος Πάφου.

Το **Γεωπάρκο Τροόδους**¹⁰ εκτείνεται στον ορεινό όγκο της οροσειράς του Τροόδους από την υψομετρική ζώνη των 300 m μέχρι και την ψηλότερη κορυφή της οροσειράς (και του νησιού), στην Χιονίστρα με υψόμετρο τα 1952 m. Η έκταση του ανέρχεται στα 1147 Km², έκταση η οποία αντιστοιχεί στο 45% της συνολικής έκτασης της οροσειράς του Τροόδους και στο 15% της συνολικής έκτασης της Κύπρου. Το Γεωπάρκο Τροόδους διοικητικά εμπίπτει σε τρεις επαρχίες, της Λευκωσίας, της Πάφου και της Λεμεσού, αφού εκτείνεται:

- Στα ανατολικά από τα χωριά Μιτσερό, Αγιά Μαρίνα και Ποτάμι, στα βόρεια από τα Κατύδατα μέχρι τον Κάμπο της Τσακίστρας.
- Στα δυτικά μέχρι τον Σταυρό της Ψώκας και το Βουνί της Παναγιάς.
- Στα νότια και νοτιοδυτικά από τα Βρέτσια, Άγιο Νικόλαο, Μανδριά, Παπούτσα και Άγιο Επιφάνειο.

Ως εκ τούτου, το Γεωπάρκο Τροόδους περιλαμβάνει 110 οικισμούς με συνολικό πληθυσμό περίπου 25.000 κατοίκων, όπου συνδυάζει πέρα από τη συναρπαστική τοπική γεωλογία με το μοναδικό φυσικό περιβάλλον του Τροόδους, τη μακρόχρονη ιστορία των ανθρώπινων κοινωνιών καθώς και τα τοπικά ήθη, τα έθιμα και τις παραδόσεις του ντόπιου πληθυσμού.

Η ιδιαίτερη αξία του Γεωπάρκου Τροόδους οφείλετε στην ιδιαιτερότητα της γεωγένεσης της Κύπρου, η οποία είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη γένεση και ανύψωση της οροσειράς του Τροόδους. Η οροσειρά του Τροόδους αποτελεί ένα οφιολιθικό σύμπλεγμα¹¹, που σχηματίστηκε πριν από 92 εκατομμύρια χρόνια κατά μήκος ενός άξονα διεύρυνσης στα όρια καταβύθισης της Αφρικανικής πλάκας κάτω από την πλάκα της Ευρασίας, σε βάθος 8000 m κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας. Το σύμπλεγμα της οροσειράς οφιολίθου του Τροόδους, ως μια άλλη Αφροδίτη, αναδύθηκε από τα βάθη της Τηθύος θάλασσας, που προϋπήρχε της Μεσογείου, και αποτέλεσε την απαρχή του σχηματισμού της Κύπρου. Ο οφιολίθος του Τροόδους είναι το αποτέλεσμα μιας σειράς μοναδικών και πολύπλοκων γεωλογικών διεργασιών, και η δασώδης περιοχή της οροσειράς του Τροόδους αποτελεί το βαθύτερο στρώμα ενός κομματιού ωκεάνιου φλοιού, καθώς και του ανώτερου μανδύα της γης.

Το 2015 το Γεωπάρκο Τροόδους εντάχθηκε επίσημα στο Δίκτυο των Παγκόσμιων Γεωπάρκων της UNESCO, το οποίο αποτελεί ένα εθελοντικό, μη-κερδοσκοπικό Δίκτυο ανταλλαγής και συνεργασίας Εθνικών Γεωπάρκων. Το Δίκτυο των Παγκόσμιων Γεωπάρκων δημιουργήθηκε με σκοπό την προστασία,

---

¹⁰ <http://www.troodos-geo.org/cgi-bin/hweb?-V=index& FAA=1&-dindex.html& VLANGUAGE=gr>

¹¹ Ο όρος οφιολίθος προέρχεται από τις λέξεις *όφις* και *λίθος* και δόθηκε, αρχές του 19ου αιώνα, στο πέτρωμα σερπεντινίτης λόγω της προσομοίωσης της όψης του με εκείνης ενός πράσινου φιδιού. Στη δεκαετία του 1960, με την αποδοχή της θεωρίας των λιθοσφαιρικών πλακών, ο όρος αυτός χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει μια ομάδα βασικών και υπερβασικών πυριγενών πετρωμάτων και χημικών ιζημάτων.

ανάδειξη και προβολή τόσο της γεωλογικής, όσο και της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς αγροτικών περιοχών της Ευρώπης, αναπτύσσοντας και προωθώντας εκπαιδευτικές και γεωτουριστικές δραστηριότητες με υψηλές ποιοτικά προδιαγραφές. Μέσα από τη συμμετοχή τους στο Δίκτυο, τα Γεωπάργκα έχουν τη δυνατότητα συνεργασίας, ανταλλαγής και υλοποίησης βέλτιστων πρακτικών καθώς και συμμετοχής από κοινού σε έργα και προγράμματα για την ανάπτυξη προτύπων ποιότητας για όλα τα προϊόντα και πρακτικές που αφορούν στα Γεωπάργκα.

2. Καθορισμός περιοχών ανάδειξης

Ένα από τα πρώτα και βασικά στάδια ως προς την υλοποίηση του Παραδοτέου αυτού, αποτέλεσε η αναζήτηση και η αποτύπωση όλων των μονοπατιών (περιβαλλοντικών, φυσικών, γεωλογικών και πολιτιστικών διαδρομών) που περικλείονται εντός των ορίων της Μαραθάσας. Αρχικά αναζητήθηκαν υφιστάμενα χωρικά δεδομένα¹² (γραμμικά δεδομένα μονοπατιών) τόσο από την *Εθνική Διαδικτυακή Πύλη Ανοικτών Δεδομένων*¹³ όσο και από τα αρμόδια Κυβερνητικά Τμήματα (Τμήμα Δασών & Τμήμα Γεωλογικής Επισκόπησης). Στην περίπτωση που τα δεδομένα δεν ήταν διαθέσιμα σε ψηφιακή μορφή, ομάδα ερευνητών του Δ6 χαρτογραφούσε τα μονοπάτια, με τη χρήση φορητού GPS χειρός (Garmin; GPSSmap 62) ή/και της εφαρμογής έξυπνων συσκευών *GPS Test*. Με τον ίδιο τρόπο αναζητήθηκαν και καταγράφηκαν σημεία ιδιαίτερου ενδιαφέροντος προβολής, τόσο επί των μονοπατιών/διαδρομών όσο και σε σημεία πλησίον αυτών, που σχετίζονται με τους στόχους της *Πράξης* αλλά και του Παραδοτέου. Τα σημεία ιδιαίτερου ενδιαφέροντος αφορούν στοιχεία της φύσης που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με το υδάτινο στοιχείο (π.χ. πηγές, ποταμούς και φράγματα, αλλά και φυσικά οικοσυστήματα τα οποία βρίσκονται σε άμεση σχέση και συνάρτηση με την παρουσία του νερού), είτε ακόμη πολιτιστικά και θρησκευτικά στοιχεία (π.χ. παλιά και ιστορικά γεφύρια, νερόμυλοι, εκκλησίες κτλ.).

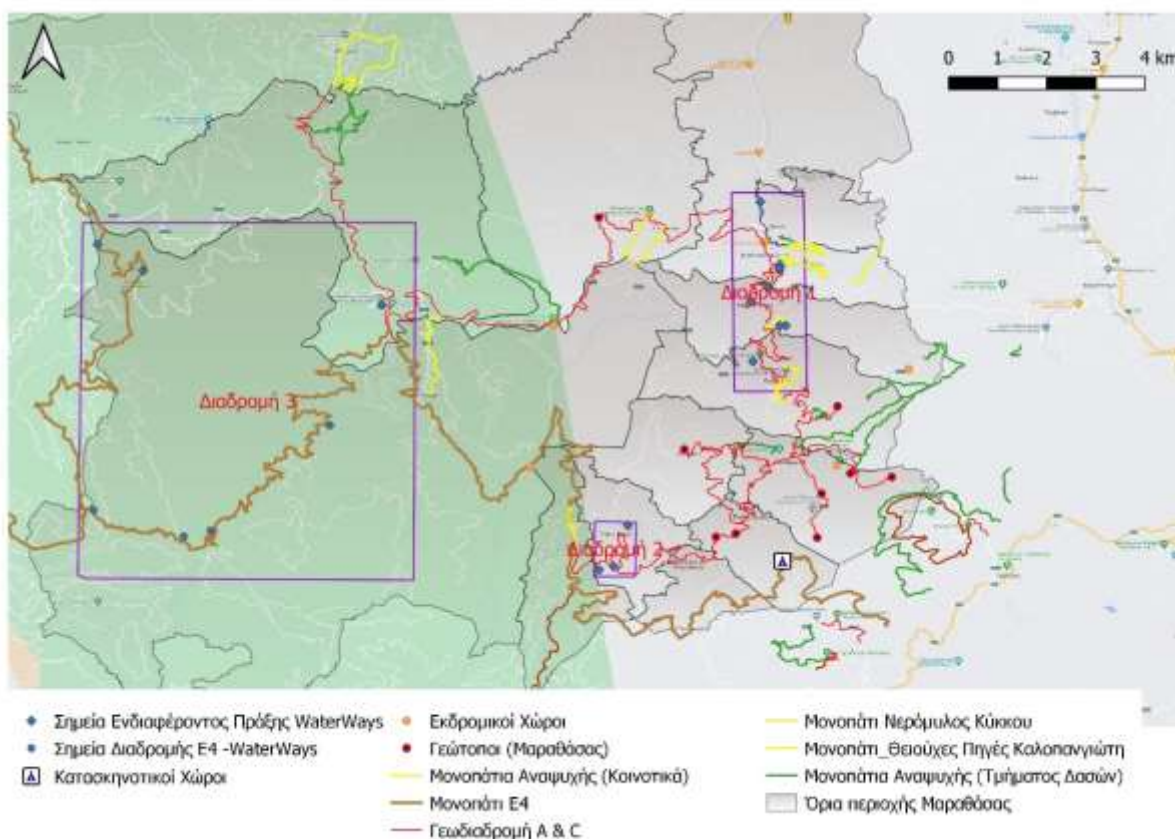
Τα στοιχεία που συλλέχθηκαν από τον Δ6 (γραμμικά και σημεία) καταχωρήθηκαν στο λογισμικό ArcGIS 10.8.1 όπου έτυχαν σχετικής επεξεργασίας, για τη χωρική αποτύπωση και ετοιμασία του χάρτη θεματικού ενδιαφέροντος ως προς την ανάδειξη των «*στοιχείων νερού*» επί του μονοπατιού E4 αλλά και του Γεωπάρκου Τροόδους, που εμπίπτουν εντός των ορίων εξάπλωσης της περιοχής Μαραθάσας (Εικόνα 1).

Η συλλογή των γεωγραφικών (χωρικών) στοιχείων και η ετοιμασία του χάρτη συνέβαλαν ώστε να υπάρξει μια καλύτερη και πλήρης αντίληψη ως προς τις δυνατότητες ανάδειξης των «*στοιχείων νερού*» στην περιοχή Μαραθάσας για σκοπούς ετοιμασίας εφαρμογής περιήγησης και ενημέρωσης στην Μαραθάσα, με αντικείμενο το νερό. Κοιτώντας τον χάρτη διαδρομών είναι εμφανές ότι, εντός της περιοχής Μαραθάσας υπάρχει ένα ικανοποιητικό δίκτυο διαδρομών/μονοπατιών που είναι διαθέσιμα για τον επισκέπτη. Εντούτοις, με γνώμονα την καλύτερη προβολή των διαφόρων σημείων που έχουν

¹² Γεωγραφικά αρχεία σε μορφή .shp & .kmz.

¹³ Εθνική Διαδικτυακή Πύλη Ανοικτών Δεδομένων (www.data.gov.cy)

αναγνωριστεί, διακρίθηκαν τρεις (3) περιοχές (διαδρομές) ιδιαίτερου ενδιαφέροντος (Εικόνα 1) και ανάπτυξης πληροφοριακού υλικού (βλ. #3).

Εικόνα 1: Σημεία ιδιαίτερου θεματικού ενδιαφέροντος ως προς την ανάδειξη των «στοιχείων νερού» στην περιοχή της Μαραθάσας και διαδρομές ενδιαφέροντος, στο πλαίσιο της πράξης WaterWays.

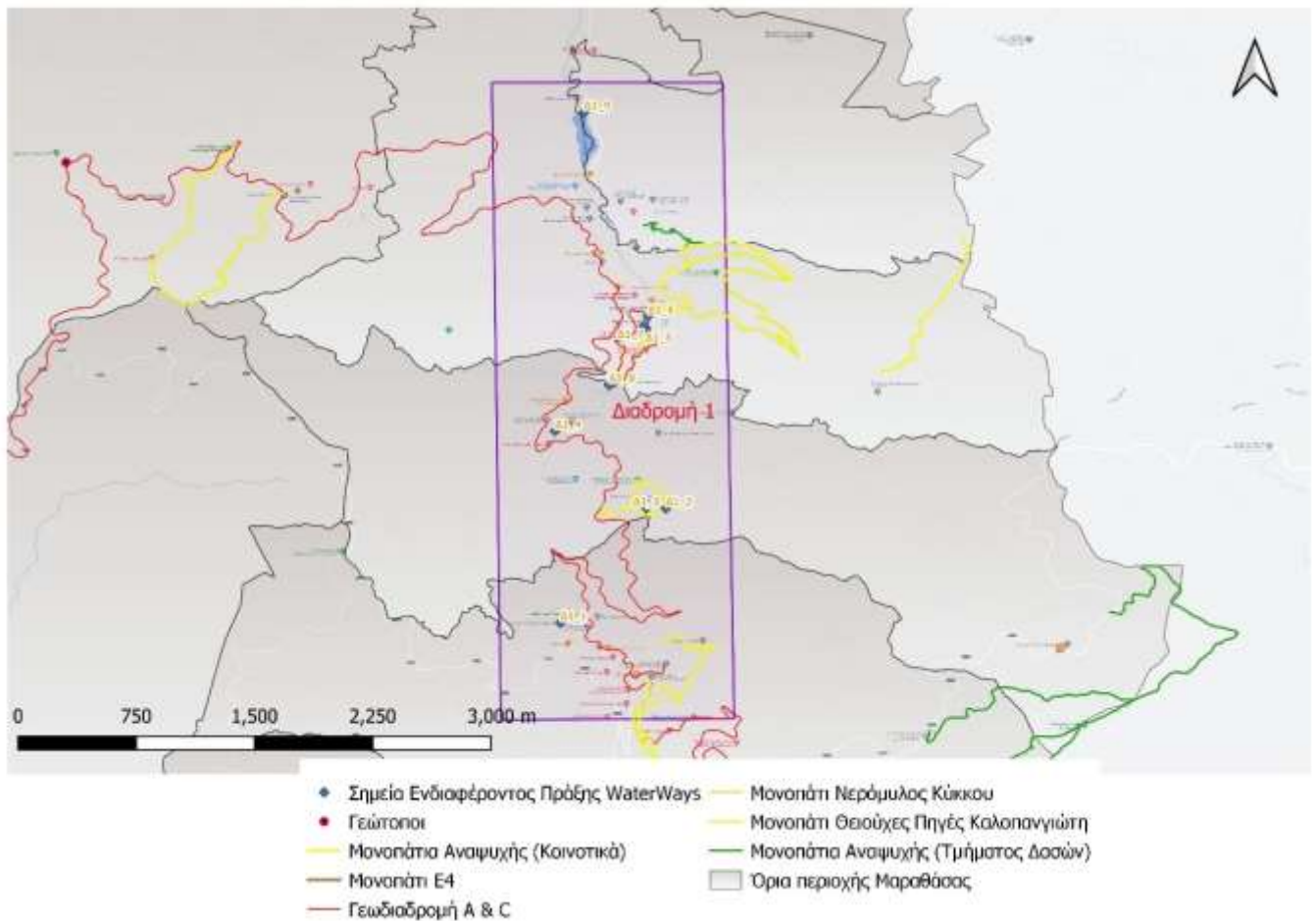
3. Σημεία ανάδειξης

Αξιολογώντας τα στοιχεία που συλλέχθηκαν στο πλαίσιο υλοποίησης του παρόντος παραδοτέου, όπως έχει αναφερθεί, αναγνωρίστηκαν τρεις (3) περιοχές (διαδρομές) ιδιαίτερου ενδιαφέροντος ως προς την ανάδειξη και ανάπτυξη πληροφοριακού υλικού για στοιχεία του νερού. Γνώμονα στην επιλογή των διαδρομών αυτών, αποτέλεσε η ανάδειξη των «στοιχείων νερού» ιδιαίτερου φυσικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος όπως αυτά εκτείνονται εντός της περιοχής της Μαραθάσας. Ταυτόχρονα, στόχος της επιλογής των διαφόρων διαδρομών ήταν η δημιουργία εκδρομών πολυθεματικού ενδιαφέροντος με πολιτιστικά, θρησκευτικά και οικολογικά στοιχεία, που σχετίζονται με το νερό, κατά τρόπο που να δημιουργούν διαδρομές εξερεύνησης διαφόρων μορφών, όπως: περιπατητικές κυκλικές ή γραμμικές διαδρομές, μερικών ωρών ή ημερών, ακόμη και διαδρομές για ποδηλάτες και χρήστες μέσων μεταφοράς.

ΔΙΑΔΡΟΜΗ 1

Η *Διαδρομή 1*, εκτείνεται εντός της κοιλάδας της βόρειας Μαραθάσας και συγκεκριμένα κατά μήκος του ποταμού Σέτραχου. Η διαδρομή αναπτύσσεται εντός περιοχών των κοινοτήτων Πεδουλά, Μουτουλλά και Καλοπαναγιώτη, αξιοποιώντας υφιστάμενα μονοπάτια μελέτης της φύσης εντός του Γεωπάρκου Τροόδους. Τα μονοπάτια μελέτης της φύσης τα οποία έχουν συμπεριληφθεί σε αυτή τη διαδρομή, έχουν κατασκευαστεί από τα Κοινοτικά Συμβούλια των κοινοτήτων είτε μέσα από τα *Μέτρα Αγροτικής Ανάπτυξης*¹⁴ είτε από ίδιους πόρους των κοινοτήτων.

Εντός της *Διαδρομής 1* (Εικόνα 2) επιλέγηκαν στοχευμένα σημεία ανάδειξης και προβολής, δημιουργώντας με τον τρόπο αυτό ένα δίκτυο σημείων επισκέψεως με θέμα το νερό, όπως περιγράφεται πιο κάτω.

Εικόνα 2: Διαδρομή 1 και σημεία ιδιαίτερου θεματικού ενδιαφέροντος ως προς την ανάδειξη των «στοιχείων νερού» στην περιοχή της Μαραθάσας και διαδρομές ενδιαφέροντος, στο πλαίσιο της πράξης WaterWays.

¹⁴ http://www.paa.gov.cy/moa/paa/paa.nsf/index_gr/index_gr?opendocument & http://www.moa.gov.cy/moa/fd/fd.nsf/fd92_gr/fd92_gr?OpenDocument

Σημείο 1: Οι κορυφές και οι πηγές του Πεδουλά ως σημεία αναφοράς (Δ1_1)

Η πρόσβαση στις υψηλές κορυφές του Πεδουλά, συνάδουν με την επίσκεψη στις ψηλότερες κορυφές της περιοχής της Μαραθάσας. Η ίδια η κοινότητα του Πεδουλά βρίσκεται σε μέσο υψόμετρο 1090 m, κατατάσσοντας την κοινότητα σε αυτές με το ψηλότερο υψόμετρο στην Κύπρο. Ο βουνίσιος χαρακτήρας του τοπίου είναι έντονος περιμετρικά της κοινότητας, αφού είναι περιτριγυρισμένη από ψηλές βουνοκορφές, απότομες βουνοπλαγιές και κορυφογραμμές. Οι ψηλότερες βουνοκορφές στα όρια της κοινότητας του Πεδουλά είναι η κορυφή Νορθ Σιώλτερ (γνωστή και ως Κοκκινόροτσος), η οποία ορθώνεται στα νοτιοανατολικά της κοινότητας σε υψόμετρο 1709 m, και αποτελεί την υψηλότερη κορυφή εντός των ορίων της Μαραθάσας. Στα δυτικά της κοινότητας βρίσκεται η κορυφή Μούττη του Δράκοντα (1243 m), ενώ ιδιαίτερα επιβλητική είναι και η κορυφή Φιδικιάς (1147 m) με το περίφημο εξωκλήσι της Ύψωσης Τιμίου Σταυρού.

Οι βουνοκορφές αυτές μαζί με την υδρολογία της περιοχής, έχουν λειτουργήσει καταλυτικά μέσα στους αιώνες ως προς την ανάπτυξη του ιδιαίτερου τοπίου της κοινότητας του Πεδουλά. Είναι προφανές ότι ο ορεινός αυτός όγκος του Πεδουλά, αποτελεί την απαρχή (στον ορεινό όγκο) της λεκάνης απορροής του ποταμού Σέτραχου. Έτσι, το τοπίο στην κοινότητα μαρτυρά εκείνα τα χαρακτηριστικά των ορεινών λεκανών απορροής, αφού το ποτάμι (Σέτραχος) και το έντονο υδρογραφικό του δίκτυο, διαμελίζει το τοπίο του χωριού, δημιουργώντας ταυτόχρονα βαθιά και στενή κοιλάδα, με τις γύρο πλαγιές να «πέφτουν» σχεδόν κάθετα (μεγάλες κλίσεις) πάνω στην κοίτη του ποταμού. Η παρουσία και εξέλιξη του ποτάμιου συστήματος του Σέτραχου σε αυτόν τον υψηλό όγκο της οροσειράς του Τροόδους, αποτυπώνεται και στην ανάπτυξη (χωροθέτηση) του οικισμού της κοινότητας του Πεδουλά. Είναι χαρακτηριστικό ότι, ο Πεδουλάς φαίνεται να έχει αναπτυχθεί πάνω σε βαθμίδες (πεζούλια), οι οποίες εν μέρη αποτελούν φυσικές αναβαθμίδες που δημιουργήθηκαν χιλιάδες χρόνια πριν, μέσα από την σταδιακή εξέλιξη του υδρογραφικού δικτύου της περιοχής. Οι βαθμίδες συνιστούν ένα από τα ιδιαίτερα φυσικά χαρακτηριστικά των ρευμάτων και των ποταμών, που είναι εμφανή και εύκολα αναγνωρίσιμα και αποτελούν αντικείμενο μελέτης του επιστημονικού κλάδου της ορεινής υδρολογίας.

- Οι αναβαθμίδες που σχηματίζονται εντός του υδρογραφικού δικτύου μιας λεκάνης απορροής οφείλονται σε διάφορες διεργασίες, είτε λόγω της ύπαρξης ρηγμάτων και μετατοπίσεων ή και κατολισθήσεων στα πρηνή των κλάδων του υδρογραφικού δικτύου, είτε ακόμη λόγω της απόθεσης υλικών εντός των ορίων του δικτύου. Εντούτοις, σημαντικός παράγοντας ως προς τη διαμόρφωση των βαθμίδων εντός ενός υδρογραφικού δικτύου αποτελεί η μεταβολή της θέσης του βασικού επιπέδου εξέλιξης της λεκάνης απορροής, λόγω γεωλογικών παραγόντων, όπως οι ανοδικές και καθοδικές κινήσεις.

Από γεωλογική άποψη, στη διοικητική έκταση του χωριού κυριαρχούν οι διαβάσεις, οι γάββροι, οι πλαγιογρανίτες, οι δουνίτες και οι βερλίτες του πυριγενούς συμπλέγματος του Τροόδους, ενώ πάνω στα πετρώματα αυτά αναπτύχθηκαν πυριτιούχα εδάφη. Ο Πεδουλάς δέχεται μια ψηλή μέση ετήσια βροχόπτωση που φθάνει τα 900 - 920 mm, ενώ σε μικρή απόσταση στα νότια, νοτιοανατολικά και νοτιοδυτικά του οικισμού, βρίσκονται οι πηγές του Σέτραχου.

- [Λεκάνη απορροής](#)

Είναι προφανές ότι ο ορεινός αυτός όγκος του Πεδουλά αποτελεί την απαρχή, της λεκάνης απορροής του ποταμού Σέτραχου (του τμήματος της λεκάνης που βρίσκεται στον ορεινό όγκο).

Η λεκάνη απορροής ή συλλεκτήρια λεκάνη, στον κλάδο της υδρολογικής επιστήμης, αποτελεί την χερσαία έκταση από την οποία αποστραγγίζει όλο το νερό που φτάνει στο συγκεκριμένο ρεύμα ή ποταμό, μέσω των ρών των υπόγειων υδάτων ή/και της επιφανειακής απορροής. Αποτελεί δηλαδή όλη την ευρύτερη περιοχή, η οποία περικλείει τις βουνοκορφές και τις πλαγιές, μέσω των οποίων κινείται το νερό ώστε να καταλήξει στα ρυάκια, ρέματα, χείμαρρους και ποταμούς, μιας περιοχής και να οδηγηθεί στο σημείο εκβολής του (θάλασσα ή λίμνη ή ένας άλλος μεγαλύτερος ποταμός). Τα όρια της λεκάνης απορροής προσδιορίζονται από τον υδροκρίτη, ο οποίος προσδιορίζει την περίμετρο της επιφάνειας που τροφοδοτεί το συγκεκριμένο ρεύμα με όμβρια ύδατα, ενώ ταυτόχρονα αποτελεί τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ των γειτνιαζόντων λεκανών απορροής (υδροκρίτης).

Η λεκάνη απορροής ενός ρέματος ή ποταμού διακρίνεται σε δύο επιμέρους τμήματα: (i) την ορεινή λεκάνη απορροής, η οποία περιλαμβάνει την ορεινή περιοχή του χειμαρρικού χώρου και (ii) την πεδινή λεκάνη απορροής, η οποία εκτείνεται από την έξοδο του ρεύματος στην πεδινή περιοχή μέχρι την εκβολή του στον αποδέκτη.

Η λειτουργία των λεκανών απορροής αποτελεί αντικείμενο μελέτης της υδρολογικής επιστήμης, η οποία ασχολείται με το νερό (προέλευση, κυκλοφορία, κατανομή), με τις φυσικές και χημικές ιδιότητες του, καθώς και με τις αμοιβαίες επιδράσεις του με το περιβάλλον, στο οποίο συμπεριλαμβάνονται τα έμβια όντα. Βασικός στόχος της υδρολογικής επιστήμης αποτελεί η ορθολογιστική διαχείριση του νερού ως φυσικού πόρου, αλλά και η διαχείριση εκείνων των παραμέτρων/φαινομένων που διασφαλίζουν την αποτροπή διατάραξης του υδατικού ισοζυγίου μιας περιοχής, αλλά και την αποτροπή πλημμυρικών φαινομένων.

Η διαχείριση του υδάτινου πόρου στο νησί γίνεται από το Τμήμα Αναπτύξεως Υδάτων, το οποίο σε συνεργασία με άλλα κυβερνητικά τμήματα (π.χ. Τμήμα Δασών, Τμήμα Γεωργίας, Τμήμα Γεωλογικής Επισκόπησης, Τμήμα Περιβάλλοντος κ.ά.), εφαρμόζουν πρόνοιες και πρακτικές ορθολογιστικής διαχείρισης και προστασίας των υδάτινων πόρων του νησιού, εντός των λεκανών απορροής τους.

- [Οι πηγές του Πεδουλά και η ανάπτυξη της βυρδοδεψίας](#)

Η κοινότητα του Πεδουλά λόγω της εγγύτητας της με το δάσος, το ιδιαίτερο ανάγλυφο του τοπίου της, και η γεωλογική δομή της, παρουσιάζει έντονο δίκτυο φυσικών πηγών περιμετρικά αυτής. Ο επισκέπτης μπορεί να δει φυσικές πηγές να ρέουν μέσα από τα πετρώματα του βουνού και να δημιουργούν την απαρχή των ρυακιών και των ρεμάτων που θα ενωθούν λίγα μέτρα πιο κάτω ώστε να ξεκινήσει η ροή του ποταμού Σέτραχου. Το νερό των πηγών αυτών χαρακτηρίζεται ως εύγευστο και χωνευτικό, κατατάσσοντας το νερό των φυσικών πηγών του Πεδουλά, μεταξύ των καλύτερων νερών κατανάλωσης στο νησί.

Σημαντικό να αναφερθεί η οικονομική/εμπορική δραστηριότητα που ανέπτυξαν οι κάτοικοι της κοινότητας κατά τα προηγούμενα χρόνια (μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα) ως επακόλουθο της αφθονίας του νερού από τις φυσικές πηγές καθώς και της συνεχούς διάθεσης του καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Οι παράγοντες αυτοί συνέβαλαν και στην ανάπτυξη της βυρσοδεψίας στην κοινότητα του Πεδουλά.

- Η βυρσοδεψία αποτελεί την τεχνική επεξεργασίας των δερμάτων θηλαστικών (κυρίως) ζώων, με σκοπό να καθίστανται μαλακά, αδιάβροχα και ανθεκτικά για διάφορες χρήσεις τους. Η *δέψη* (επεξεργασία) των δερμάτων αποτελεί μια από τις παλαιότερες τέχνες, μέσω των οποίων τα δέρματα των ζώων καθίστανται κατάλληλα για χρήσεις από τον άνθρωπο, πέραν της ένδυσης και υπόδησης, όπως για την μεταφορά υγρών, κατασκευή στρωμάτων, σακιών αποθήκευσης κτλ. Η βυρσοδεψία εξελίχθηκε μέσα στους αιώνες, με τους Ιουδαίους, Άραβες, Φοίνικες και Βαβυλώνιους να αποτελούν τους λαούς που την εξέλιξαν και διέδωσαν πάρα πέρα. Στην Κύπρο η χρήση του δέρματος από τον άνθρωπο, άρα και η εφαρμογή τεχνικών επεξεργασίας του, μαρτυρείται από ευρήματα ανασκαφών στη Χοιροκοιτία και στην Τέντα. Στη σύγχρονη ιστορία του νησιού, από την Τουρκοκρατία μέχρι και λίγο μετά το 1945 (τέλος Β' Παγκοσμίου πολέμου) η βυρσοδεψία άκμασε στη κοινότητα του Πεδουλά, αλλά και στις κοινότητες Ψημολόφου και Αραδίπου.

Όπως έχει αναφερθεί πιο πάνω, η διάθεση άφθονου νερού από τις φυσικές πηγές λειτούργησε καταλυτικά στην ανάπτυξη της τεχνικής επεξεργασίας δερμάτων στην κοινότητα του Πεδουλά. Επιπρόσθετα, άλλες ευνοϊκές τοπικές συνθήκες που συνέβαλαν στην ανάπτυξη της βυρσοδεψίας στη κοινότητα ήταν και η αφθονία στην περιοχή του αυτοφυούς θάμνου *Rhus coriaria* L. (ρούδιν ή σουμάτζιν), του οποίου τα φύλλα ήταν απαραίτητα για τη δέψη των δερμάτων.

Η ανάπτυξη της τέχνης της βυρσοδεψίας στην κοινότητα, κατά πολλούς μαρτυρείται και από την ονομασία της, αφού σύμφωνα με κάποιες παραδοχές το όνομα Πεδουλάς πηγάζει από αυτή την εμπορική δραστηριότητα των κατοίκων της περιοχής κατά τα παλιά χρόνια. Έτσι, η ονομασία της κοινότητας θεωρείται από πολλούς ότι προέρχεται από τη λέξη «πεδιλάς», που σημαίνει τον κατασκευαστή υποδημάτων (πέδιλων). Σε συνέχεια αυτής της παραδοχής, θα πρέπει να αναφερθεί

ότι, στην κοινότητα του Πεδουλά μέχρι και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα (1945-1950) υπήρχαν 12 βυρσοδεψία, τα οποία απασχολούσαν 10-12 άτομα προσωπικό το καθένα, από τον Μάρτιο μέχρι και τον Νοέμβριο. Το εμπόριο των κατεργασμένων δερμάτων αποτελούσε μια από της κύριες επαγγελματικές απασχολήσεις των κατοίκων του Πεδουλά. Το γεγονός αυτό ανάδειξε τη βυρσοδεψία σε έναν από τους κυριότερους οικονομικούς πυλώνες της κοινότητας καθ' όλον τον 19^ο αιώνα, μέχρι και τα μέσα του 20^{ου}.

Η εγκατάσταση των βυρσοδεψίων γινόταν έξω από την κοινότητα (όχι μακριά από τον οικισμό) τόσο για να έχουν αφθονία νερού από τις φυσικές πηγές, το οποίο ήταν απαραίτητο για την επεξεργασία των δερμάτων (μούσκεμα - ασβέστωμα - απασβέστωμα - αποτρίχωση - τελικό ξέπλυμα) όσο και για αποφυγή ενόχλησης των κατοίκων της κοινότητας από τις δυσάρεστες οσμές από την επεξεργασία των δερμάτων.

Σήμερα, δεν υπάρχουν παρά μερικά ερείπια τέτοιων εγκαταστάσεων σε χωράφια της κοινότητας.

Πηγή πληροφοριών:

- Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια (Λήμμα 13)
- Πασχάλη Μ. (2013) Σόλοι και Μαραθάσα. Λευκωσία, Κύπρος.
- Νικόλας-Γιώργος Ο. Ηλιάδης (Επ. Εκδ.) (2022) Εγχειρίδιο για την ορθολογιστική διαχείριση της παρόχθιας ζώνης και την αποκατάσταση διαταραγμένων θέσεων παραποτάμιας βλάστησης. Πράξη: WaterWays, INTERREG-V Ελλάδα-Κύπρος 2014-2020. Έκδοση: Ερευνητικό Κέντρο Φρέντερικ, Μονάδα Διατήρησης της Φύσης, Λευκωσία, Κύπρος

Συν/νες:

X1: 483949

Y1: 3869810

Z1: 1147

Φωτογραφικό υλικό:

Φωτογραφίες: © Νικόλας-Γιώργος Ηλιάδης

Σημείο 2: Λουτρά της Ρήγαινας (Μουτουλλάς) (Δ1_2)

Τα λουτρά της Ρήγαινας αποτελούν σημείο προβολής και ανάδειξης του *μονοπατιού μελέτης της φύσης «Τα Λουτρά της Ρήγαινας και το Χλίο»*. Πρόκειται για κυκλικό μονοπάτι, μήκους 1,5 Km και σε μέσο

υψόμετρο 840 m. Βρίσκεται έξω από το χωρίο Μουτουλλάς στην τοποθεσία *Κληρουδικιού*, στο τμήμα του δρόμου Μουτουλλά - Πεδούλα.

- [Η Ρήγαινα της Κύπρου](#)

Η Ρήγαινα, αποτέλεσε διαχρονικά ένα μυστηριώδες πρόσωπο των θρύλων και των παραδόσεων της Κύπρου. Ο τίτλος της ρήγαινας, αντιστοιχεί σε αυτό της βασίλισσας του νησιού, δανειζόμενος ως όρος και έννοια τη λατινική λέξη **regina** (βασίλισσα).

Αν και ο τίτλος φαίνεται να συνδέεται με την περίοδο της Φραγκοκρατίας (1192-1489), στη φαντασία των κατοίκων του νησιού, οι μύθοι και οι παραδόσεις της *Ρήγαινας* (η οποία προφανώς μέσα στους αιώνες δεν αποτελεί ένα πρόσωπο), λαμβάνει μυθική διάσταση, η οποία εξελίσσεται μέσα από την ιστορία του νησιού. Έτσι άλλοτε η Ρήγαινα συνδέεται χρονικά με την παρουσία του Διγενή Ακρίτα (Βυζαντινή περίοδος), τις επιδρομές από τους Σαρακηνούς (1425-1426) και τους Τούρκους (1570), τις επιδρομές στο νησί από τον Ριχάρδο τον Λεοντόκαρδο (1191) και τις αραβικές επιδρομές (7^ο-10^ο αιώνες) κτλ. Είναι προφανές λοιπόν, ότι οι αναφορές και οι μύθοι της Ρήγαινας εξελίσσονται μέσα από την ιστορία του νησιού.

Μέσα από τις πολλές ιστορίες της Ρήγαινας, το μυθικό αυτό πρόσωπο της Κύπρου, αντιπροσωπεύει, πέρα από τις βασίλισσες της περιόδου του φραγκικού βασιλείου, και διάφορες αριστοκρατίσες συζύγους φεουδαρχών, εντυπωσιακές συζύγους ευγενών των Μεσαιωνικών χρόνων ή/και αριστοκρατίσες των Βυζαντινών χρόνων και πυργοδέσποινες. Δεν είναι λίγες οι αναφορές και οι θρύλοι που αν και σχετίζονται με τη Ρήγαινα προέρχονται από τη θεά Αφροδίτη. Αυτή η πολυπροσωπία ως προς την αναφορά της Ρήγαινας, την παρουσιάζει με διαφορετικούς χαρακτήρες και ιδιοσυγκρασία, κοινωνική δράση και συμπεριφορά, πάθη και προσφορά προς τον λαό της.

Όλα τα πιο πάνω στοιχεία συνέδεσαν την παρουσία της Ρήγαινας με πολλά ιστορικά και φυσικά στοιχεία του νησιού, όπως: μεσαιωνικά κτίρια, πύργους, φρούρια και κάστρα, αλλά και εκκλησίες και γεφύρια, με βουνά, σπηλιές και φαράγγια.

- [Τα λουτρά της Ρήγαινας στον Μουτουλλά](#)

Στα χρόνια της υστεροβυζαντινής περιόδου, βορειανατολικά της θέσης που εκτείνεται σήμερα η κοινότητα Μουτουλλά, υπήρχε ανεπτυγμένος ένας από τους πρώτους Μεσαιωνικούς οικισμούς της ευρύτερης περιοχής. Τον οικισμό (χωρίο) αυτό με το όνομα Μάραθος, επέλεγαν κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας, για τη θερινή διαμονή τους (κατά τους καλοκαιρινούς μήνες), ο Ρήγας και οι άρχοντες του νησιού (μαζί με τις οικογένειες τους). Κατά την διαμονή τους στον οικισμό ο Ρήγας και οι άρχοντες ασχολούνταν μεταξύ άλλων με το κυνήγι άγριων θηραμάτων. Υπάρχουν αναφορές και λαογραφικές παραπομπές ότι, το κυνήγι γινόταν με τη βοήθεια σκυλιών και κυνηγετικών γερακιών (τα οποία εκπαιδεύονταν για σκοπό αυτό). Ο οικισμός του Μάραθου πήρε την ονομασία του από το φυτό

μάραθος (*Foeniculum vulgare*) που αφθονούσε στην περιοχή. Υπολογίζεται ότι ο οικισμός εξαφανίστηκε μεταξύ 1750 και 1825.

Αντίθετα, η Ρήγαινα με τις αρχόντισσες και τις γυναίκες της συνοδείας της μετέβαιναν σε ένα απόμακρο σημείο του ποταμού Σέτραχου (ποταμός Μαραθάσας) για να απολαύσουν το μπάνιο τους στα θειούχα νερά του. Στον χώρο αυτό υπάρχει μέχρι και σήμερα μικρό λιμνίο και βαθμίδα (βαθούλωμα), το οποίο αξιοποιούσε η Ρήγαινα για να κάνει το μπάνιο της. Το σημείο αυτό, λόγω του σχήματός του, είναι γνωστό με το προσωνύμιο «Μαιρισσίν». Αναλογιζόμενος κανείς το ανάγλυφο και το δύσβατο της περιοχής, καθώς και τη μορφή σαν φαράγγι που δημιουργεί στο σημείο αυτό το ποτάμι, αντιλαμβάνεται ότι, δε θα μπορούσε να προσεγγίσει το σημείο παρά μόνο από μια καθορισμένη οδό. Επίσης, η πυκνή κάλυψη από την κόμη των δέντρων που αναπτύσσονται στα πρανή, όπως σκλήδρος ή σκλέδρος (*Alnus orientalis*), λατζία (*Quercus alnifolia*), δάφνη (*Laurus nobilis*) ή/και συκιά (*Ficus carica*), δημιουργούσε ένα καταπράσινο κάλυμμα (ομπρέλα) διαμορφώνοντας ένα ιδιαίτερο σε αντιθέσεις χρωμάτων τοπίο, με τις αντανάκλασεις των ηλιαχτίδων.

Πηγή πληροφοριών:

- Κουντούρης Φ. (2018) Μουτουλλάς. Ρίζες και Βιώματα. Τόμος Β'. Λευκωσία, Κύπρος.

Συν/νες

X: 484619

Y: 3870692

Z: 825

Φωτογραφικό υλικό:

Φωτογραφίες: © Νικόλας-Γιώργος Ηλιάδης

Σημείο 3: Χλιό (Μουτουλλάς) (Δ1_3)

Το Χλιό στον Μουτουλλά αποτελεί σημείο προβολής και ανάδειξης του μονοπατιού μελέτης της φύσης «Τα Λουτρά της Ρήγαινας και το Χλιό». Πρόκειται για κυκλικό μονοπάτι, μήκους 1,5 Km και σε μέσο υψόμετρο 840 m. Βρίσκεται έξω από το χωριό Μουτουλλάς στην τοποθεσία *Κληρουδικιού*, στο τμήμα του δρόμου Μουτουλλά - Πεδούλα.

Το Χλιό βρίσκεται πλησίον της κοίτης του ποταμού Σέτραχου, στη γεωργική περιοχή της κοινότητας Μουτουλλά. Η γεωργική γη του Μουτουλλά είναι ξακουστή για την παραγωγή ποικιλίας φρούτων, όπως: μήλα, αχλάδια, ροδάκινα, κεράσια, χρυσόμηλα (βερίκοκα) κ.ά.

Στη θέση αυτή, υπάρχει εμφανής θειούχα πηγή, της οποίας το νερό, λόγω της συγκέντρωσης των θειικών αλάτων, έχει την ιδιότητα να διατηρεί σταθερή θερμοκρασία, η οποία είναι ελαφρώς μεγαλύτερη από τη θερμοκρασία του νερού φυσικής πηγής. Από το χλιαρό νερό προήλθε και το προσωνύμιο «Χλιό» στο σημείο αυτό. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες και τις παραδόσεις της κοινότητας του Μουτουλλά, στο Χλιό έρχονταν οι γυναίκες του χωριού για να πλύνουν τα ρούχα της οικογένειάς τους.

Το πλύσιμο των ρούχων τα παλιά χρόνια δεν ήταν εύκολη διαδικασία. Απαιτούσε τη μεταφορά των ρούχων, μέσα σε κοφίνια (ψάθινα καλάθια), από την κοινότητα στο Χλιό. Τα ρούχα πλένονταν στο χέρι χρησιμοποιώντας πράσινο σαπούνι, μια φαούτα (ορθογώνιο ξύλο με λαβή), για να χτυπούν τα ρούχα καθώς τα έπλεναν και ένα χαρκούδι (μεταλλικό δοχείο), στο οποίο έβραζαν τα ρούχα. Κατά τους καλοκαιρινούς μήνες τα ρούχα τα άπλωναν πάνω στους θάμνους και τους βράχους της περιοχής γύρω από το Χλιό ώστε να στεγνώσουν, ευκολύνοντας με το τρόπο αυτό τη μεταφορά τους πίσω στο σπίτι. Αντίθετα, κατά τους χειμερινούς μήνες, καθώς δεν μπορούσαν να στεγνώσουν τα ρούχα, το βάρος κατά την επιστροφή ήταν πολύ μεγάλο, και η διαδικασία της μεταφοράς πολύ δύσκολη.

Επίσης, υπάρχουν προφορικές αναφορές σχετικά με τη μεταφορά νερού σε δοχεία από τη θειούχα πηγή (Χλιό) στις παραθεριστικές κατοικίες της κοινότητας του Μουτουλλά κατά τους καλοκαιρινούς μήνες, το οποίο χρησιμοποιούσαν οι ένοικοι για να κάνουν το μπάνιο τους¹⁵.

Πηγή πληροφοριών:

- Κουντούρης Φ. (2018) Μουτουλλάς. Ρίζες και Βιώματα. Τόμος Β'. Λευκωσία, Κύπρος.

Συν/νες:	X: 484496	Y: 3870692	Z: 794
-----------------	------------------	-------------------	---------------

¹⁵ <https://www.facebook.com/watch/?v=1156274627720076>

Φωτογραφίες: © Νικόλας-Γιώργος Ηλιάδης

Σημείο 4: Κρύα ή κάτω βρύση, Μουτουλλά (Δ1_4)

- [Η ύδρευση των νοικοκυριών των ορεινών κοινοτήτων](#)

Η διάθεση πόσιμου νερού (ή καλής ποιότητας νερού) στα νοικοκυριά των ορεινών κοινοτήτων του Τροόδου, μέχρι και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, δεν ήταν εύκολη υπόθεση. Η εξασφάλιση των στοιχειωδών ποσοτήτων νερού, για την κάλυψη των βασικών βιοποριστικών αναγκών των κατοίκων των χωριών, απαιτούσε ιδιαίτερο κόπο. Οι κάτοικοι μετέβαιναν σε φυσικές πηγές που βρίσκονταν σε διάφορα σημεία περιμετρικά ή εντός των κοινοτήτων, τις οποίες με ιδιαίτερη μαεστρία διαμόρφωναν με πέτρες και ξύλα, σε αυτοσχέδιες βρύσες (πρόχειρες κατασκευές που επέτρεπαν τη συλλογή νερού), όπου και γεμίζαν τις πήλινες κανάτες τους με νερό για να το μεταφέρουν στο σπίτι. Δεν ήταν λίγες οι φορές που αν οι ανάγκες σε ποσότητα νερού ήταν αυξημένες, επιστρατεύονταν τα συμπαθή τετράποδα, τα γαϊδούρια, ως μέσα μεταφοράς όγκου νερού μέσα στα παραδοσιακά δοχεία μεταφοράς του νερού (πήλινες κανάτες).

Με την πάροδο του χρόνου και την ανάπτυξη υλικών ανθεκτικών στη χρήση τους στο ύπαιθρο, ξεκίνησαν οι εργασίες μεταφοράς νερού από τις πηγές στο δάσος, εντός των κοινοτήτων. Έτσι ξεκίνησαν να διαμορφώνονται οι πρώτες βρύσες (δεξαμενές) νερού εντός κεντρικών σημείων των κοινοτήτων. Οι πρώτες βρύσες που κατασκευάστηκαν στα τέλη του 19^{ου} με αρχές του 20^{ου} αιώνα, αξιοποίησαν δομικά υλικά της περιοχής (τοπική πέτρα) και αποτελούν σήμερα αξιόλογα αρχαιολογικά μνημεία που επιβίωσαν στον χρόνο. Σε μεταγενέστερες περιόδους (μέχρι και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα) αξιοποιήθηκε κατά κύριο λόγο το μπετόν, για να κατασκευαστούν και άλλες βρύσες μέσα στις κοινότητες, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα σε κάθε γειτονία (μαχαλά) να έχει τη δική της βρύση. Η βρύση η οποία εξυπηρετούσε τις ανάγκες σε νερό ύδρευσης της κοινότητας (των μελών της αλλά και των οικόσιτων ζώων της) αποτελούσε σημείο συναπάντηματος και κοινωνικής συναναστροφής αφού ήταν και ο χώρος όπου οι γυναίκες, που είχαν στην ευθύνη τους τη διεκπεραίωση των εργασιών στο σπίτι, συναντιόντουσαν καθημερινά.

Με την εγκαθίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας το 1960, ξεκίνησαν οι πρώτες προσπάθειες για τη διάθεση πόσιμου νερού σε κάθε νοικοκυριό, παρέχοντας σχετική αυτονομία ως προς το πολύτιμο αγαθό του νερού. Για το σκοπό αυτό ξεκίνησαν να κατασκευάζονται στις κοινότητες μικρά ντεπόζιτα, εντός των οποίων υπήρχε διαμερισματοποίηση (μικρά χωρίσματα με λαμαρίνες) και κάθε διαμέρισμα/χώρισμα αντιστοιχούσε σε ένα από τα νοικοκυριά που προμηθεύονταν νερό από το ντεπόζιτο. Από κάθε χωρίσμα μια μικρή σωλήνα κατεύθυνε το νερό σε κάθε νοικοκυριό της κοινότητας, όπου ο ιδιοκτήτης το αποθήκευε σε δικά του δοχεία ή δεξαμενή που έφτιαχνε. Εντούτοις, η ποσότητα που αντιστοιχούσε σε κάθε νοικοκυριό μέσω του συστήματος αυτού ήταν περιορισμένη, και αντιστοιχούσε σε ένα μασούρι ή ένα σακκοράφι. Από αυτό το χαρακτηριστικό, της διαθέσιμης ποσότητας νερού ανά νοικοκυριό, οι κατασκευές αυτές πήραν και την ονομασία «μασούρια».

- [Η Κρύα Βρύση ή Κάτω Βρύση](#)

Σύμφωνα με ιστορικές αναφορές, η *Κρύα Βρύση* ή *Κάτω Βρύση* μέχρι και το 1908, αποτελούσε τη μοναδική βρύση που υπήρχε εντός της κοινότητας του Μουτουλλά. Από τη μαρτυρία αυτή γίνεται αντιληπτό, ότι οι επισκέπτες απολαμβάνουν το πολύτιμο αγαθό της ζωής, το νερό, από μια φυσική πηγή με ιστορία μεγαλύτερη του ενός αιώνα. Η *Κρύα Βρύση* βρίσκεται στον δρόμο που οδηγεί στην εκκλησία της Αγίας Παρασκευής, δίπλα από το γεφύρι του ποταμού *Κατούρη*. Το προσωνύμιο «*Κάτω Βρύση*» δόθηκε μετά το 1908, έτος που κατασκευάστηκε η δεύτερη βρύση εντός της κοινότητας, σε ψηλότερο υψομετρικό σημείο.

Με ενέργειες των κατοίκων της κοινότητας και των κοινοτικών αρχών, το 1908 κατασκευάστηκε η *Πάνω Βρύση* (στο σημείο που είναι σήμερα το μνημείο πεσόντων της κοινότητας Μουτουλλά). Στη συνέχεια το 1925-1928 κατασκευάστηκαν άλλες έξι βρύσες εντός της κοινότητας, ενώ την περίοδο 1950 με 1952 κατασκευάστηκαν άλλες 12 βρύσες παρέχοντας τη δυνατότητα υδροληψίας σε κάθε γειτονία της κοινότητας.

Η *Κρύα Βρύση* ή *Κάτω Βρύση* διαχρονικά αποτέλεσε το σημείο αναφοράς της κοινότητας Μουτουλλά, όχι μόνο λόγω ιστορικών αναφορών, αφού συνιστά την παλαιότερη πηγή υδροληψίας στην κοινότητα, αλλά και λόγω των ποιοτικών χαρακτηριστικών του νερού της. Από τα πολύ παλιά χρόνια οι κάτοικοι της κοινότητας διέκριναν τα ιδιαίτερα ποιοτικά χαρακτηριστικά του νερού αυτού, το οποίο σε σχέση με άλλες πηγές, ήταν πιο ελαφρύ, δεν δημιουργούσε την αίσθηση του φουσκώματος σε όποιον το κατανάλωνε, ήταν χωνευτικό, όσοι το έπιναν δεν είχαν πρόβλημα με τα νεφρά τους, και ήταν ιδιαίτερα δροσερό το καλοκαίρι. Είναι χαρακτηριστικό ότι τον Ιούλιο του 1918 υπάρχει δημοσίευμα στην εφημερίδα *Κυπριακός Φύλαξ*, στο οποίο γίνεται αναφορά (διαφήμιση) για την άριστη ποιότητα του νερού του Μουτουλλά (*Κρύας Βρύσης*). Το 1927 στάλθηκαν δείγματα από το νερό της *Κρύας Βρύσης* στο *Εργαστήριο Χημείας* του Δήμου του Παρισιού, το οποίο αφού ανέλυσε τα δείγματα, πιστοποίησε την άριστη ποιότητα του. Μάλιστα, μετά την σχετική πιστοποίηση, αναδείχθηκε ως νερό προέλευσης

από οξυαλκαλική πηγή, αντίστοιχης ποιότητας με το νερό Εβιάν της Γαλλίας. Μάλιστα, χαρακτηρίστηκε ως νερό ευεργετικό για παθήσεις του πεπτικού συστήματος, του ήπατος κτλ.

Τα χρόνια που ακολούθησαν, η άριστη ποιότητα του νερού της *Κρύας Βρύσης*, κέρδισε ευρεία αναγνώριση και αποτέλεσε σημείο αναφοράς για τους επισκέπτες στον Μουτουλλά. Ο συνδυασμός λουτροθεραπείας με τα θειούχα νερά των πηγών πλησίον της κοινότητας με την άριστη ποιότητα του νερού της *Κρύας Βρύσης* δημιούργησαν ιδανικές συνθήκες ευεξίας και θεραπείας από παθήσεις (δερματικές, πεπτικές κτλ.) για τους κατοίκους και επισκέπτες της κοινότητας. Με το πέρασμα των δεκαετιών και την ωρίμανση της εμπορικής δραστηριότητας στο νησί, το 1960 η κοινοτική αρχή Μουτουλλά προχώρησε σε εμπορική συμφωνία με ιδιωτική εταιρεία για την εμπορική αξιοποίηση του νερού της πηγής.

Το 1961 ξεκίνησε η επίσημη εμφιάλωση του νερού και η εμπορία (διακίνηση) του σε όλο το νησί, με λογότυπο το πρόσωπο (κεφάλι) της *Θεάς Υγείας*. Η δραστηριότητα αυτή αποτέλεσε την πρώτη Παγκύπρια δραστηριότητα εμφιάλωσης και εμπορίας επιτραπέζιου νερού. Το εμφιαλωτήριο και η εμπορεία του *Επιτραπέζιου Νερού Μουτουλλά «Κρύα Βρύση»* διήρκησε μέχρι το 1990, οπότε και σταμάτησε για εμπορικούς/οικονομικούς λόγους.

Πηγή πληροφοριών:

- Κουντούρης Φ. (2018) Μουτουλλάς. Ρίζες και Βιώματα. Τόμος Β'. Λευκωσία, Κύπρος.

Συν/νες

X: 483917

Y: 3871289

Z: 774

Φωτογραφικό υλικό:

Φωτογραφίες: © Νικόλας-Γιώργος Ηλιάδης

Σημείο 5: Θειούχες πηγές Καλοπαναγιώτη (Δ1_5)

- Το φαινόμενο των θειούχων πηγών

Το φαινόμενο των θειούχων πηγών είναι ιδιαίτερα εμφανές στην περιοχή της Μαραθάσας (Καλοπαναγιώτη, Μουτουλλά και Τρεις Ελιές). Στη κοινότητα του Καλοπαναγιώτη, κοντά στις όχθες του ποταμού Σέτραχου, αναβλύζουν 11 θειούχες πηγές. Η πυκνότητα αυτή σε αριθμό θειούχων πηγών, δεν συναντάται πουθενά αλλού στο νησί. Ένα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των θειούχων πηγών είναι οι αυξημένες ποσότητες θειικού άλατος που παρατηρείται στη σύσταση του νερού τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι το νερό των θειούχων πηγών περιέχει περισσότερο από ένα χιλιοστό του γραμμαρίου (>1/1000 gr) θείο (S), το οποίο οφείλεται στο ελεύθερο υδρόθειο (H₂S), στο υδροθειϊόν (HS) ή και στο θειοθειικό ιόν (S₂O₃). Παρόλο που η λιθολογία της περιοχής του Καλοπαναγιώτη αποτελείται από φλεβικά πετρώματα, εντούτοις οι ιδιότητες του νερού των πηγών αυτών ως θειούχο νερό με ιαματικές ικανότητες, φαίνεται να σχετίζεται με την υπόγεια διαδρομή του νερού από την κορυφή του Τροόδους μέχρι και το σημείο εκφόρτησης του. Έτσι, ο αλκαλικός και υπεραλκαλικός χαρακτήρας του νερού των θειούχων πηγών της περιοχής σχετίζεται με τον αυξημένο χρόνο επαφής του υπόγειου νερού με τα πετρώματα της οροσειράς του Τροόδους κατά την κυκλοφορία του μέσα από τις υπόγειες ρωγματώσεις του, αλλά και την πιθανή ανάμιξη του με απολιθωμένο (παλαιότερο σε ηλικία) νερό. Οι δυο αυτοί παράγοντες αποτελούν και την επικρατέστερη εξήγηση για την αυξημένη συγκέντρωση θειικών αλάτων και ιόντων νατρίου και χλωρίου στο νερό των πηγών του Καλοπαναγιώτη. Στη χημική αυτή σύσταση των πηγών, οφείλονται και οι ιαματικές ιδιότητες του νερού.

- Οι ιαματικές πηγές του Καλοπαναγιώτη

Οι ιαματικές πηγές του Καλοπαναγιώτη και οι θεραπευτικές ιδιότητες των θειούχων νερών τους ήταν γνωστές από τα παλιά χρόνια. Την περιοχή, η οποία άνηκε στο βασίλειο των Σόλων (11^ο - 3^ο αιώνα π.Χ. & 3^ο -10^ο αιώνα μ.Χ.) οι βασιλείς την επισκέπτονταν συχνά (και την ευρύτερη περιοχή της Μαραθάσας με τις ιαματικές πηγές) ως μέρος θερινής ευεξίας και ξεκούρασης. Υπάρχουν αναφορές για τις επισκέψεις στην περιοχή από τις βασιλικές και αριστοκρατικές οικογένειες του νησιού κατά την εποχή των Ρωμαίων, των Βυζαντινών και των Φράγκων, όπου αξιοποιούσαν τις ιαματικές πηγές της περιοχής για σκοπούς λουτροθεραπείας.

Το νερό των θειούχων πηγών του Καλοπαναγιώτη καταγράφει σειρά ευεργετικών επιδράσεων, αφού συμβάλει μεταξύ άλλων σε διαταραχές του πεπτικού συστήματος, σε δερματικές παθήσεις και σε ρευματικές παθήσεις. Οι τοπικές αναφορές υποστηρίζουν ότι, οι κάτοικοι και οι επισκέπτες ανάλογα με το πρόβλημα που είχαν αξιοποιούσαν τις διάφορες πηγές της κοινότητας, έτσι για πόνους του στομάχου έπιναν μικρές ποσότητες νερού από την πηγή «Στομαχικού» η οποία έχει χαμηλή συγκέντρωση θειικών αλάτων, ενώ για ρευματικές παθήσεις και δερματοπάθειες έκαναν

λουτροθεραπεία με το νερό από την πηγή του «Ψαμμιακού» η οποία έχει ψηλότερη περιεκτικότητα σε θειικά άλατα. Το νερό των θειούχων πηγών αξιοποιούσαν οι κάτοικοι της περιοχής και για το πλύσιμο των ρούχων τους, αφού η περιεκτικότητα σε θείο ήταν τόση ώστε τα ρούχα να καθαρίζονται/πλένονται χωρίς τη χρήση σαπουνιού ή/και απορρυπαντικών.

Οι ιαματικές ιδιότητες των θειούχων πηγών του Καλοπαναγιώτη οδήγησε, κατά την αρχαιότητα, στη λειτουργία υδροθεραπευτηρίου αφιερωμένο στον Θεό Ασκληπιό (Ασκληπιείο). Οι ασθενείς πλένονταν στα σημεία της κοίτης του ποταμού, όπου ανέβλυζαν τα νερά και αναπαύονταν στους χώρους του Ασκληπιείου. Στις μεταγενέστερες περιόδους, με την διακήρυξη της ανεξιθρησκείας και τη δημιουργία των πρώτων εκκλησιαστικών Μονών, στον χώρο του Ασκληπιείου, τα ιδιωτικά λουτροθεραπευτήρια λειτουργούσαν βόρεια της Μονής του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή, στην θέση που είναι γνωστή ως «Λουτρήδες». Η υδροθεραπευτική δραστηριότητα στην περιοχή διακόπηκε κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας. Στα πρόσφατα χρόνια η λουτροθεραπεία σε παραθεριστικές κατοικίες στην κοινότητα του Καλοπαναγιώτη επαναδραστηριοποιήθηκε κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας (1878-1960), φτάνοντας στο αποκορύφωμα της την περίοδο 1920 - 1950. Η χρήση χημικών σκευασμάτων για σκοπούς λουτροθεραπείας κατά την περίοδο του 1950 και μετά, σήμανε και τη σταδιακή κάμψη της χρήσης των θειούχων πηγών για θεραπευτικούς σκοπούς. Εντούτοις, στις μέρες μας η ανάδειξη και επαναλειτουργία με επιτυχία διαφόρων λουτρών με θειούχα νερά, σε διάφορες χώρες της Ευρώπης, υπογραμμίζουν την ακαταμάχητη αξία της παραδοσιακής λουτροθεραπείας, όταν αυτή συνδυάζεται με παραϊατρική και ιατρική παρακολούθηση.

Οι θεραπευτικές ιδιότητες των θειούχων νερών του Καλοπαναγιώτη έχουν κατ' επανάληψιν διαπιστωθεί από επιστημονικές αναλύσεις από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Η πρώτη ανάλυση ως προς τη σύσταση των θειούχων πηγών του Καλοπαναγιώτη έγινε στη Γερμανία το 1850, ενώ ακολούθησε το 1932 ανάλυση σε εργαστήριο στο Παρίσι, από τον Διευθυντή του Δημοτικού Χημείου Παρισίων και Προέδρου του Συμβουλίου της Διεθνούς Εταιρείας της Ιατρικής Υδρολογίας Dr. Fox, το 1963 δείγματα αναλύθηκαν στη Γερμανία, ενώ αναλύσεις γίνονται και από τα αρμόδια εργαστήρια της Κυπριακής Δημοκρατίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Dr. Fox αποδίδει εφάμιλλα χαρακτηριστικά στις θειούχες πηγές του Καλοπαναγιώτη με τα ιαματικά νερά των Πυρηναίων, και το νερό τους μπορεί να χρησιμοποιηθεί τόσο για εσωτερική χρήση (διαταραχές του πεπτικού συστήματος, των ουροποιητικών οργάνων, ατονία, αναιμία και δερματικές παθήσεις), όσο και για εξωτερική, με μπάνια (ρευματικές παθήσεις, αρτηριακή πίεση, τόνωση του νευρικού συστήματος, δερματικές παθήσεις κ.ά.).

Πηγή πληροφοριών:

<https://kalopanayiotis.com.cy/sightseeing/healing-waters/>

Συν/νες	X: 484493	Y: 3872076	Z: 682
----------------	------------------	-------------------	---------------

Φωτογραφικό υλικό:

Φωτογραφίες: © Μάριος Ανδρέου

Σημείο 6: Μοναστήρι Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή & Βαπτιστήριο Αγίου Ηρακλειδίου (Καλοπαναγιώτης) (Δ1_6)

- [Ο Άγιος Ιωάννης ο Λαμπαδιστής](#)

Ο Άγιος Ιωάννης ο Λαμπαδιστής αποτελεί έναν από τους πολλούς Άγιους της Εκκλησίας της Κύπρου, που έζησαν και ασκήτεψαν κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο (1071 - 1192). Κατά την περίοδο αυτή το νησί δοκιμάζεται από τις αραβικές επιδρομές αλλά και από τους Φράγκους και τους Λατίνους που θα κατακτήσουν το νησί, και οι οποίοι θα ασκήσουν με έντονο τρόπο τις δικές τους θρησκευτικές επιβολές στον ορθόδοξο λαό του νησιού. Ο Άγιος ασκήτεψε και κοιμήθηκε στην περιοχή που βρίσκεται σήμερα το μοναστήρι του, στην όχθη του ποταμού Σέτραχου. Ο Άγιος πιθανότατα να πήρε το προσωνύμιο «Λαμπαδιστής» από το όνομα του τόπου καταγωγής του, το Λαμπαδιστό για το οποίο αναφορές φαίνεται να υπάρχουν από τον 1^ο αιώνα μ.Χ. και χωροθετείται στο βουνό του Τροόδους (αναφορές το οριοθετούν στην περιοχή της Σολέας, ενώ άλλες αναφορές το προσδιορίζουν κοντά στην κοινότητα Μιτσερού). Μια άλλη ερμηνεία ως προς το προσωνύμιο «Λαμπαδιστής», αποδίδεται στην ερμηνεία της λέξης «λαμπρός», δηλαδή φωτισμένος.

Σύμφωνα με γραπτές μαρτυρίες, ο Άγιος θέλοντας να ζήσει την ασκητική ζωή της ορθόδοξης πίστης, ακολούθησε τον μοναχικό βίο καταφεύγοντας στα βουνά της Μαραθάσας, και συγκεκριμένα στην περιοχή όπου σύμφωνα με την παράδοση προϋπήρχε ο ναός του Αγίου Ηρακλειδίου. Στη θέση αυτή (που βρισκόταν ο ναός του Αγίου Ηρακλειδίου) σύμφωνα με την παράδοση είχε βαπτιστεί Χριστιανός

ο Άγιος Ηρακλείδιος (βλ. πιο κάτω). Ο Άγιος Ιωάννης ο Λαμπαδιστής ασκήτεψε στην περιοχή για περίοδο τεσσάρων χρόνων, αφού κοιμήθηκε σε πολύ νεαρή ηλικία, μόλις 22 χρόνων (στις 4 Οκτωβρίου, ημέρα και της εορτής του). Σύμφωνα με τις γραπτές αναφορές, ο Άγιος Ιωάννης κηδεύτηκε στη Βόρεια πλευρά του ναού του Αγίου Ηρακλείδιου που υπήρχε τότε, από πλήθος ιερέων και λαϊκών. Ο Άγιος, τόσο κατά την περίοδο της ζωής του όσο και μετά την περίοδο αγιοποίησης του, είχε μεγάλο σεβασμό από τους κάτοικους της περιοχής της Μαραθάσας. Μετά την κοίμηση του οι γονείς του (Κυριάκος & Άννα) ανήγειραν στο σημείο ταφής του μικρό ναό στη μνήμη του, στον οποίο εναπόθεσαν τα Άγια λείψανα του. Αργότερα, κατά τον 11^ο - 12^ο αιώνα, στο χώρο αυτό κτίστηκε μεγαλύτερος ναός προς τιμή του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή.

- [Η Μονή του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή](#)

Η Μονή του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή, από το 1985 περιλαμβάνεται στον κατάλογο των Μνημείων Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO, ενώ έχει συμπεριληφθεί και στον *Κατάλογο Αρχαίων Μνημείων* (Πίνακα Β) του Τμήματος Αρχαιοτήτων της Κυπριακής Δημοκρατίας και αποτελεί μια από τις δέκα τοιχογραφημένες βυζαντινές εκκλησίες του Τροόδους που έχουν αναγνωρισθεί ως Μνημεία Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO.

Η χρονική περίοδος ίδρυσης της Μονής δεν είναι γνωστή. Η αρχαιότερη μαρτυρία που υπάρχει για το μοναστήρι είναι από τον Ρώσο μοναχό Βασίλι Μπάρσκυ, ο οποίος επισκέφθηκε το μοναστήρι κατά το 1735 και αναφέρει ότι, σε αυτό συνάντησε 10 μοναχούς. Αν και το καθολικό της Μονής, που είναι αφιερωμένο στον Άγιο Ηρακλείδιο, ανάγεται στον 11^ο αιώνα, δεν είναι βέβαιο αν αποτελεί τον πρώτο ναό ή μεταγενέστερο κτίσμα της περιόδου αυτής.

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του μοναστηριού αποτελεί το συγκρότημα των κτηρίων που το επανδρώνουν, τα οποία είναι αποτέλεσμα πολλών οικοδομήσεων και επεμβάσεων που ανάγονται σε διάφορες περιόδους. Το κτίσμα του ναού της Μονής, αποτελεί συνύπαρξη τριών διαφορετικών ναών, δημιουργώντας μια ιδιαίτερη τεχνοτροπία κατασκευής (και συνύπαρξης). Το καθολικό της Μονής σήμερα αποτελείται από ένα ενιαίο κτίσμα τριών ναών που ενώθηκαν μεταξύ τους σε ένα ενιαίο οικοδομικό πλαίσιο.

- Το νοτιότερο κτήριο του συγκροτήματος, ανήκει στον τύπο του σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού με τρούλο, χρονολογείται στον 11^ο αιώνα και είναι αφιερωμένο στον Άγιο Ηρακλείδιο. Κατά τον 12^ο αιώνα προστέθηκε στη βόρεια του πλευρά, πάνω από τον τάφο του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή, ένα καμαροσκέπαστο ομώνυμο παρεκκλήσι (το οποίο ξανακτίστηκε σχεδόν εξολοκλήρου τον 18^ο αιώνα, μετά την κατάρρευση του προηγούμενου). Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα κτίστηκε, στα δυτικά και των δύο προηγούμενων κτισμάτων, ένας κοινός νάρθηκας. Ο τρίτος στη σειρά ναός εκτιμάται ότι, κτίστηκε τον 13^ο αιώνα στα βόρεια του παρεκκλησιού του Αγίου Ιωάννη, ως ένα καμαροσκέπαστο παρεκκλήσι. Το παρεκκλήσι γνωστό ως το

«λατινικό παρεκκλήσιο» εκτιμάται ότι, κτίστηκε από Ουνίτες (Ελληνόρυθμους Καθολικούς). Αργότερα, κατά τον 15^ο αιώνα, ο ναός πιθανότατα ανακαινίστηκε και αγιογραφήθηκε με τους 24 οίκους (στροφές του Ύμνου) του Ακάθιστου Ύμνου, από τους οποίους πήρε και τη σημερινή του ονομασία.

Στα μέσα του 17^{ου} αιώνα οι τρεις ναοί ενώθηκαν, αφού αφαιρέθηκαν τα τοιχώματα μεταξύ τους. Τέλος, σε άγνωστη χρονική στιγμή, μεταξύ του 15^{ου} και των αρχών του 18^{ου} αιώνα, ολόκληρο το συγκρότημα καλύφθηκε από μια τεράστια ξύλινη στέγη με επίπεδα αγκιστρωτά κεραμίδια. Έτσι, ο τρισυπόστατος αυτός ναός απέκτησε εξωτερικά την όψη ενός μεγάλου ξυλόστεγου κτηρίου.

Σε μία επιγραφή του 15^{ου} αιώνα, που συνοδεύει πορτραίτα δωρητών στον νάρθηκα, η εκκλησία αναφέρεται ως καθολική, δηλαδή ως η κύρια ενοριακή εκκλησία της κοινότητας. Οι αναφορές μαρτυρούν ότι, το μοναστήρι συνέχισε να υφίσταται μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, αφού μετά την περίοδο αυτή ο μοναχισμός δεν υφίσταται στη Μονή, η οποία λειτουργεί μόνο ως ναός, ενώ οι χώροι της ενοικιάζονται σε ιερείς και λαϊκούς για άλλη χρήση, από την μοναστηριακή. Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, ένα δωμάτιο των μοναστηριακών κτηρίων χρησιμοποιήθηκε ως αίθουσα διδασκαλίας για τα παιδιά του Καλοπαναγιώτη και των γύρω χωριών.

Ένα από τα αξιοσημείωτα μνημεία της Μονής, αποτελεί το ξύλινο τέμπλο του ναού του Αγίου Ηρακλειδίου, το οποίο φέρει γραπτή διακόσμηση που μιμείται οικόσημα, και χρονολογείται στον 13^ο - 14^ο αιώνα. Πρόκειται για το αρχαιότερο σωζόμενο ξύλινο τέμπλο της Κύπρου. Αξίζει ακόμη να αναφερθεί ότι, στο παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή σώζεται η κάρα του Αγίου μέσα σε αργυρεπίχρυση λειψανοθήκη τοποθετημένη σε ειδική κόγχη. Στον τοίχο, πάνω από τη λειψανοθήκη, σώζονται πολλές υπογραφές επώνυμων και ανώνυμων προσκυνητών και περιηγητών που πέρασαν κατά καιρούς από τη Μονή.

- [Εικονοφυλάκιο Μονής](#)

Στη νότια πλευρά του μοναστηριού (και έξω από τον περιβάλλοντα χώρο) βρίσκεται το εικονοφυλάκιο της Μονής. Στο εικονοφυλάκιο φυλάσσονται εκκλησιαστικά και ιστορικά αντικείμενα που διασώθηκαν μέσα στους αιώνες από το Μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή και από άλλες εκκλησίες και ξωκλήσια του Καλοπαναγιώτη. Τα εκθέματα στο εικονοφυλάκιο έτυχαν της αναγκαίας συντήρησης, και σήμερα αποτελούν σημαντικά εκθέματα της θρησκευτικής κληρονομιάς όχι μόνο του Καλοπαναγιώτη αλλά και του νησιού ολόκληρου, αφού παρουσιάζουν στοιχεία της ορθόδοξης πίστης στο νησί από τον 12^ο αιώνα. Άξιο αναφοράς είναι το γεγονός ότι, το κτίριο που φιλοξενεί σήμερα το εικονοφυλάκιο της Μονής, αποτελεί το κτίριο του πρώτου Δημοτικού Σχολείου της κοινότητας που κτίστηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και διατηρήθηκε σε λειτουργία ως σχολείο μέχρι και τη δεκαετία του 1960, ενώ από το 2000 διαμορφώθηκε έτσι ώστε να λειτουργεί ως εικονοφυλάκιο.

Περισσότερες πληροφορίες για τα εκθέματα: [Σύνδεσμος Διαδικτύου](#)

- [Λαϊκές παραδόσεις και η Μονή](#)

Σύμφωνα με τις λαϊκές παραδόσεις, στην περιοχή που βρίσκεται σήμερα το Μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή, κατά την Ελληνιστική περίοδο υπήρχε υδροθεραπευτήριο αφιερωμένο στον θεό Ασκληπιό (Ασκληπιείο). Οι επισκέπτες ασθενείς λούζονταν στα σημεία της κοίτης του ποταμού Σέτραχου, από τα οποία ανέβλυζε θειούχο νερό και στη συνέχεια αναπαυόντουσαν στους χώρους του Ασκληπιείου. Μετά την διακήρυξη περί ανεξιθρησκείας, ο χώρος μετατράπηκε σε Χριστιανικό Υδροθεραπευτήριο.

- [Η βάπτιση του Αγίου Ηρακλείδιου στον Σέτραχο ποταμό](#)

Σύμφωνα με τοπική παράδοση, σε σημείο έναντι της Μονής (στην όχθη του ποταμού) ασπάστηκε τον Χριστιανισμό, μέσω της βάπτισης, του ο Άγιος Ηρακλείδιος, από τους Αποστόλους Παύλο, Βαρνάβα, Μάρκο και Τυχικό κατά το 45 μ.Χ. Η παράδοση αυτή ενισχύεται και από την παρουσία του ναού του Αγίου Ηρακλείδιου (παλιότερα Μόνη) στη θέση του σημερινού μοναστηριού. Άλλες αναφορές τοποθετούν τη βάπτιση του Αγίου στον ποταμό Καρκώτη στην περιοχή της Σολέας.

Ο Άγιος Ηρακλείδιος ήταν γιος του Ιεροκλή, ιερέα των ειδώλων στον οικισμό της Λαμπαδού (ή οικισμός Λαμπαδιστό όπου, κατά μία εκδοχή βρισκόταν κοντά στο χωριό Γαλάτα της Σολέας, ενώ άλλες απόψεις το χωροθετούν πλησίον της κοινότητας Μιτσερού, Λευκωσία), βοήθησε τους Αποστόλους να προχωρήσουν την πορεία τους προς το «χιονώδες όρος» (το Τρόδος). Ο Άγιος Ηρακλείδιος χειροτονήθηκε επίσκοπος Ταμασού κατά τα πρώτα Χριστιανικά χρόνια, από τον Απόστολο Παύλο.

Πηγή πληροφοριών:

- Πασχάλη Μ. (2013) Σόλοι και Μαραθάσα. Λευκωσία, Κύπρος.
- Ιερά Μητρόπολη Μόρφου: [Πηγή 1](#) & [Πηγή 2](#)
- Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια (Λήμμα 1 & Λήμμα 5)
- [Κοινότητα Καλοπαναγιώτη](#)

Συν/νες

X: 484507

Y: 3872171

Z: 678

Φωτογραφικό υλικό:

Φωτογραφίες: © Μάριος Ανδρέου

Σημείο 7: Ενετικό Γεφύρι Καλοπαναγιώτη (Δ1_7)

- [Τα γεφύρια στην ιστορία](#)

Τα γεφύρια διαχρονικά αποτελούν τεχνικά έργα ιδιαίτερου κατασκευαστικού ενδιαφέροντος τόσο από άποψη σχεδιασμού όσο και κατασκευής. Στην πράξη, τα γεφύρια αποτελούσαν και αποτελούν τεχνικά έργα, τα οποία αποκαθιστούν τη συνέχεια των οδών (ή/και τη δημιουργία νέων οδεύσεων) που διακόπτονται από φυσικά εμπόδια, ποτάμια, χείμαρρους, χαράδρες κλπ. Από τα αρχαία χρόνια ο άνθρωπος ανέπτυξε πρακτικές ώστε να διέρχεται πάνω από μικρά ποτάμια ή μικρές σε άνοιγμα χαράδρες, για να μπορεί να μετακινείται μεταξύ διαφορετικών θέσεων. Οι πρώτες λύσεις του ανθρώπου στην προσπάθεια του για σχηματισμό οδών μετακίνησης πάνω από ποτάμια και χαράδρες, αποτελούνταν από υλικά που παρείχε η φύση και για τα οποία προφανώς δεν ήταν αναγκαία η κατεργασία τους με οποιαδήποτε μέσα. Τέτοια υλικά με ελάχιστη κατεργασία ήταν ευθυτενείς κορμοί δέντρων και επιμήκεις πέτρινες πλάκες. Με την εξέλιξη των κατασκευαστικών ικανοτήτων του ανθρώπου (γνώσης) και την ανάπτυξη των πρώτων εργαλείων και χειροκίνητων μηχανισμών, ξεκίνησαν οι κατασκευές πιο περίτεχνων υποδομών. Κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, και με την αύξηση των απαιτήσεων της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας για έλεγχο και μετακίνηση μέσα στα όρια εξάπλωσης της, κατασκευάστηκαν γεφύρια με περίσσεια τέχνη και αντοχή, πέτρινα μονότοξα ή πολύτοξα, χωρίς τη χρήση κονιάματος, έτσι ώστε οι αρμοί μόλις που διακρίνονται.

- [Τα ενετικά γεφύρια της Κύπρου](#)

Στην Κύπρο σήμερα διασώζεται αριθμός αρχαίων ιστορικών γεφυριών, τα οποία αποτελούν μνημεία της ιστορίας του νησιού. Τα παλαιότερα πετρόκτιστα γεφύρια, που συναντά σήμερα κάποιος στην Κύπρο, πιθανότατα να αποτελούν κτίσματα της Μεσαιωνικής περιόδου (ή/και της περιόδου της Φραγκοκρατίας) και χαρακτηρίζονται ως σημαντικά και αξιόλογα πολιτιστικά και ιστορικά μνημεία του νησιού. Κατασκευασμένα με τοπικά υλικά (παραδοσιακή πέτρα) μαρτυρούν μέσα στους αιώνες, την ιδιαίτερη τεχνοτροπία της πετρόκτιστης γεφυροποιίας των παραδοσιακών μαστόρων των παλαιών

χρόνων. Ιδιαίτερη αναφορά χρήζει και για την αρμονία και συνοχή που έχουν οι κατασκευές αυτές με το φυσικό περιβάλλον στο οποίο βρίσκονται.

Τα γεφύρια της Κύπρου θεωρούνται κομψοτεχνήματα ιστορικής και αρχαιολογικής τέχνης και διακρίνονται για την αρτιότητα της κατασκευής τους. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε που γίνονται προσπάθειες για καταγραφή των γεφυριών αυτών ή κατάλοιπων τους από το Τμήμα Αρχαιοτήτων της Κυπριακής Δημοκρατίας. Το Τμήμα έχει καταρτίσει κατάλογο με 27 ιδιαίτερης αρχαιολογικής αξίας γεφύρια, τα οποία έχει ανακηρύξει ή είναι προς ανακήρυξη, ως αρχαία μνημεία με σκοπό την προστασία και ανάδειξή τους.

- [Το ενετικό γεφύρι του Καλοπαναγιώτη](#)

Το ενετικό γεφύρι του Καλοπαναγιώτη, το οποίο διέρχεται πάνω από τον ποταμό Σέτραχο, διατηρεί μέχρι σήμερα την αρχική κατασκευαστική μορφή του. Αν και είναι άγνωστο το πότε κατασκευάστηκε, αποτελούσε για αιώνες το σημείο διέλευσης που ένωνε τον οικισμό της κοινότητας του Καλοπαναγιώτη με τις ιαματικές πηγές Καλοπαναγιώτη και τις λαξευμένες στον βράχο λεκάνες όπου στα αρχαία χρόνια έκαναν τα ιαματικά τους λουτρά στο περίφημο Ασκληπιείο, αλλά και μεταγενέστερα με το μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή, αφού βρίσκεται μόλις 100 m νότια του μοναστηριού. Επίσης, το γεφύρι αποτέλεσε την οδό μετακίνησης προς την αγροτική περιοχή της κοινότητας που βρίσκεται πέρα από το μοναστήρι, αλλά και για τη σύνδεση της κοινότητας με το πρώτο δημοτικό σχολείο της.

Βρίσκεται πολύ κοντά στο σημείο όπου οι Απόστολοι Παύλος και Βαρνάβας βάπτισαν χριστιανό τον Άγιο Ηρακλείδιο, ενώ είναι το τρίτο κατά σειρά γεφύρι που ενώνει τις όχθες του ποταμού Σέτραχου που διαρρέει την κοιλάδα της Μαραθάσας (Ενετικό γεφύρι Ορκόντα, Οίκου και Καλοπαναγιώτη).

Το ενετικό γεφύρι του Καλοπαναγιώτη αποτελείται από ένα ημικυκλικό τόξο με άνοιγμα 4,30 m, το μήκος του οδοστρώματος της γέφυρας 10,30 m και το πλάτος του οδοστρώματος επί της γέφυρας 1,20 m. Υλικό οικοδομής του γεφυριού αποτελεί η τοπική πέτρα του Τροόδους.

Πηγή πληροφοριών:

- [Κοινότητα Καλοπαναγιώτη](#)
- <https://politis.com.cy/politis-news/kypros/archaia-mnimeia-27-petrina-toxota-gefyria-se-olokliri-tin-kypro/>

Συν/νες	X: 484482	Y: 3872100	Z: 680
----------------	------------------	-------------------	---------------

Φωτογραφικό υλικό:

Φωτογραφίες: © Νικόλας-Γιώργος Ηλιάδης

Φωτογραφία: © Μάριος Ανδρέου

Σημείο 8: Νερόμυλος του Κύκκου (Δ1_8)

- [Από το σιτάρι στο αλεύρι](#)

Το σιτάρι και το βασικό του παράγωγο, το αλεύρι, αποτέλεσαν κύρια τροφικά συστατικά των πληθυσμών της Μεσογείου μέσα στους αιώνες, και μέχρι να εισαχθεί το ρύζι και η πατάτα από τις άλλες ηπείρους (Νέος Κόσμος) στη γηραιά ήπειρο. Στο νησί της Κύπρου η φύση έδινε πλουσιοπάροχα ποικιλία γεωργικών εδώδιμων προϊόντων, αλλά με περιορισμό ως προς τις ποσότητες. Παράλληλα, η ενασχόληση με την γεωργία απαιτούσε μεγάλο χειρωνακτικό μόχθο και ήταν επιρρεπής στις καιρικές διακυμάνσεις. Εντούτοις η καλλιέργεια διαφόρων σιτηρών και μάλιστα τοπικών ποικιλιών αποτέλεσε μια από τις βασικές ενασχολήσεις του Κύπριου γεωργού σε όλη την επικράτεια του νησιού.

Η λειτουργία των νερόμυλων (ή αλευρόμυλων) αποτέλεσε σταθμό στην εξέλιξη της καλλιέργειας και της αξιοποίησης των σιτηρών, αφού συνέβαλαν σημαντικά στην εντατικοποίηση της διαδικασίας για την παραγωγή αλευριού. Η χρήση των πατροπαράδοτων αλευρόμυλων σήμανε και την πρώτη μορφή μηχανοποίησης της όλης διαδικασίας, αφού μέχρι τότε η διαδικασία αλέσματος του καρπού από τα σιτηρά για την παραγωγή του αλευριού γινόταν με τους χειρόμυλους που απαιτούσαν μεγαλύτερο κόπο και χρόνο και είχαν μικρότερη παραγωγική ικανότητα.

Με την ανάπτυξη των σχεδιαστικών ικανοτήτων του ανθρώπινου νου, οι φυσικοί πόροι (νερό, ήλιος, άνεμος) που υπήρχαν στην διάθεση του, αποτέλεσαν την κινητήρια δύναμη για την ανάπτυξη «τεχνολογικών» προσεγγίσεων που θα διευκόλυναν ή/και θα ενίσχυαν την καθημερινότητα του.

Η νερόμυλοι, αξιοποιούσαν την υδραυλική ενέργεια μέσα από την κίνηση του νερού, ώστε να κινήσουν τις μυλόπετρες για να αλέσουν το σιτάρι. Πρώτη γραπτή μαρτυρία για την ύπαρξη νερόμυλου γίνεται από τον Έλληνα περιηγητή, ιστορικό και πεζογράφο Στράβωνα, που έζησε το 63/64 π.Χ. με 23 μ.Χ. Ο Στράβωνας μέσα από το έργο του «Γεωγραφικά» αναφέρει σχετικά: «Στα Κάβειρα που είναι τα ανάκτορα του Μιθριδάτη κατασκευάστηκε ο υδρόμυλος» (η περιοχή βρίσκεται στην σημερινή βορειοανατολική Τουρκία, εκεί όπου άκμασε στο παρελθόν ο πολιτισμός του Ποντιακού

Ελληνισμού). Έτσι είναι πιθανόν, όταν οι Ρωμαίοι κατέλαβαν τα Κάβειρα το 65 π.Χ., να αντιλήφθηκαν την προσφορά του νερόμυλου στον άνθρωπο και να μετάφεραν την τεχνογνωσία σε ολόκληρη την έκταση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας σε Ανατολή και Δύση.

- [Οι νερόμυλοι στην Κύπρο](#)

Σύμφωνα με μια παραδοχή, η ευρεία χρήση των νερόμυλων στην Κύπρο άρχισε κατά την περίοδο των αραβικών επιδρομών (649-965) όταν οι κάτοικοι παραλιακών πόλεων του νησιού μετακινήθηκαν και εγκαταστάθηκαν για σκοπούς ασφάλειας στις ορεινές περιοχές του νησιού. Εντούτοις, ιστορικές αναφορές καταδεικνύουν τη χρήση των νερόμυλων στο νησί από τον 12^ο αιώνα μέχρι και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα. Όσον αφορά στους νερόμυλους των νεότερων χρόνων, τα σωζόμενα απομεινάρια τους σε όλο το νησί ανέρχονται σε περίπου 200 νερόμυλους, που χρονολογούνται από τον 18^ο αιώνα μέχρι τον 20^ο αιώνα.

Η κατασκευή των νερόμυλων ήταν συνυφασμένη με θέσεις πλησίον των όχθων ποταμών ή σε περιοχές οι οποίες είχαν εύκολη και συνεχή πρόσβαση σε νερό. Τα απομεινάρια από τα κτίρια, που συναντά ο ταξιδιώτης στην ενδοχώρα του νησιού, μαρτυρούν το πλήθος των νερόμυλων που υπήρχαν κατά το παρελθόν, κυρίως στον ορεινό όγκο του Τροόδους, αλλά και στην κατεχόμενη περιοχή στους πρόποδες του Πενταδακτύλου, αξιοποιώντας το νερό από τα κεφαλόβρυσα (π.χ. Κυθρέα, Καραβά και Λάπηθο). Παρόλο που το νερό ως πόρος βρισκόταν σε μεγαλύτερη αφθονία κατά το παρελθόν στο νησί, και αποτελούσε την κύρια πηγή κινητικής ενέργειας για τους νερόμυλους του νησιού, αυτοί στην πλειονότητα τους παρουσίαζαν κατασκευαστική ιδιαιτερότητα ως προς την φτερωτή τους. Στην πλειοψηφία τους οι κυπριακοί νερόμυλοι διέθεταν οριζόντια, εγκατεστημένη μέσα στο κτίσμα φτερωτή, που περιστρεφόταν αξιοποιώντας την δυναμική του νερού με την υδατόπτωση. Έτσι, στον ορεινό όγκο του Τροόδους, οι νερόμυλοι κτίζονταν σε απόκρημνες πλαγιές, αξιοποιώντας την υψομετρική διαφορά για την παραγωγή δυναμικής ενέργειας.

- [Ο νερόμυλος του Κύκκου](#)

Στην ευρύτερη περιοχή της κοιλάδας της Βόρειας Μαραθάσας, από όπου διέρχεται ο ποταμός Σέτραχος, οι διάφορες γραπτές και προφορικές αναφορές μαρτυρούν την ύπαρξη (και λειτουργία) 11 νερόμυλων: Πεδουλάς - 2 νερόμυλοι, Μουτουλλάς - 3 νερόμυλοι και Καλοπαναγιώτης - 5 νερόμυλοι, ενώ ένας νερόμυλος λειτουργούσε μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και βρισκόταν στην ανατολική όχθη του ποταμού στα όρια της κοινότητας Λεύκας και Καλοπαναγιώτη. Από την πλειοψηφία των νερόμυλων αυτών, στις μέρες μας σώζονται είτε μόνο οι αναφορές από στόμα σε στόμα, είτε κάποια ελάχιστα ερείπια τους. Από το σύνολο των 11 νερόμυλων που λειτουργούσαν διαχρονικά μέσα στους αιώνες, στον ποταμό Σέτραχο σήμερα σώζεται ο νερόμυλος του Κύκκου στην κοινότητα του Καλοπαναγιώτη.

Ο νερόμυλος του Κύκκου αποτελεί έναν από τους πλέον καλά διατηρημένους νερόμυλους του ορεινού όγκου του νησιού. Ο μύλος έχει κηρυχθεί «μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς», και έχει συμπεριληφθεί στον *Κατάλογο Αρχαίων Μνημείων* (Πίνακα Β) του Τμήματος Αρχαιοτήτων της Κυπριακή Δημοκρατίας. Ο νερόμυλος αρχικά ανήκε στην Μονή του Κύκκου, και εξυπηρετούσε τις ανάγκες τόσο του μοναστηριού, όσο και των κατοίκων των γύρω χωριών, για να αλέσουν μόνοι τους το σιτάρι. Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο νερόμυλος ενοικιαζόταν σε διάφορους διαχειριστές (μυλωνάδες), ενώ το 1937 πωλήθηκε και τέθηκε σε ιδιωτικό ιδιοκτησιακό καθεστώς. Ο νερόμυλος του Κύκκου λειτουργούσε μέχρι και το 1953. Ο νερόμυλος αποτελείται από συγκρότημα κτισμάτων:

- Το εργαστήρι του νερόμυλου, στο οποίο συντηρούνται μέχρι και σήμερα οι βαριές μυλόπετρες (γαλλικής κατασκευής), οι άξονες περιστροφής τους και οι πάγκοι εργασίας στον αλευρόμυλο.
- Πάνω από τον χώρο του αλευρόμυλου διακρίνεται, επιβλητική, η ψηλή καμάρα μέσω της οποίας περνά το αυλάκι (μυλαύλακο) που μετέφερε το νερό προς τον πύργο (ανάολο) από όπου έπεφτε το νερό στο χώρο της φτερωτής που βρισκόταν σε καμαροσκέπαστο χώρο (βλ. πιο κάτω αναλυτική περιγραφή). Ένα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της καμάρας του μύλου του Κύκκου, είναι η καλά διατηρημένη ασπρόπετρα με σταυρό. Συγκεκριμένα, πάνω από το κλειδί της καμάρας του μύλου στη νότια πλευρά, υπάρχει η ασπρόπετρα με τον σταυρό, επιγραφή και ανάγλυφο προσωπίο που σύμφωνα με τη λαϊκή παράδοση, λειτουργούσαν αποτρεπτικά για το κακό.
- Δίπλα από το σπίτι με τις μυλόπετρες, προς τον νότο, βρίσκεται μια μικρή διώροφη οικία, η οποία αξιοποιόταν ως χώρος ξεκούρασης των ατόμων που έρχονταν από μακριά, καθώς επίσης, για να ξεκουραστούν και να ποτίσουν τα μουλάρια και τα γαϊδούρια τους περιμένοντας τη σειρά τους για να αλέσουν το σιτάρι ή το κριθάρι.

Το άλεσμα των σιτηρών βασιζόταν στην κίνηση των μυλόπετρων κατά τρόπο που να τρίβονται μεταξύ τους και να συνθλίβουν το περίβλημα του σπέρματος αλλά και το σπέρμα. Ο μύλος αποτελείτο από δυο μεγάλες μυλόπετρες, τοποθετημένες η μια πάνω στην άλλη και χαραγμένες στις πλευρές που εφάπτονταν, για να αλέθουν καλύτερα το σιτάρι. Οι χάραξη αυτή στις μυλόπετρες, θα έπρεπε με την πάροδο του χρόνου να συντηρείται, κάτι που έκανε ο υπεύθυνος του μύλου (μυλωνάς), ο οποίος χάρασε εκ νέου τις μυλόπετρες για να διατηρούν την τραχεία τριβή μεταξύ τους. Οι μυλόπετρες καλύπτονταν από την ξύλινη εξέδρα, πάνω στην οποία βρισκόταν το χωνί (αβάτζη), μέσω του οποίου γινόταν η διοχέτευση του σιταριού στον διάκενο χώρο μεταξύ των μυλόπετρων, ώστε να αλεστεί και να δώσει το αλεύρι.

Η κίνηση των μυλόπετρων γινόταν μέσω ενός ιμάντα, ο οποίος περιστρεφε τις μυλόπετρες γύρω από έναν άξονα. Η κίνηση του ιμάντα γινόταν μέσω μια φτερωτής, η οποία ήταν ένας τροχός με φτερά σε πλάγια κλίση, και η οποία βρισκόταν σε επίπεδο κάτω από το πάτωμα του μύλου. Η περιστροφική

κίνηση της φτερωτής επιτυγχανόταν μέσα από την πτώση ποσότητας νερού από τον πύργο (ανάλο) προς αυτή. Η υψομετρική διαφορά της θέσης του πύργου με αυτήν της φτερωτής, έδινε τη δυνατότητα στο νερό να αποκτήσει την ανάλογη δύναμη (υδροδυναμική δύναμη), ώστε να ωθήσει την περιστροφή της φτερωτής (κινητική) και την κίνηση των αξόνων κίνησης των μυλοπετρών.

Πηγή πληροφοριών:

- Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια (Λήμμα 1)
- <https://kalopanayiotis.com.cy/sightseeing/kykkos-watermill/>
- <http://foodmuseum.cs.uce.ac.cy/web/guest/36/civitem/2706>

Συν/νες

X: 484260

Y: 3871644

Z: 720

Φωτογραφικό υλικό:

Φωτογραφίες: © Νικόλας-Γιώργος Ηλιάδης

Σημείο 9: Το φράγμα Καλοπαναγίωτη (Δ1_9)

- [Τα φράγματα ως κατασκευές](#)

Τα φράγματα ή υδατοφράκτες αποτελούν τεχνικά έργα που κατασκευάζονται στην κοίτη ενός ποταμού, για να ανακόψει τη ροή του νερού σε αυτόν. Σκοπός της αποκοπής της ροής του νερού είναι η συγκράτηση ή/και συγκέντρωση ποσοτήτων νερού, για μελλοντική χρησιμοποίησή του στην άρδευση, στην ύδρευση, για αντιπλημμυρική προστασία, εμπλουτισμό του υπόγειου υδροφορέα, στη δημιουργία τεχνικής λίμνης για την ενίσχυση της ποικιλότητας του τοπίου και των οικολογικών διεργασιών, κ.ά. Συνήθως, ένα φράγμα εξυπηρετεί πέραν του ενός στόχου, για αυτό και ονομάζονται φράγματα πολλαπλής χρήσης.

Ιστορικές αναφορές και αρχαιολογικές ανασκαφές, μαρτυρούν ότι η κατασκευή και η τεχνοτροπία στην κατασκευή φραγμάτων, χάνεται μέσα στους αιώνες. Τα πρώτα φράγματα πιθανότατα να κατασκευάστηκαν στην περιοχή της Μέσης Ανατολής, με σκοπό την εξυπηρέτηση των πρώτων μορφών ενάσκησης της γεωργίας και της κάλυψης των αναγκών άρδευσης των υπό καλλιέργεια φυτειών. Εντούτοις, η συστηματική κατασκευή φραγμάτων καταγράφεται από την πρώτη και μέση

εποχή του χαλκού (2500 - 1600 π.Χ.). Μέσα από αρχαιολογικές ανασκαφές έχουν έρθει σε γνώση της επιστημονικής και όχι μόνο κοινότητας, τα ερείπια του φράγματος *Saad el Kafara* κοντά στο Κάιρο, το οποίο κατασκευάστηκε γύρω στο 3000 π.Χ., καθώς και το φράγμα *Ma'rib* στην Υεμένη που χτίστηκε το 950 π.Χ. (καταστράφηκε από σεισμό το 530 μ.Χ.).

Τα φράγματα ποικίλλουν σε μέγεθος (από μικρές υδατοδεξαμενές μέχρι φράγματα τεραστίων διαστάσεων), με την τελική επιλογή ως προς τον τύπο κατασκευής του φράγματος να καθορίζεται από τεχνοοικονομικές και περιβαλλοντικές μελέτες. Από τεχνικής άποψης η επιλογή της θέσης έδρασης ενός φράγματος καθορίζεται από σειρά γεωμορφολογικών και γεωλογικών κριτηρίων. Κατασκευαστικά τα φράγματα διακρίνονται σε: (i) φράγματα βάρους ή φράγματα βαρύτητας τα οποία κατασκευάζονται από σκυρόδεμα ή είναι κτιστά με πέτρα), (ii) τοξωτά φράγματα από σκυρόδεμα και πάκτωση στα πρηνή, (iii) χωμάτινα φράγματα, (iv) λιθόρριπτα φράγματα κτλ. Σε αρκετές περιπτώσεις, στην πράξη, υπάρχουν παραλλαγές των πιο πάνω, κυρίως σε σχέση με το σύστημα στεγανοποίησης (αργιλικός πυρήνας, ασφαλικός πυρήνας, ανάντη πλάκα από σκυρόδεμα, πλαστική στεγανοποιητική μεμβράνη κτλ.).

Η έκταση πίσω από το φράγμα (ανάντη του φράγματος) και η οποία κατακλύζεται από το νερό, ονομάζεται ταμιευτήρας ή λεκάνη κατάκλυσης. Άξιο αναφοράς είναι το γεγονός ότι, με την πάροδο των χρόνων οι ταμιευτήρες εξελίσσονται σε αξιόλογους υδροβιότοπους (τεχνητές λίμνες) με έντονα στοιχεία βιοποικιλότητας.

Παρόλα αυτά, τις τελευταίες τρεις δεκαετίες έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερη συζήτηση σχετικά με τις αρνητικές επιπτώσεις που μπορεί να επιφέρουν (ή που έχουν επιφέρει) τα φράγματα στην οικολογική ισορροπία και στη συνοχή των παραποτάμιων οικοσυστημάτων στα κατάντη των φραγμάτων. Η συζήτηση αυτή αφορά κυρίως στα μεγάλα φράγματα, τα οποία αποτρέπουν την ελεύθερη διάθεση ροής ποσοτήτων νερού στα κατάντη τους, γεγονός που επηρέασε δυσμενώς τα ενδιατήματα εκείνα που η ανάπτυξή τους βρισκόταν σε άμεση σχέση με το υδάτινο στοιχείο, τόσο στο χερσαίο τμήμα όσο και στον τελικό αποδέκτη των ποταμών (λίμνη ή θάλασσα). Για το λόγο αυτό, έχουν θεσπιστεί πλέον συγκεκριμένες διαδικασίες διάθεσης ποσοτήτων νερού στα κατάντη των φραγμάτων ή και ακόμη διαδικασίες διαχείρισης των φραγμάτων, ώστε ποσότητες νερού να είναι διαθέσιμες με ασφάλεια στα οικοσυστήματα αλλά και στις οποιεσδήποτε οικονομικές δραστηριότητες είναι ανεπτυγμένες στα κατάντη αυτών.

- [Τα φράγματα στην Κύπρο](#)

Στην Κύπρο η κατασκευή του πρώτου φράγματος ανάγεται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, και συγκεκριμένα το 1900 με την κατασκευή του χωμάτινου φράγματος στα Κούκλια. Κατά τη διάρκεια

της Αγγλοκρατίας κατασκευάστηκαν άλλα 15 φράγματα (1945-1958) από τα οποία 13 ήταν φράγματα τύπου βαρύτητας και δυο χωμάτινα φράγματα.

Με την ίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας και την εντατικοποίηση της υδατικής πολιτικής του κράτους, μέσω του Τμήματος Αναπτύξεων Υδάτων (ΤΑΥ), αναπτύχθηκε σχέδιο αξιοποίησης των υδάτων του νησιού. Το σχέδιο, αναγνωρίζοντας τους περιορισμένους υδάτινους πόρους του νησιού αλλά και τις ολοένα αυξανόμενες ανάγκες για αρδευτικούς και υδρευτικούς σκοπούς, οδήγησε στο συμπέρασμα ως προς την ανάγκη για αύξηση των υδατικών αποθεμάτων του νησιού, αλλά και της ορθολογικής χρησιμοποίησής τους. Έτσι, το ΤΑΥ μέσα από τον καθορισμό υδατικής πολιτικής και των στόχων της από το 1960 και μετά, προχώρησε σταδιακά στην κατασκευή αριθμού φραγμάτων. Σήμερα (2022) στην Κύπρο υπάρχουν 108 φράγματα, τα οποία διαχειρίζονται από το ΤΑΥ. Από το σύνολο των 108 φραγμάτων, 56 φράγματα είναι εγγεγραμμένα στον κατάλογο της Διεθνούς Επιτροπής Μεγάλων Φραγμάτων. Τα φράγματα που υπάρχουν στο νησί αξιοποιούνται για σκοπούς άρδευσης και ύδρευσης.

Άξιο αναφοράς είναι το γεγονός ότι, παρόλο που ένα φράγμα αποτελεί μια κατασκευή από άψυχα υλικά, εντούτοις αυτό διακρίνεται από μεταβλητότητα μέσα στον χρόνο ως αποτέλεσμα της τεράστιας μεταβλητότητας της στάθμης του νερού που υπάρχει σε αυτά (εποχικές, περιοδικές διακυμάνσεις) ή και περίοδοι που παραμένουν άδεια. Για το σκοπό αυτό το ΤΑΥ βρίσκεται σε συνεχείς διαδικασίες ελέγχου των φραγμάτων, αξιολογώντας σειρά παραμέτρων τόσο εξωτερικά όσο και εσωτερικά αυτών, διατηρώντας ένα σύστημα παρακολούθησης της συμπεριφοράς των κατασκευών αυτών.

Στην περιοχή της Μαράθσας υπάρχουν τέσσερα φράγματα (Καλοπαναγιώτη, Λεύκας, Τσακίστρα, Καφίζη) καθώς και ένας υδατοσυλέκτης στον Πρόδρομο.

- [Το φράγμα Καλοπαναγιώτη](#)

Το φράγμα Καλοπαναγιώτη, όπως μαρτυρεί και το όνομα του, βρίσκεται στα διοικητικά όρια της κοινότητας του Καλοπαναγιώτη (~ 1Km βόρεια της κοινότητας) και αποτελεί κατασκευή συγκράτησης υδάτινων όγκων από τον ποταμό Σέτραχο. Η περιοχή όπου κατασκευάστηκε το φράγμα, αποτελείται από διαβάσεις. Το φράγμα βρίσκεται σε υψόμετρο 550 m και απέχει 16 Km, από τον Κόλπο της Μόρφου (θάλασσα).

Η κατασκευή του φράγματος έγινε από το Τμήμα Αναπτύξεως Υδάτων, μετά από σχετική μελέτη που εκπονήθηκε από Αγγλικό γραφείο, με την κατασκευή του να ξεκινά το 1964 και η ολοκλήρωση του να γίνεται το 1966. Τεχνικά το φράγμα Καλοπαναγιώτη κατατάσσεται στην κατηγορία των *μεγάλων φραγμάτων* και στον τύπο του χωμάτινου. Το ύψος του αναχώματος είναι 40 m, έχει μήκος 137 m και ο όγκος του ανέρχεται σε 156.200 m³. Ο υπερχειλιστής του φράγματος είναι μήκους 78 m και

παροχετευτικότητας 204 m³/s. Η επιφάνεια του ταμειυτήρα (λίμνης) του φράγματος είναι 47.000 m² και η συνολική του χωρητικότητα 391.000 m³.

Η λειτουργία του φράγματος αποσκοπεί στη διάθεση ποσοτήτων νερού για την άρδευση εκτάσεων στα κατάντη του, κυρίως με φυλλοβόλα δέντρα. Στα βόρεια του φράγματος εγκαταστάθηκε ένας πειραματικός σταθμός ιχθυοκαλλιέργειας (Τμήμα Αλιείας και Θαλασσίων Ερευνών) στον οποίο εκτρέφονται κυρίως πέστροφες, ποσότητες κυπρίνου, αστακών και χέλια. Στον σταθμό γίνονται πειράματα χρήσιμα για την ανάπτυξη ψαριών γλυκού νερού στην Κύπρο. Ταυτόχρονα ο σταθμός προμηθεύει μικρά ψάρια για τον εμπλουτισμό των υπόλοιπων υδατοφρακτών της Κύπρου.

Πηγή πληροφοριών:

- Τμήμα Αναπτύξεως Υδάτων (2001) Φράγματα της Κύπρου. Υπουργείο Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος. Λευκωσία, Κύπρος.
- Τμήμα Αναπτύξεως Υδάτων (2009) Φράγματα της Κύπρου. Υπουργείο Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος. Λευκωσία, Κύπρος.

Συν/νες

X: 484106

Y: 3873746

Z: 573

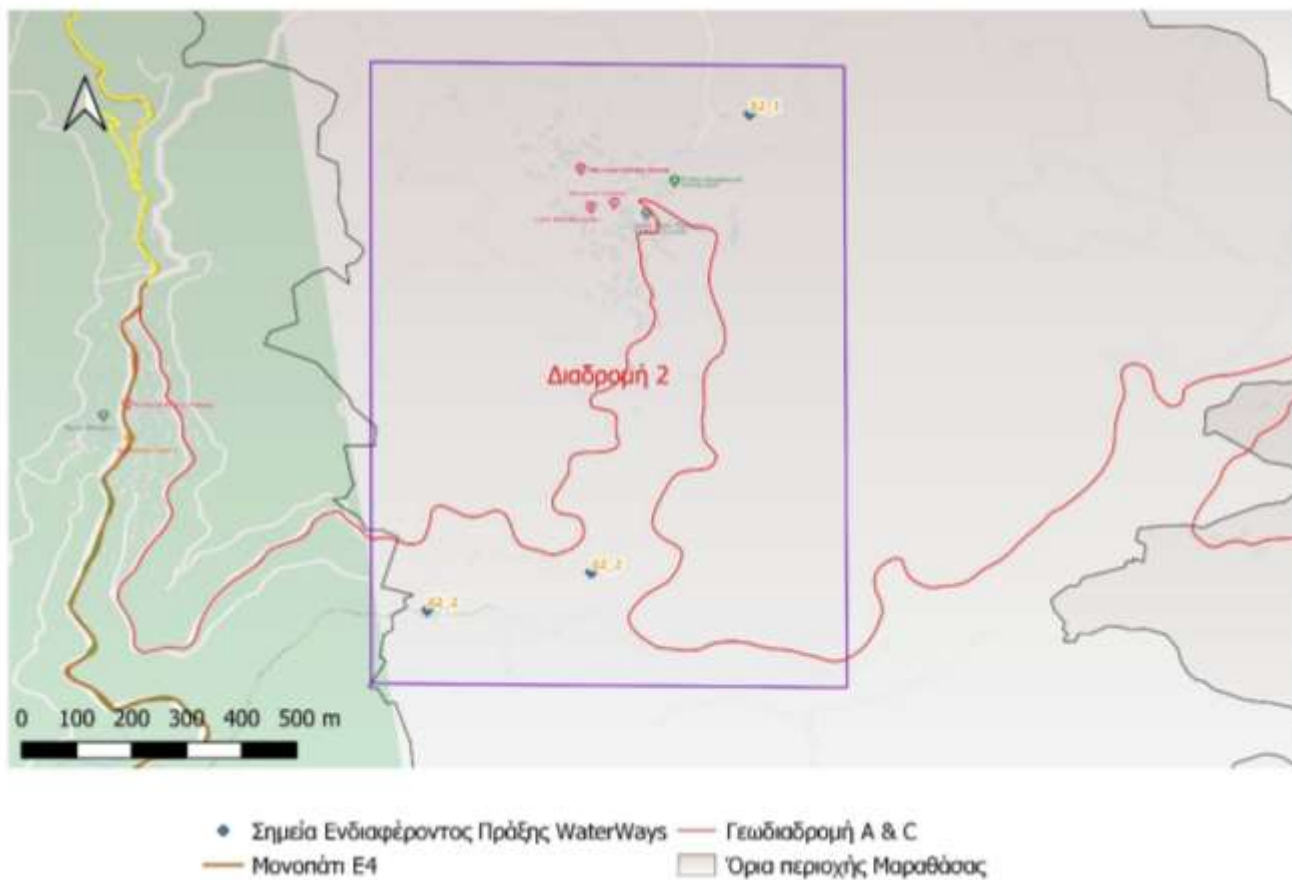
Φωτογραφικό υλικό:

Φωτογραφίες: © Νικόλας-Γιώργος Ηλιάδης

ΔΙΑΔΡΟΜΗ 2

Η *Διαδρομή 2*, εκτείνεται ως δορυφόρος του Ευρωπαϊκού μονοπατιού μεγάλων αποστάσεων E4, προς την κοινότητα Τρεις Ελιές. Η διαδρομή αυτή αποσκοπεί στην ανάδειξη και προβολή στοιχείων του νερού στην περιοχή της Μαραθάσας, σε σχέση με το E4 (Εικόνα 3). Για το σκοπό αυτό αναζητήθηκαν και χαρτογραφήθηκαν εκείνα τα σημεία που αφορούν στην προβολή και ανάδειξη των θειούχων πηγών καθώς και του ενετικού γεφυριού των Τριών Ελιών ή του Δράκοντα, ως στοιχείο πολιτιστικού/αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, όπως περιγράφονται πιο κάτω:

Εικόνα 3: Διαδρομή 2 και σημεία ιδιαίτερου θεματικού ενδιαφέροντος ως προς την ανάδειξη των «στοιχείων νερού» στην περιοχή της Μαραθάσας και διαδρομές ενδιαφέροντος, στο πλαίσιο της πράξης WaterWays

Σημείο 1: Θειούχα πηγή στις Τρεις Ελιές (Δ2_1)

- Το φαινόμενο των θειούχων πηγών

Το φαινόμενο των θειούχων πηγών είναι ιδιαίτερα εμφανές στην περιοχή της Μαραθάσας (Καλοπαναγιώτη, Μουτουλλά και Τρεις Ελιές). Οι κοινότητα Τρεις Ελιές, είναι κτισμένη σε μέσο υψόμετρο 800 m, με την ψηλότερη κορυφή της κοινότητας να είναι η βουνοκορφή του Προφήτη Ηλία (1106 m). Η γεωλογική δομή της περιοχής διακρίνεται από διαβάσεις, γάβρους και πλαγιογρανίτες του οφιολιθού συμπλέγματος του Τροόδους. Η κοινότητα Τρεις Ελιές κατά την περίοδο της φραγκοκρατίας αποτελούσε έναν από 24 οικισμούς του φέουδου της Βασιλική Μαραθάσας (Marath Real)³.

Στα βόρεια της κοινότητας Τρεις Ελιές, στις όχθες του ποταμού Δράκοντα, βρίσκεται η μοναδική μέχρι σήμερα γνωστή θειούχα πηγή της κοινότητας. Ένα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των θειούχων πηγών είναι οι αυξημένες ποσότητες θειικού άλατος που παρατηρείται στη σύσταση του νερού τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι το νερό των θειούχων πηγών περιέχει περισσότερο από ένα χιλιοστό του

γραμμαρίου (>1/1000 gr) θείο (S), το οποίο οφείλεται στο ελεύθερο υδρόθειο (H₂S), στο υδροθειοϊόν (HS) ή και στο θειοθειικό ιόν (S₂O₃). Παρόλο που η λιθολογία της περιοχής της Νότιας Μαραθάσας αποτελείται από φλεβικά πετρώματα, εντούτοις οι ιδιότητες του νερού των πηγών αυτών ως θειούχο νερό με ιαματικές ικανότητες, φαίνεται να σχετίζεται είτε με την υπόγεια διαδρομή του νερού από την κορυφή του Τροόδους μέχρι και το σημείο εκφόρτωσης του. Ο αλκαλικός και υπεραλκαλικός χαρακτήρας του νερού των θειούχων πηγών της περιοχής σχετίζεται με τον αυξημένο χρόνο επαφής του υπόγειου νερού με τα πετρώματα της οροσειράς του Τροόδους κατά την κυκλοφορία του μέσα από τις υπόγειες ρωγματώσεις του, αλλά και την πιθανή ανάμιξη του με απολιθωμένο (παλαιότερο σε ηλικία) νερό. Οι δυο αυτοί παράγοντες αποτελούν και την επικρατέστερη εξήγηση για την αυξημένη συγκέντρωση θειικών αλάτων και ιόντων νατρίου και χλωρίου στο νερό των πηγών του Καλοπαναγιώτη. Στη χημική αυτή σύσταση των πηγών, οφείλονται και οι ιαματικές ιδιότητες του νερού.

- Η θειούχα πηγή στις Τρεις Ελιές

Η θειούχα πηγή στην κοινότητα Τρεις Ελιές, διακρίνεται από ευεργετικές ιδιότητες ως προς την θεραπεία (αντιμετώπιση) διαφόρων μορφών ρευματοπάθειας. Κατά τους προηγούμενους αιώνες (19^ο έως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα), οι θεραπευτικές ιδιότητες της θειούχας αυτής πηγής ήταν γνωστές στο νησί. Σε αναφορές κειμένων και ταξιδιωτών, περιγράφεται η εμπορική (οικονομική) αξιοποίηση του θειούχου νερού της πηγής για σκοπούς λουτροθεραπείας.

Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί το ενδιαφέρον που υπήρξε για την πιστοποίηση (χημική ανάλυση) και προβολή της θειούχας πηγής στην κοινότητα των Τριών Ελιών, κατά την δεκαετία του 1930. Ποσότητα νερού της πηγής αυτής στάλθηκε από τον Ιωάννη Χρ. Μαλτά (από την Κερύνεια) στο Δημοτικό Χημείο του Παρισιού (1933). Η χημική ανάλυση χαρακτηρίστηκε το νερό της πηγής των Τριών Ελιών, ως ν το ελαφρώς διαττανθρακικό και χλωριούχο νερό με κύριο συστατικό το πυριτικό νάτριο. Το νερό αυτό συστήνεται για την αντιμετώπιση παθήσεων που αφορούν σε νοσήματα του στομάχου, των εντέρων, του ήπατος και των νεφρών, καθώς και για ρευματοπάθεια, αρθρίτιδα και δερματικές παθήσεις.

Πηγή πληροφοριών:

- Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια (Λήμμα 13)
- Κοινοτικό Συμβούλιο Τρεις Ελιές

Συν/νες:	X: 481400	Y: 3865770	Z: 794
-----------------	------------------	-------------------	---------------

Φωτογραφικό υλικό:

Φωτογραφίες: © Νικόλας-Γιώργος Ηλιάδης

Σημείο 2: Τα ενετικά γεφύρια στις Τρεις Ελιές: Γεφύρι Τρεις Ελιές ή το Γεφύρι του Δράκοντα & το Γεφύρι του Μύλου (Δ2_2)

- [Τα γεφύρια στην ιστορία](#)

Τα γεφύρια διαχρονικά αποτελούν τεχνικά έργα ιδιαίτερου κατασκευαστικού ενδιαφέροντος τόσο από άποψη σχεδιασμού όσο και κατασκευής. Στην πράξη, τα γεφύρια αποτελούσαν και αποτελούν και στις μέρες μας, τεχνικά έργα τα οποία αποκαθιστούν τη συνέχεια των οδών (ή/και τη δημιουργία νέων οδεύσεων) που διακόπτονται από φυσικά εμπόδια, ποτάμια, χείμαρρους, χαράδρες κλπ. Από τα αρχαία χρόνια, ο άνθρωπος ανέπτυξε πρακτικές ώστε να διέρχεται πάνω από μικρά ποτάμια ή μικρές σε άνοιγμα χαράδρες, για να μπορεί να μετακινείται μεταξύ διαφορετικών θέσεων. Οι πρώτες λύσεις του ανθρώπου στην προσπάθειά του για σχηματισμό οδών μετακίνησης πάνω από ποτάμια και χαράδρες, αποτελούνταν από υλικά που παρείχε η φύση και για τα οποία προφανώς δεν ήταν αναγκαία η κατεργασία τους με οποιαδήποτε μέσα. Τέτοια υλικά, με ελάχιστη κατεργασία, ήταν ευθυτενείς κορμοί δέντρων και επιμήκεις πέτρινες πλάκες. Με την εξέλιξη των κατασκευαστικών ικανοτήτων του ανθρώπου (γνώσης) και την ανάπτυξη των πρώτων εργαλείων και χειροκίνητων μηχανισμών, ξεκίνησαν οι κατασκευές πιο περίτεχνων υποδομών. Κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, και με την αύξηση των απαιτήσεων της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, για έλεγχο και μετακίνηση μέσα στα όρια εξάπλωσης της, κατασκευάστηκαν γεφύρια με περίσσεια τέχνη και αντοχή, πέτρινα μονότοξα ή πολύτοξα γεφύρια, χωρίς τη χρήση κονιάματος, έτσι ώστε οι αρμοί μόλις που διακρίνονται.

- [Τα ενετικά γεφύρια στον ορεινό όγκο τους Τροόδους](#)

Στην οροσειρά του Τροόδους διασώζεται αριθμός αρχαίων ιστορικών γεφυριών, τα οποία αποτελούν μνημεία της ιστορίας του νησιού. Τα παλαιότερα πετρόκτιστα γεφύρια που συναντά σήμερα κάποιος στην Κύπρο, πιθανότατα να αποτελούν κτίσματα της περιόδου της Φραγκοκρατίας (1192 – 1489)

ή/και της Ενετοκρατίας (1489-1571) και χαρακτηρίζονται ως σημαντικά και αξιόλογα πολιτιστικά και ιστορικά μνημεία του νησιού.

Κτισμένα με ιδιαίτερη κομψοτεχνία, θεωρούνται δείγματα ιστορικής και αρχαιολογικής τέχνης και διακρίνονται για την αρτιότητα της κατασκευής τους. Κύριο δομικό υλικό σε κάθε περίπτωση αποτελούσε η τοπική παραδοσιακή πέτρα, μαρτυρώντας μέσα από το πέρασμα των αιώνων την ιδιαίτερη τεχνοτροπία της πετρόκτιστης γεφυροποιίας των παραδοσιακών μαστόρων των παλαιών χρόνων. Ιδιαίτερης αναφοράς χρήζει η αρμονία και συνοχή που έχουν οι κατασκευές αυτές με το φυσικό περιβάλλον στο οποίο βρίσκονται.

Στην οροσειρά του Τροόδους πέρα του μεγάλου αριθμού γεφυριών που διακρίνονται πλησίον ή μέσα στους οικισμούς, ο επισκέπτης μπορεί να παρατηρήσει αριθμό γεφυριών σε δύσβατες περιοχές μέσα στο δάσος. Τα μνημεία αυτά που στέκονται μάρτυρες μια άλλης εποχής (αιώνων) του νησιού, μαρτυρούν την όδευση μια παλαιάς οδού που διερχόταν από τον ορεινό όγκο. Σύμφωνα με τις τοπικές παραδόσεις, κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας η συγκοινωνία μεταξύ της Επαρχίας Πάφου και της Επαρχίας Λευκωσίας, αλλά και με τα βόρεια παράλια του νησιού (περιοχή κόλπου της Μόρφου) γινόταν μέσω των βουνών του Τροόδους. Η συγκοινωνία αυτή, που αποτέλεσε και την κύρια εμπορική οδό για την μεταφορά των εμπορευμάτων (ξυλείας, μεταλλεύματα και άλλα αγαθά) από την ενδοχώρα προς τα δυτικά παράλια του νησιού, κρίθηκε ιδιαίτερης αξίας για λόγους ασφάλειας των εμπορευμάτων. Η επιλογή, της ορεινής αυτής διαδρομής, παρείχε τη δυνατότητα ασφαλούς μεταφοράς, από την μια περιοχή στην άλλη, των διαφόρων προϊόντων ιδιαίτερης οικονομικής αξίας την τότε εποχή, αφού οι παραλιακοί δρόμοι (οδοί) καθίσταντο ιδιαίτερα ευάλωτοι από τις επιδρομές των πειρατών. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί ότι η χρήση του ορεινού όγκου του νησιού, ως μέσου (οδού) μεταφοράς προϊόντων γινόταν και κατά την περίοδο του χαλκού, αφού αναφορές μαρτυρούν την μεταφορά/ διακίνηση ποσοτήτων χαλκού από το Βασίλειο των Σόλων στο Βασίλειο της Πάφου, για εξαγωγή του από το λιμάνι της Πάφου.

Η ανάγκη εκμετάλλευσης του ορεινού όγκου του νησιού, για την ασφαλή μεταφορά των προϊόντων οδήγησε στην κατασκευή αριθμού γεφυριών, μέσω των οποίων διασφαλιζόταν η συνεχής οικονομική και εμπορική δραστηριότητα, με την απρόσκοπτη μετακίνηση των εμπορικών προϊόντων. Επίσης, σύμφωνα με τις τοπικές παραδόσεις η μετακίνηση των προϊόντων γινόταν με καμήλες, οπότε και η ορεινή αυτή οδός, διεξαγωγής του εμπορίου, ονομάστηκε «*Καμιλόστρατα*».

Το κράτος, θέλοντας να αναδείξει τα μνημεία αυτά, έχει προχωρήσει μέσω του Τμήματος Αρχαιοτήτων στην καταγραφή τους και στην αναστήλωση σημαντικού αριθμού γεφυριών που συνέθεταν την ορεινή εμπορική οδό, τα οποία μάλιστα έχει ανακηρύξει ως αρχαία μνημεία με σκοπό την προστασία και ανάδειξή τους. Επίσης, το Τμήμα Δασών έχει προχωρήσει στην δημιουργία περιπατητικής διαδρομής με την επωνυμία *Μονοπάτι Ενετικά Γεφύρια*. Πρόκειται για γραμμικό μονοπάτι μήκους 17 Km με

αφετηρία την κοινότητα Καμιναριών (στην Μαραθάσα) και τερματισμό στην κοινότητα Βρέτσια στην Πάφο.

- [Τα ενετικά γεφύρια Τρεις Ελιές ή γεφύρι του Δράκοντα και το γεφύρι του Μύλου \(Κρύος ποταμός\)](#)

Τα ενετικά γεφύρια στην κοινότητα Τρεις Ελιές (Γεφύρι του Δράκοντα & Γεφύρι του Μύλου) αποτελούν τη συνδυαστική οδό των όχθων των ομώνυμων ποταμών που διέρχονται από την περιοχή, δηλαδή του ποταμού του Δράκοντα και του Κρυού ποταμού. Τα γεφύρια αυτά πιθανόν να κατασκευάστηκαν κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας της Κύπρου (1489-1571). Αμφότερα τα γεφύρια αυτά, αποτέλεσαν σημαντικούς οδικούς κρίκους για την όδευση και λειτουργία της εμπορικής οδού (οδικό δίκτυο) του νησιού από την περίοδο της Φραγκοκρατίας μέχρι και την Οθωμανική περίοδο (βλ. [Τα ενετικά γεφύρια στον ορεινό όγκο τους Τροόδους](#)). Σήμερα, και τα δυο ενετικά γεφύρια, συμπεριλαμβάνονται στον *Κατάλογο Αρχαίων Μνημείων (Α΄ Πίνακα)* του Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Αξιοσημείωτο γεγονός αποτελεί η γνώση μηχανικής που υπήρχε την εποχή εκείνη ώστε να κατασκευάζουν έργα υποδομών αναλλοίωτα μέσα στο πέρασμα των αιώνων. Υλικό δόμησης και για τα δυο γεφύρια αποτελεί η τοπική πέτρα του Τροόδους, ενώ η επιλογή της θέσης έδρασης τους (κατασκευής των θεμελίων τους) στα πρηνή των όχθων των ποταμών, αποτέλεσε τον καταλυτικό παράγοντα που διασώζονται μέχρι σήμερα. Τα βάθρα των γεφυριών είναι στηριγμένα σε στερεό και πετρώδες έδαφος, διασφαλίζοντας τη σταθερότητα τους στους αιώνες. Το ενετικό *Γεφύρι του Δράκοντα* διακρίνεται από ένα ημικυκλικό τόξο με άνοιγμα, με το μήκος του οδοστρώματος της γέφυρας είναι 12 m και το πλάτος του οδοστρώματος 2 m. Το *Γεφύρι του Μύλου* είναι και αυτό ημικυκλικό τόξο, όπου το μήκος του οδοστρώματος της γέφυρας είναι 12 m και το πλάτος του οδοστρώματος 1,5 m.

Πηγή πληροφοριών:

- Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια (Λήμμα 4)
- Κοκκινόφτας Κ. (2009) Τα Καμινάρια. Εκδόσεις Βιβλιοεκδοτική, Λευκωσία, Κύπρος.

Συν/νες	X1: 481110	Y1: 3864760	Z1: 762
	X2: 480812	Y2: 3864677	Z2: 728

Φωτογραφικό υλικό:

Γεφύρι του Δράκοντα (#1)

Γεφύρι του Μύλου (#2)

Φωτογραφίες: © Νικόλας-Γιώργος Ηλιάδης

ΔΙΑΔΡΟΜΗ 3

Η *Διαδρομή 3*, εκτείνεται εντός του ορεινού τμήματος της Μαραθάσας στα σύνορα της με τα διοικητικά όρια της Επαρχίας Πάφου. Η διαδρομή αναπτύσσεται εντός περιοχών των κοινοτήτων Μηλικούρι, Τσακίστρα και Κάμπος, αξιοποιώντας υφιστάμενα τμήματα του Ευρωπαϊκού Μονοπατιού E4 και διαδρομές του Γεωπάρκου Τροόδους με συγκεκριμένους γεώτοπους. Εντός της *Διαδρομής 3* (Εικόνα 4) έγινε επιλογή στοχευμένων σημείων ανάδειξης και προβολής, δημιουργώντας με τον τρόπο αυτό ένα δίκτυο σημείων επίσκεψης με θέμα το νερό όπως, οι φυσικές πηγές στο δάσος, τα ποτάμια και η παραποτάμια ζώνη τους, τα μοναδικά στοιχεία της βιοποικιλότητας των δασικών οικοσυστημάτων, καθώς και οι γεωλογικοί σχηματισμοί που αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του υδρολογικού κύκλου, όπως περιγράφονται πιο κάτω:

Εικόνα 4: Διαδρομή 3 και σημεία ιδιαίτερου θεματικού ενδιαφέροντος ως προς την ανάδειξη των «στοιχείων νερού» στην περιοχή της Μαραθάσας και διαδρομές ενδιαφέροντος, στο πλαίσιο της πράξης WaterWays

Σημείο 1: Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή της Παναγίας του Κύκκου (Δ3_1)

Μια από τις ιστορικότερες Χριστιανικές Μονές της Κύπρου, είναι η *Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή της Παναγίας του Κύκκου* ή αλλιώς *Ιερά Μονή Κύκκου*. Η ιστορία της ίδρυσης της *Μονής του Κύκκου* χάνετε μέσα στους αιώνες, κάτι που μαρτυρούν ιστορικές αναφορές και κείμενα, αλλά και οι παραδόσεις και λαογραφία του νησιού.

- [Η εικόνα της Παναγίας του Κύκκου](#)

Σύμφωνα με την παράδοση, η εικόνας της Παναγίας Κυκκώτισσας (ή Παναγίας του Κύκκου ή Παναγία η Ελεούσα) είναι μια από τις τρεις εικόνες της Θεοτόκου που ζωγράφισε ο Απόστολος και Ευαγγελιστής Λουκάς μετά από Θεία εντολή, αφού οι πίνακες στους οποίους είναι αγιογραφημένες δόθηκαν στον Απόστολο Λουκά για τον σκοπό αυτό από τον αρχάγγελο Γαβριήλ. Η αγιογράφηση των εικόνων έγινε επτά χρόνια μετά τη σταύρωση και ανάσταση του Χριστού. Σύμφωνα με αναφορές, οι

εικόνες αγιογραφήθηκαν από τον Απόστολο Λουκά έχοντας ως πρότυπο την ίδια τη Θεοτόκο, η οποία με την αποπεράτωση τους τις είδες και τις ευλόγησε με τη χάρη Της.

Η εικόνα ανήκει στον εικονογραφικό τύπο της Παναγίας της Ελεούσας (ως πηγή ελέους), αποτελεί όμως παραλλαγή εξαιτίας μερικών διαφορών. Στην εικόνα της Παναγίας του Κύκκου, η Παναγία βαστάζει με το δεξί της χέρι τον Χριστό και κλίνει την κεφαλή της προς Αυτόν. Ο Χριστός κάθεται κατά τρόπο κάπως περίεργο στο δεξί χέρι της Θεοτόκου, ενώ τα γυμνά του πόδια μετεωρίζονται. Οι διαφοροποιήσεις αυτές είναι που προσέδωσαν και τον τύπο Παναγία Κυκκώτισσα, που άρχισε να εξαπλώνεται από τον 11^ο μέχρι τον 12^ο αιώνα, ενώ στην Κύπρο εικόνες του τύπου αυτού σώθηκαν από τον 13^ο έως τον 15^ο αιώνα και αργότερα.

Την εικόνα αυτή μετέφερε ο ίδιος ο Απόστολος Λουκάς στην Αίγυπτο μετά τον θάνατο της Παναγίας. Η εικόνα έμεινε εκεί μέχρι την περίοδο των επιδρομών των πειρατών στην περιοχή της Μεσογείου. Την περίοδο αυτή, οι Χριστιανοί που την φύλασσαν αιχμαλωτίστηκαν από τους πειρατές. Για να σώσουν την εικόνα από τη βεβήλωση, οι Χριστιανοί την έριξαν στη θάλασσα. Εκείνη τη στιγμή, δύο βυζαντινά σκάφη εμφανίστηκαν και αφού καταδίωξαν τους πειρατές, διέσωσαν την εικόνα. Την πήραν στη Κωνσταντινούπολη και την παρουσίασαν στον αυτοκράτορα, Αλέξιο Κομνηνό (1081-1118).

Εντούτοις, η εικόνα μέσα από σειρά Θείων παρεμβάσεων ταξίδεψε από την Κωνσταντινούπολη στο όρος του Κύκκου, όπου και βρίσκεται πέραν των 900 χρόνων. Η εικόνα ταξίδεψε με τιμές από την Κωνσταντινούπολη προς την Κύπρο, αφού τη μετέφερε το πλοίο του αυτοκράτορα, μαζί με ακολουθία του αυτοκράτορα και χορηγία για την ίδρυση του μοναστηριού του Κύκκου. Κατά τη μεταφορά της εικόνας, από την περιοχή του οικισμού Καραβοστάση μέχρι και την κορυφή του βουνού του Κύκκου, λέγεται ότι τα πεύκα «γονάτιζαν» κλίνοντας τις κορφές τους στην Παναγιά. Η εικόνα κατά την περίοδο που βρίσκεται στη Μονή, σύμφωνα με την επιγραφή στο κάτω μέρος της, επικαλύφθηκε με αργυρή και επίχρυση πλάκα το 1576, επί ηγουμενίας Γρηγορίου, ενώ νέα επικάλυψη έγινε το 1795, επί ηγουμενίας Μελετίου του Μυριανθέως.

Άγνωστη παραμένει η προέλευση της ονομασίας του όρους Κύκκος, που απέδωσε στη συνέχεια και την επωνυμία στη Θεοτόκο, ως Παναγία του Κύκκου (ή Παναγιά η Κυκκώτισσα). Σύμφωνα με την λαογραφική παράδοση το όνομα Κύκκος, φαίνεται να αναφέρεται από τα Βυζαντινά χρόνια, όπου και πιθανότατά να προήλθε από αυτοφυή ξυλώδη θάμνο που ευδοκίμούσε στην περιοχή, το είδος δρυός *Quercus coccifera* (περνιά ή δρυς ο κοκκοφόρος) που στην τοπική διάλεκτο ονομαζόταν και *κόκκος*, το οποίο μεταποιήθηκε σε κύκκο. Την παραδοχή αυτή, δηλαδή ότι η ονομασία Κύκκος προήλθε από το φυτό της περνιάς (=κόκκος) αποδέχεται και ο πατριάρχης Ιεροσολύμων Εφραίμ ο Αθηναίος (1766-1771), ο οποίος στο έργο του «Περιγραφή της Σεβασμίας και Βασιλικής Μονής του Κύκκου» (εκδόσεις Βενετίας 1751) για το όρος του Κόκκου, του μετονομασθέντος Κύκκου («Εις το όρος του Κόκκου, του μετονομασθέντος Κύκκου, εγγύς όντος της Μυριανθούσης»). Μια άλλη παράδοση, συνδέει την

ονομασία του όρους με το λάλημα του είδους πτηνού κούκου (*Common cuckoo*) (το οποίο καλεί με τον ήχο: κίκ-κο, κικ-κο). Σε συνέχεια της παράδοσης αυτής, αναφέρεται ότι κατά τα βυζαντινά χρόνια τριγυρνούσε στα γύρω βουνά της περιοχής, ένα πουλί και προανήγγελλε την ίδρυση του μοναστηριού με τους στίχους: «*Κύκκου – Κύκκου το βουνί, μοναστήρι θα γενεί, μια χρυσή Κυρά θα μπει, και ποτέ της δεν θα βγει*».

Άξιο αναφοράς είναι το γεγονός ότι, τα πρόσωπα της Παναγίας και του Χριστού στην εικόνα είναι πάντοτε καλυμμένα. Εικάζεται πως είτε έτσι θέλησε ο Αυτοκράτορας, όταν παρά τη θέλησή του την αποχωριζόταν, είτε για λόγους σεβασμού καθώς θεωρείτε ευλογημένη από την ίδια την Παναγία.

Οι πιο πάνω παραδοχές ενισχύονται και από τις γραπτές αναφορές του Ρώσου μοναχού Βασίλειου Μπάρσκου, που επισκέφθηκε τη Μονή κατά το 1735. Ο Μπάρσκου αναφέρει συγκεκριμένα ότι, σε περιόδους ανομβρίας οι μοναχοί μετέφεραν την εικόνα της Παναγίας στη γειτονική κορφή (Θρονί), αποκάλυπταν το πρόσωπο της Παναγίας και έψαλλαν παρακλήσεις και κανένας από τους μοναχούς δεν έβλεπε το πρόσωπο της που κοιτούσε προς τον ουρανό.

Η Παναγία του Κύκκου έχει πανορθόδοξη φήμη και αρκετές εικόνες σε πολλές χώρες, όπως την Ελλάδα, τη Ρωσία, τη Γεωργία, τη Βουλγαρία, την Αίγυπτο και την Αιθιοπία, είναι αφιερωμένες στην Παναγία του Κύκκου, ως ένδειξη του μεγάλου σεβασμού που απολαμβάνει ανάμεσα στους ορθόδοξους λαούς.

- [Η Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή της Παναγίας του Κύκκου](#)

Σύμφωνα με ιστορικές αναφορές αλλά και την παράδοση της Μονής, η ίδρυση της ανάγεται στους χρόνους του βυζαντινού αυτοκράτορα Αλέξιου Κομνηνού (1081-1118), ο οποίος μετά από σειρά θαυμαστών γεγονότων ανέλαβε υπό την προστασία και μέριμνά του το κόστος κατασκευής της Μονής, αλλά και της μεταφοράς της Αγίας εικόνας της Παναγίας, από τα ανάκτορα του Βυζαντίου στην Κωνσταντινούπολη, στο βουνό του Κύκκου. Το γεγονός ότι η Μονή κτίστηκε με τη συμβολή του Αυτοκράτορα, αλλά και το ότι αυτή τέθηκε υπό τη μέριμνα του, της προσέδωσε το προσωνύμιο Βασιλική Μονή. Επίσης, το γεγονός ότι κατά την ανέγερση της Μονής, στον θεμέλιό της λίθο τοποθετήθηκε σταυρός, της προσέδωσε και το προσωνύμιο *Σταυροπηγιακή Μονή*, αλλά και την αυτονομία της, ώστε να διατηρεί το δικαίωμα αυτοδιοίκησης, πάντοτε όμως μέσα στα πλαίσια του συνόλου της Εκκλησίας της Κύπρου. Όπως προκύπτει, από παλαιά χειρόγραφα της Μονής που διασώθηκαν, η ίδρυσή της συνδέεται άμεσα με τον Όσιο Ησαΐα, ο οποίος ασκήτευε στα τέλη του 11^{ου} αιώνα στα βουνά της Μαραθάσας και διετέλεσε και πρώτος Ηγούμενος της Μονής.

Το Μοναστήρι είναι κτισμένο σε υψόμετρο 1130 m, στα βορειοανατολικά της δεσπόζουσας βουνοκορφής *Κύκκος* με υψόμετρο 1290 m. Η βουνοκορφή είναι γνωστή με το προσωνύμιο Θρονί ή Θρονί της Παναγίας και εκεί μεταφέρεται η εικόνα της Παναγίας σε μεγάλες περιφορές (βλ. επόμενη

ενότητα). Το μοναστήρι βρίσκεται πλησίον των κοινοτήτων Τσακίστρα και Κάμπος προς τα Βορειοδυτικά, Μηλικούρι προς τα νότια και Γερακίες προς τα ανατολικά. Προς τα δυτικά του Μοναστηριού βρίσκεται ο μοναδικός στον κόσμο πληθυσμός του κέδρου του βραχύφυλλου (*Cedrus brevifolia*) με την ξακουστή Κοιλιάδα των κέδρων και την βουνοκορφή του Τριπύλου, αλλά και ο Δασικός Σταθμός του Σταυρού της Ψώκας.

Η Μονή συνδέθηκε με την ιστορία του νησιού σε όλες τις ιστορικές της περιόδους (Λατινοκρατία: 1191–1571, Τουρκοκρατία: 1571–1878, Αγγλοκρατία: 1878–1960, Κυπριακή Δημοκρατία: 1960 μέχρι και σήμερα), και επιτέλεσε πολύπλευρο εθνικό, πνευματικό και πολιτιστικό έργο, παρά τις περιορισμένες δυνατότητες δράσης της, λόγω της γενικότερης πολιτικής κατάστασης. Η μεγάλη προσφορά της Μονής στην πνευματική ανάπτυξη της Κύπρου αναγνωρίστηκε και τιμήθηκε από την Ακαδημία Αθηνών το 1971.

Μέσα στην πολυετή ιστορία της, η Μονή πέρασε δύσκολες στιγμές και περιόδους, με εντονότερες να είναι οι μεγάλες πυρκαγιές, που κατέκαψαν το μοναστηριακό οικοδόμημά της και τους θησαυρούς της καθώς επίσης οδήγησαν στην απώλεια των αυτοκρατορικών εγγράφων. Η εκκλησία της Μονής, η οποία αρχικά ήταν ξύλινη, καταστράφηκε ολοσχερώς από πυρκαγιά το 1365 και ανοικοδομήθηκε εκ νέου από την Ρήγαινα του νησιού, Ελεωνόρα, σύζυγος του Φράγκου βασιλιά του νησιού, Πέτρου Α'. Αυτή τη φορά η εκκλησία κτίστηκε με συνδυασμό υλικών από ξύλο και πέτρα, τεχνική η οποία δεν ήταν αποτρεπτική για την δεύτερη ολοσχερή καταστροφή της από πυρκαγιά το 1541, η οποία και οδήγησε στο κτίσιμο ενός μονόκλιτου ναού εξ' ολοκλήρου από πέτρα. Το 1745 ο τότε ναός, ανακατασκευάστηκε, αφού μετατράπηκε σε τρίκλιτο (ο ναός σήμερα είναι ρυθμού βασιλικού με τρούλο). Από τα τρία κλίτη του, το μεσαίο τιμάται στο όνομα της Παναγίας, το δεξιό κλίτος είναι αφιερωμένο στο όνομα των Αγίων Πάντων και το αριστερό στο όνομα των Αρχαγγέλων Μιχαήλ και Γαβριήλ. Το εικονοστάσιο του ναού είναι του 18^{ου} αιώνα, με σημαντικές εικόνες της ορθοδοξίας τόσο ως προς την τεχνοτροπία τους, όσο και ως προς τη θρησκευτική τους αξία (17^{ου} και 18^{ου} αιώνα).

Σήμερα το Μοναστήρι έχει μορφή φρουριακού συγκροτήματος, με τις εξωτερικές αντηρίδες και τους πανύψηλους τοίχους να προσδίδουν ένα επιβλητικό χαρακτήρα. Τα οικοδομήματα που περιβάλλουν τον ναό είναι σε ακανόνιστη διάταξη και διακρίνονται στο ηγουμενικό, που μαζί με την ανατολική πτέρυγα κτίστηκαν μεταξύ του 1700 με 1755, το συνοδικό και τα κελιά των μοναχών, καθώς επίσης τα μαγειριά και η τράπεζα της Μονής, η βιβλιοθήκη και το Μουσείο της Ιεράς Μονής του Κύκκου. Στα όρια της Μονής διακρίνονται τα κωδωνοστάσια της, που κτίστηκαν το 1882 και φέρουν έξι καμπάνες με την μεγαλύτερη να ζυγίζει πέρα των 1280 Kg.

Η ιερά Μονή Παναγίας του Κύκκου, πανηγυρίζει δυο φορές τον χρόνο, στις 15 Αυγούστου (Κοίμηση της Παναγίας) και στις 8 Σεπτεμβρίου (Γέννηση της Παναγίας).

Πλησίον της Μονής υπάρχουν επίσης, άλλα αξιοθέατα τα οποία είναι άμεσα και έμμεσα συνδεδεμένα με παραδόσεις ή τη χρήση του νερού, όπως:

- [Θρονί του Κύκκου](#): Στα βορειοδικά της Μονής και σε μικρή απόσταση, βρίσκεται η κορυφή του όρους του Κύκκου (υψόμετρο 1290 m), όπου δεσπόζει ο θρόνος της Παναγίας. Ο επισκέπτης μπορεί να μεταβεί οδικός ή με τα πόδια ακολουθώντας τον δρόμο που περνά μπροστά από την κυρία είσοδο της Μονής και έχει απόσταση ~2 km. Σε περιόδους ανομβρίας οι πατέρες της Μονής Κύκκου συνήθιζαν να λιτανεύουν την Αγία εικόνα της Παναγίας του Κύκκου, η οποία στα χρόνια της Βενετοκρατίας (1489-1571) ήταν γνωστή και ως *Παναγία της Βροχής*. Λιτάνευαν με πομπή μέσω μονοπατιού και την ανέβαζαν στην κορυφή του βουνού, όπου την τοποθετούσαν σε ξύλινο θρόνο και τελούσαν παράκληση για τερματισμό της ανομβρίας (η δέηση αυτή συνεχίζεται και στις μέρες μας). Το 1935, ο ξύλινος θρόνος της Παναγίας αντικαταστάθηκε από μόνιμο κουβούκλιο, στηριζόμενο σε τέσσερις πεσσούς, έργο του αυτοδίδακτου αρχιτέκτονα Φίλιππου Λοΐζου. Το 1977, το οικοδόμημα αυτό (κουβούκλιο) γκρεμίστηκε και στη θέση του κατασκευάστηκε νέο ναόσχημο κτήριο από σκυρόδεμα, συνδυάζοντας στοιχεία της βυζαντινής και μοντέρνας αρχιτεκτονικής (σχέδια του αρχιτέκτονα Ανδρέα Φιλίππου). Το 2011, ανεγέρθηκε νέος ναός περίκεντρος οκταγωνικός, εγγεγραμμένος σε τετράγωνο, με προσθήκη γωνιακών κογχών. Το οικοδόμημα αναπτύσσεται στον κατακόρυφο άξονα με σύστημα επάλληλων κίωνων, που τονίζει και την οκταγωνική διάρθρωση, ιδιαίτερα στο εσωτερικό (σχέδια του αρχιτέκτονα Ιωάννη Κοψαχείλη).
Επίσης, στο Θρονί βρίσκεται ο τάφος του πρώτου Προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας αρχιεπισκόπου Μακάριου Γ', ο οποίος συνιστά ημιυπόγειο θολωτό οικοδόμημα (σχέδια του αρχιτέκτονα Ανδρέα Φιλίππου), καθώς και άγαλμα του αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' ύψους 10 m (έργο του γλύπτη Νίκου Κοτζιαμάνη).
- [Η Βασιλική](#): Πρόκειται για μονόκλιτη και ξυλόστεγη εκκλησία του 1736 (σύμφωνα με γραπτή αναφορά σε αυτήν) αφιερωμένη στον Άγιο Βασίλειο. Βρίσκεται σε απόσταση περίπου 6 Km από την Μονή και σε αυτήν μεταφέρθηκε και παρέμεινε για δυο χρόνια η εικόνα της Παναγίας του Κύκκου μετά την πυρκαγιά του 1736. Επίσης, κατά την περίοδο του απελευθερωτικού αγώνα της ΕΟΚΑ (1955-1959) στην περιοχή διέμενε σε κρησφύγετο ο αρχηγός της οργάνωσης (Γεώργιος Γρίβας).
- [Το Παραδείσι](#): Πρόκειται για γεωργικό κτήμα της Μονής σε απόσταση περίπου 3 Km από αυτή. Εκεί υπάρχει εκκλησία, κτίσμα του 1700 (σύμφωνα με γραπτή αναφορά σε αυτήν), αφιερωμένη στον Απόστολο Αντρέα, ενώ στην ευρύτερη περιοχή υπάρχουν σπηλιές, στις οποίες οι μοναχοί μετέφεραν και έκρυβαν πολύτιμα εκκλησιαστικά κειμήλια, καθώς και την εικόνα της Παναγίας του Κύκκου σε περιπτώσεις επιδρομών.

- [Το βρυσί](#): Αποτελεί κήπο του μοναστηριού με καρποφόρα δέντρα ενώ σε αυτό υπάρχει διαμορφωμένος χώρος με βρύσες και χώρος που κατά το παρελθόν λειτουργούσε ως εστιατόριο.
- [Το Αγίασμα](#): Βρίσκεται σε μεγαλύτερη απόσταση από την Μονή, περίπου 8 Km επί του δρόμου Κύκκου - Πεδουλά (πλησίον του εκδρομικού χώρου του Τμήματος Δασών «Ξυσταρούδα») και στη συνέχεια μέσω πεζοπορίας από δασικό μονοπάτι του Τμήματος Δασών (2 Km). Το αγίασμα είναι συνδεδεμένο με την θαυματουργή ιδιότητα της Παναγίας του Κύκκου, αφού πρόκειται για σημείο όπου νερό (αγίασμα) αναβλύζει μέσα από μεγάλο βράχο. Σύμφωνα με την παράδοση, μια καλοκαιρινή μέρα ένας μοναχός της Μονής που εργαζόταν στην περιοχή, κάνοντας το διακόνημα του, κινδύνεψε να πεθάνει από τη δίψα. Τότε, δεήθηκε στην Παναγία να του δώσει νερό να πιεί, και τότε η Παναγία εμφανίστηκε και του είπε να κτυπήσει το χέρι του στον βράχο, από τον οποίον αμέσως ανέβλυσε νερό.
- [Μουσείο της Ιεράς Μονής Κύκκου](#)

Το μουσείο εγκαινιάστηκε τον Μάιο του 1998, πληρώντας όλες τις τεχνικές και επιστημονικές προδιαγραφές με τα διεθνή πρότυπα μουσεία. Το μουσείο βρίσκεται εντός του χώρου της Μονής αποτελώντας, κτιριακά, αναπόσπαστο μέρος του λειτουργικού χώρου των αντικειμένων που παρουσιάζει. Στο μουσείο εκτίθενται ανεκτίμητα εκκλησιαστικά κειμήλια, έργα που υπερνίκησαν τη φθορά του χρόνου, την αποσύνθεση και τον αφανισμό, έργα με σημασία, με παρελθόν, με ιστορία. Το μουσείο της Ιεράς Μονής Κύκκου αποτελεί, επίσης, μέρος του σκευοφυλακίου της Μονής, εκθέτοντας τις εικόνες, τα ιερά σκεύη, τα ξυλόγλυπτα, τα άμφια, τα κεντήματα, τα χειρόγραφα και άλλα αντικείμενα της εκκλησιαστικής ζωής και λειτουργίας, ως μέρος της ζωντανής λατρείας και της Ιστορίας της Μονής. Επίσης, στο μουσείο εκτίθενται παλαιοί χάρτες, γκραβούρες, αρχαία αντικείμενα και πολλά άλλα εκθέματα της πολιτιστικής παράδοσης του τόπου. Μέρος του μουσείου αποτελεί το Εργαστήριο Συντήρησης χειρογράφων, εικόνων και μοναστηριακών κειμηλίων, όπου γίνεται συντήρηση και διατήρηση της πλούσιας συλλογής της Μονής. Οι συλλογές του μουσείου ταξινομούνται στις ακόλουθες κατηγορίες συλλογών: αρχαιολογικές, εικόνων, εγγράφων - βιβλίων - παλαιτύπων, χαρτών, υφασμάτων, χαρακτηριστικών, πινάκων, νομισμάτων, μολυβδόβουλων, φωτογραφιών, αντικειμένων λαϊκής τέχνης και σκευών.

Πηγή πληροφοριών:

- Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια (Λήμμα 7)
- <https://monikykkou.org.cy/>
- http://www.kykkos.org.cy/imkykkou.cy.net/proskynima_monis.shtml

Συν/νες:

X: 476404

Y: 3871223

Z: 1131

Φωτογραφικό υλικό:

Φωτογραφίες: © Νικόλας-Γιώργος Ηλιάδης

Σημείο 2: Το Μονοπάτι E4, διαδρομή Κύκκος – Τρίφυλος (Δ3_2)

Το Ευρωπαϊκό μονοπάτι μεγάλων αποστάσεων E4, αποτελεί ένα από τα 12 μονοπάτια που έχουν διαμορφωθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση Ορεινής Πεζοπορίας (European Ramblers Association, [ERA](#)), και τα οποία συνδέουν εθνικά, και περιφερειακά μονοπάτια πεζοπορίας και παρέχουν διαπολιτισμικές εμπειρίες πέρα από τα σύνορα μιας χώρας. Τα μονοπάτια αυτά αποτελούν τη ραχοκοκαλιά των μονοπατιών πεζοπορίας μεγάλων αποστάσεων σε Ευρωπαϊκό επίπεδο, διασχίζοντας θέσεις με αξιόλογα φυσικά, ιστορικά και πολιτιστικά στοιχεία.

Το Ευρωπαϊκό μονοπάτι μεγάλων αποστάσεων E4 έχει ως αφετηρία του το Γιβραλτάρ στην Ισπανία και διέρχεται από την Ισπανία, Γαλλία, Ελβετία, Γερμανία, Αυστρία, Ουγγαρία, Ρουμανία, Βουλγαρία, Ελλάδα (καταλήγοντας στην Κρήτη) και από εκεί εκτείνεται στην Κύπρο. Αποτελεί το μεγαλύτερο σε μήκος μονοπάτι από το σύνολο των 12 Μονοπατιών Μεγάλων Αποστάσεων E, αφού η περιπατητική του διαδρομή αντιστοιχεί σε 12.000 Km.

Στην Κύπρο το Μονοπάτι E4 έχει συνολικό μήκος 645 Km, με αφετηρία του να αποτελούν οι εγκαταστάσεις του Διεθνούς Αεροδρομίου Λάρνακας και μέσα από πεζοπορία που διέρχεται από όλες τις επαρχίες της ελεύθερης Κύπρου, καταλήγει στο Διεθνές Αεροδρόμιο Πάφου. Στην περιοχή της Μαραθάσας το μονοπάτι E4 διέρχεται κυρίως από τα νότια όρια της, καλύπτοντας συνολικό μήκος 68,8 Km, και διέρχεται κυρίως μέσα από δασικές εκτάσεις, δίνοντας στον περιπατητή τη δυνατότητα να επισκεφθεί και να δει το τραχύ τοπίο του ορεινού όγκου του νησιού. Τοπίο άριστα συνυφασμένο με το ξηροθερμικό Μεσογειακό οικοσύστημα, ενώ κατά την πορεία του διέρχεται από θέσεις στις οποίες υπάρχουν ανεπτυγμένοι τύποι οικοτόπων παραποτάμιας βλάστησης.

- Διαδρομή Κύκκος - Τρίφυλος στο μονοπάτι E4

Η διαδρομή αυτή αποτελεί το τελευταίο τμήμα της διαδρομής του E4 εντός της περιοχής Μαραθάσας, πριν εισέλθει στην επαρχία Πάφου (μέρος των ορίων της κοινότητας Παναγίας - Σταυρού της Ψώκας).

Το τμήμα αυτό του μονοπατιού αποτελεί τη διαδρομή «Μονή Παναγίας του Κύκκου - Δασικός Σταθμός Σταυρός της Ψώκας Ευρωπαϊκό Μονοπάτι E4», συνολικού μήκους 26 Km και εκτιμώμενο χρόνο πεζοπορίας 9-12 ώρες. Στην περιοχή της Μαραθάσας το μονοπάτι διέρχεται από τα διοικητικά όρια των κοινοτήτων [Τσακίστρα](#), [Μηλικούρι](#) και [Κάμπος](#).

Χαρακτηριστικά της διαδρομής επί των ορίων της περιοχής Μαραθάσας (Κύκκος - Τρίφυλλος):

- Τύπος διαδρομής: **Γραμμική διαδρομή**
- Συνολικό μήκος διαδρομής: **35,6 Km**
- Μέγιστο & Ελάχιστο υψόμετρο διαδρομής: **456 m – 1404 m (μέσο υψόμετρο: 862 m)**
- Βαθμός δυσκολίας: **3 (λόγω απόστασης και υψομετρικών διαφορών ανωφέρειας και κατωφέρειας της διαδρομής)**
- Κατάλληλη περίοδος πεζοπορίας: **Ολόχρονα**
- Διαθέσιμες υποδομές για περιπατητές: **Καμία**
- Πιθανοί κίνδυνοι: **Κίνδυνος ολίσθησης**

Με αφετηρία το Μοναστήρι του Κύκκου, ο περιπατητής της διαδρομής του μονοπατιού E4, εισέρχεται στον ορεινό όγκο της *Κοιλιάδας του Ρούδια*. Κατά μήκος του δρόμου από το Μοναστήρι του Κύκκου φτάνει σε πολύ λίγο στην τοποθεσία *Βρυσί*, και στη συνέχεια κατά σειρά στις τοποθεσίες: *Λαζαρήδες*, *Στενοί* και *Γεφύρκα*, αφού θαυμάσει τις επιβλητικές μορφές του Μαύρων Γκρεμών.

Από την τοποθεσία *Γεφύρκα* ξεκινά η ανάβαση (ανηφορική διαδρομή) στην περιοχή *Σελλάδι της Ελιάς*, διαδρομή στην οποία αναπτύσσονται εκτεταμένες συστάδες πεύκων (*Pinus brutia*) και ενδημικής δρυός του νησιού (*Quercus alnifolia*), καθώς επίσης και άλλα τυπικά είδη της μεσογειακής ξηροθερμικής βλάστησης των *Μεσογειακών πευκοδασών*.

Σε μικρή απόσταση από το *Σελλάδι της Ελιάς*, ο επισκέπτης φτάνει στη μοναδική σε φυσική ομορφιά *Κοιλιάδα των Κέδρων*, όπου το βλέμμα ξεκουράζεται από τις επιβλητικές συστάδες της *Quercus alnifolia* (κοινή ονομασία λατζιά ή δρυς η κληθρόφυλλος), τα επιβλητικά πλατάνια (*Platanus orientalis*) και το μοναδικό στον κόσμο δάσος με τον κέδρο τον βραχύφυλλο (κέδρος της Κύπρου, *Cedrus brevifolia*).

Από την *Κοιλιάδα των Κέδρων*, ο περιπατητής με ανάβαση (45' - 60') φτάνει στην κορυφή του *Τριφύλλου*, από όπου ξεκινά κατάβαση προς την τοποθεσία *Δώδεκα Ανέμοι*, απ' όπου το μονοπάτι E4 συνεχίζει προς τον Δασικό Σταθμό (& ξενώνες) του *Σταυρού της Ψώκας*. Εναλλακτικά υπάρχει η δυνατότητα ο επισκέπτης να κινηθεί οδικώς (ή με πεζοπορία) προς την κοινότητα [Παναγίας](#) (Πάφο) ή και να επιστρέψει μέσω της διαδρομής *Δώδεκα Ανέμοι - Γκρεμός της Πελλής - Σελλάδι του Σταχτού*, προς την Μονή του Κύκκου ή της κοινότητας *Τσακίστρας και Κάμπου*.

- **Δασικά οικοσυστήματα**

Η διαδρομή διέρχεται από δασικά οικοσυστήματα τα οποία με βάση την Ευρωπαϊκή Οδηγία των οικοτόπων (92/43/ΕΟΚ), διακρίνονται στους οικοτόπους:

- **Τύπος οικοτόπου 9540 «Μεσογειακά πευκοδάση με ενδημικά είδη πεύκων της Μεσογείου: Δάση τραχείας πεύκης (*Pinus brutia*)»:**

Πρόκειται για δάση τραχείας πεύκης (*Pinus brutia*), τα οποία εξαπλώνονται σε όλο σχεδόν το νησί, εκτός από την πεδιάδα της Μεσαορίας. Απαντώνται σε διάφορους τύπους υποστρωμάτων, από τις παράκτιες περιοχές ως τα 1400 m, από τη Θερμο-Μεσογειακή ως τη Μέσο-Μεσογειακή ζώνη και από το ξηρό ως το ύφυγρο βιοκλίμα. Κάτω από την κόμη τους, στα ψηλά υψόμετρα της οροσειράς του Τροόδου, διακρίνονται τα είδη *Quercus alnifolia*, *Arbutus andrachne*, *Pistacia terebinthus*, *Styrax officinalis*, *Quercus coccifera*, ενώ σε διάκενα/ξέφωτα μπορεί να παρατηρηθούν είδη του γένους *Rhamnus* spp., *Cistus* spp. κτλ.

- **Τύπος οικοτόπου 92C0 «Παρόχθια δάση ανατολικής πλατάνου (*Platanion orientalis*)»:**

Αποτελούν τον συχνότερο τύπο παρόχθιου δάσους στην Κύπρο με ευρεία εξάπλωση κατά μήκος της οροσειράς Τροόδου, ιδιαίτερα στο δυτικό τμήμα (Δάσος Πάφου) και κατά μήκος των μεγάλων ποταμών στο νότιο και νοτιοδυτικό τμήμα του νησιού. Ο οικοτόπος 92C0 απαιτεί την παρουσία νερού για μεγάλο χρονικό διάστημα και αναπτύσσεται σε τμήματα της παρόχθιας ζώνης των ποταμών που κατακλύζονται για μικρά χρονικά διαστήματα το χειμώνα, αλλά διατηρούν υγρασία τουλάχιστον μέχρι το καλοκαίρι. Το γεγονός αυτό καθιστά την εξάπλωσή του σημειακή και περιορισμένη στην επικράτεια, ενώ μαρτυρά και την τεράστια οικολογική αξία που έχει το νερό στη διατήρηση μοναδικών και αξιόλογων στοιχείων των φυσικών οικοσυστημάτων.

Κατά μήκος της διαδρομής, σε αρκετές παραποτάμιες θέσεις του οικοτόπου 92C0 κυρίαρχο είδος είναι η *Alnus orientalis* (σκλέδρο), γι' αυτό και ταξινομείται ως οικοτόπος «92C0_ *Alnus* : Παρόχθια δάση με κυρίαρχη την *Alnus orientalis*». Ο οικοτόπος αυτός αποτελεί ειδική περίπτωση του οικοτόπου 92C0, αφού οι κοινότητες με το είδος *Alnus orientalis*, απαντούν μόνο στην Κύπρο, σε σχέση με την υπόλοιπη Ευρωπαϊκή Ένωση. Ο οικοτόπος 92C0_ *Alnus* έχει ιδιαίτερη σημασία για την Κύπρο λόγω των αυξημένων απαιτήσεών του σε υγρασία, σε σχέση με τα δάση πλατάνου, αλλά και τη σπανιότητα των υδάτινων σωμάτων με μόνιμη ή σχεδόν μόνιμη ροή.

• *Άλλα στοιχεία*

Εντός της διαδρομής ο επισκέπτης μπορεί να συναντήσει αξιόλογα μνημεία της φύσης όπως γεωλογικούς σχηματισμούς, δέντρα ιδιαίτερης αξίας, αφού το ύψος τους και ο όγκος τους τα καθιστούν σημεία αναφοράς, καθώς και φυσικές πηγές.

Οι φυσικές πηγές μέσα στο δάσος, αποτελούν σημαντικό στοιχείο της διατήρησης της βιοποικιλότητας, αφού αποτελούν σημαντικά σημεία ύδρευσης των ειδών της πανίδας του δάσους, κυρίως κατά τους θερμούς καλοκαιρινούς μήνες. Οι πηγές (ή αναβλύσεις) είναι συνδεδεμένες με τον κύκλο του νερού στη φύση, την υδρολογική ισορροπία και το υδρολογικό ισοζύγιο του υπόγειου νερού. Ο υδρολογικός κύκλος στην επιφάνεια της Γης σχετίζεται με την διείσδυση του βρόχινου νερού στο υπέδαφος, όπου συγκεντρώνεται σε υπόγειους ταμιευτήρες ενώ στη συνέχεια βρίσκει διέξοδο στην επιφάνεια τους εδάφους (ή στον πυθμένα μάζας νερού όπως ποταμού, λίμνης, θάλασσας) μέσω των πηγών.

Σε γενικές γραμμές, ως φυσική πηγή μπορεί να οριστεί μία συγκεντρωμένη εκροή υπόγειου νερού που εμφανίζεται στην επιφάνεια του εδάφους ως ένα ρεύμα νερού σε ελεύθερη ροή. Κατ' επέκταση, οι πηγές από υδρογεωλογικής σκοπιάς είναι μια μορφή υπερχειλίσης (εκφόρτωσης) των υδροφόρων στρωμάτων. Οι πηγές εμφανίζονται εκεί που η στάθμη των υδροφόρων στρωμάτων έρχεται σε επαφή με την επιφάνεια του εδάφους, δηλαδή ο γεωμετρικός τόπος της τομής του υδροφόρου ορίζοντα με τη στάθμη του εδάφους. Ανάλογα με τη μορφή της επαφής μεταξύ των υδροφόρων και γεωλογικών (εδαφολογικών) στρωμάτων, οι πηγές διακρίνονται σε διάφορους τύπους. Έτσι, η έννοια της πηγής από επιστημονικής άποψης ταξινομείται σε διάφορους τύπους/μορφές γεωλογικών σχηματισμών (π.χ. πηγή επαφής, ρηγματογενής πηγή, διαλείπουσα πηγή, ανερχόμενη ρηγματογενής πηγή, πλήρωσης ανερχόμενη, καρστική πλήρωση σε συνδυασμό με καταβόθρα κτλ.).

Στα αρχικά στάδια της διαδρομής (με αφετηρία το Μοναστήρι του Κύκκου) ο επισκέπτης έχει τη δυνατότητα να δει και να περάσει από σειρά γεφυριών, μέσα στην καρδιά του δάσους. Τα γεφύρια αυτά, τα οποία κατά σειρά είναι το *Γεφύρι Αλωνούι*, *Γεφύρι Στενοί* και *Γεφύρι Γεφύρκα*, διέρχονται από τα αντίστοιχα ρέματα (παραπόταμους) του ποταμού Ρούδια. Οι παραπόταμοι αυτοί, που έχουν ως αφετηρία τους την ευρύτερη περιοχή της κορυφής του Τριπύλου, αποτελούν αξιόλογα αντιπροσωπευτικά παραποτάμια οικοσυστήματα του ορεινού όγκου της οροσειράς του Τροόδους.

Τα γεφύρια αυτά καθώς και ο πρόσφατα ανακαινισμένος Δασικός Σταθμός (η ανακαίνιση έγινε από το Τμήμα Δασών το 2021) στην περιοχή Γεφύρκα, αποτελούν υποδομές που κατασκευάστηκαν από το Τμήμα Δασών κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας, από τις αρχές μέχρι και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, με σκοπό τη διαχείριση και προστασία των δασών στην περιοχή του Δάσους Πάφου. Άξιο αναφοράς αποτελεί το γεγονός, ότι το [Τμήμα Δασών](#) αποτελεί ένα από τα παλαιότερα Κυβερνητικά Τμήματα που δημιουργήθηκαν από τη Βρετανική αποικιοκρατική διοίκηση στην Κύπρο, από το 1879, αφού διέκριναν την ανάγκη για προστασία και ορθολογιστική διαχείριση των δασών του νησιού, κάτι που απουσίαζε καθ' όλη την περίοδο της Τουρκοκρατίας.

Συν/νες	X1: 476537	Y1: 3870583	Z1: 1078
----------------	-------------------	--------------------	-----------------

X2: 470638

Y2: 3872724

Z2: 1385

Φωτογραφικό υλικό:

Φωτογραφίες: © Ηλίας Λάμπρου

Σημείο 3: Το δάσος του κέδρου του βραχύφυλλου (*Cedrus brevifolia*) (Δ3_3)

Το είδος *Cedrus brevifolia* (κέδρος της Κύπρου ή κέδρος ο βραχύφυλλος) αποτελεί ενδημικό δένδρο της Κύπρου, δηλαδή εμφανίζεται μόνο στο νησί και πουθενά αλλού στον κόσμο. Η αξία του είναι ακόμη πιο ιδιαίτερη αν αναλογιστεί κανείς ότι ακόμη και στην Κύπρο το είδος αυτός, απαντά σε ένα μόνο πληθυσμό (δάσος) εντός των διαχειριστικών ορίων του Δάσους Πάφου (διοικητικά όρια περιοχής Μαραθάσας και Πάφου). Για τον λόγο αυτό, το [Τμήμα Δασών](#) το έχει θέσει κάτω από ένα ιδιαίτερο καθεστώς προστασίας, αφού βάση των προνοιών του *Περί Δασών Νόμος*, αποτελεί το αρμόδιο Κυβερνητικό Τμήμα για τη διαχείριση και προστασία των δασικών οικοσυστημάτων στο νησί.

- *Το γένος Cedrus (τα είδη κέδρου που υπάρχουν σήμερα)*

Το γένος *Cedrus* (κέδρων) αποτελείται από τέσσερα είδη τα οποία παρουσιάζουν ασυνεχή κατανομή μεταξύ τους, από την περιοχή της λεκάνης της Μεσογείου μέχρι τα δυτικά Ιμαλάια. Το γένος, και τα

είδη που το αποτελούν με τη δομή που γνωρίζουμε μέχρι και σήμερα, περιεγράφηκε από τον Trew το 1757 (ταξινόμηση: Οικογένεια: Pinaceae, Γένος: *Cedrus*). Τα είδη του γένους των κέδρων (*Cedrus*) είναι: το είδος *Cedrus deodara* στην Ινδία, το *Cedrus atlantica* στα βουνά του Άτλαντα στο Μαρόκο και Αλγερία, το είδος *Cedrus libani* στα βουνά του Λιβάνου, Συρίας και Τουρκίας και το είδος *Cedrus brevifolia* στην Κύπρο. Μελέτες υποστηρίζουν ότι τα είδη κέδρου που υπάρχουν σήμερα, πιθανόν να προέρχονται από προγενέστερο κοινό είδος με μεγαλύτερη διανομή (σε μεγαλύτερο γεωγραφικό πλάτος) εντός της Ευρασιατικής ζώνης. Επομένως, η σημερινή εξάπλωση και αναγνώριση των τεσσάρων ειδών πιθανόν να οφείλεται στην παραλλαγή των πληθυσμών που μετανάστευσαν νότια κατά τη διάρκεια των κλιματικών διεργασιών και αλλαγών κατά την Τριτογενή γεωλογική περίοδο (66 - 2,58 εκατομμύρια χρόνια πριν). Απολιθώματα του γένους *Cedrus* έχουν βρεθεί στο δυτικό Καζακστάν, στην Ευρώπη και στην οροσειρά Ahaggar στην κεντρική Σαχάρα.

- *Ο κέδρος ο βραχύφυλλος (Cedrus brevifolia)*

Το ενδημικό είδος *Cedrus brevifolia* αποτελεί το είδος του γένους *Cedrus*, με την μικρότερη εξάπλωση σε σχέση με τα άλλα είδη του γένους. Η πρώτη αναφορά για την παρουσία του *Cedrus brevifolia* στην Κύπρο, γίνεται από τον πατέρα της βοτανικής, Θεόφραστο (371 - 287 π.Χ.), στο βιβλίο του «*Περί Φυτών Ιστορία*». Ο Θεόφραστος αναφέρει ότι ο κέδρος ευδοκίμωσε στα ψηλά βουνά, κάνοντας έτσι τη μεταφορά ξυλείας στις ακτές του νησιού πολύ επίπονη. Επιπρόσθετα, κάνει αναφορά στην ιδιαίτερη αξία της ξυλείας του κέδρου της Κύπρου στη ναυπήγηση караβιών, αφού τέτοια ξυλεία χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή του πολεμικού πλοίου του Δημήτριου του Πολιορκητή. Επίσης, ο ίδιος περιηγητής αναφέρει ότι οι βασιλιάδες στην Κύπρο δεν έκοβαν τα κέδρα, αλλά τα προστάτευαν. Αρκετούς αιώνες αργότερα, ο Ρώσος μοναχός Βασίλι Μπάρσκυ, ο οποίος επισκέφθηκε την περιοχή κατά το 1735, αναφέρει ότι το είδος αυτό του κέδρου δεν απείχε πολύ από τη Μονή της Παναγιάς του Κύκκου. Οι πρώτες επιστημονικές αναφορές για συστηματική ταξινόμηση του είδους παρατηρούνται το 1879 από τον Sir Samuel Baker, ο οποίος έστειλε δείγμα στον βοτανολόγο Joseph Dalton Hooker. Ο Hooker παρατήρησε σημαντικές διαφορές του δείγματος από τον *C. atlantica* αλλά ταυτόχρονα και κάποιες ομοιότητες με τον *C. libani*. Για τον λόγο αυτό, προχώρησε στη συστηματική ταξινόμηση του κέδρου από την Κύπρο ως ποικιλία με την ονομασία *C. libani var. brevifolia*. Με το πέρασμα των χρόνων, και συγκεκριμένα το 1908, ο κέδρος της Κύπρου μελετήθηκε εκ νέου ως προς την ταξινομική του θέση από τον Louis-Alber Dode, ο οποίος τον αναβάθμισε σε είδος με την ονομασία *C. brevifolia* (Hook. f.) Henry. Πρόσφατη γενετική εργασία κατέδειξε ότι, ο γενετικός διαχωρισμός μεταξύ του *Cedrus libani* (κέδρος του Λιβάνου, που συναντάται στην Τουρκία και στον Λίβανο) και του *C. brevifolia* συνέβη πριν από 7,8 - 6,6 εκατομμύρια χρόνια.

Ανάλυση των μορφομετρικών χαρακτηριστικών των βελόνων των Μεσογειακών ειδών του γένους *Cedrus* συνηγορεί στο ότι, οι μορφολογικοί και ανατομικοί χαρακτήρες επιτρέπουν την 100% διάκριση

των ατόμων του είδους *C. brevifolia* από τα είδη *C. libani* και *C. atlantica*. Συγκεκριμένα, το είδος *C. brevifolia* έχει τις πιο κοντές βελόνες και συγκρίνοντάς τις με στοιχεία από απολιθώματα κέδρων, θεωρείται ότι το είδος *C. brevifolia* διατηρεί τον πιο παλιό τύπο βελόνας σε σχέση με τα υπόλοιπα είδη.

Το είδος *Cedrus brevifolia* χαρακτηρίζεται ως αειθαλές, ρητινοφόρο (κωνοφόρο) δέντρο, που φτάνει μέχρι και 30 m ύψος. Η κόμη του στην αρχή είναι πυραμιδοειδής και αργότερα γίνεται πλατιά με χαρακτηριστική οριζόντια διακλάδωση. Είναι μακρόβιο δέντρο που μπορεί να φτάσει και να ξεπεράσει την ηλικία των 500 χρόνων. Ανθίζει από τον Σεπτέμβριο μέχρι τον Οκτώβριο, ενώ οι κώνοι του ωριμάζουν από τον Αύγουστο μέχρι τον Σεπτέμβριο του δεύτερου χρόνου από την άνθησή τους (περίοδος 18 μηνών). Η κύρια μορφολογική του διαφοροποίηση από τα άλλα συγγενικά είδη του γένους *Cedrus*, είναι οι κοντές (βραχύς βελόνες) του βελόνες, καθώς και η ιδιαίτερη αντοχή του σε ξηροθερμικές συνθήκες.

Εξάπλωση του είδους στο Δάσος Πάφου

Σήμερα, η συνολική έκταση που καταλαμβάνει ο φυσικός πληθυσμός του είδους στο Δάσος Πάφου, είναι 263 εκτάρια (ha), δηλαδή 2,63 Km² (103 ha αμιγής οικότοπος και 160,40 ha σε μίξη με άλλους τύπους οικοτόπων), έκταση που αντιστοιχεί σε λιγότερο από 0,2% της υψηλής δασικής βλάστησης του νησιού. Ο κύριος πληθυσμός τους σχηματίζεται από την ομώνυμη *Κοιλάδα των Κέδρων* μέχρι και την κορυφή του όρους Τρίπυλος (1362 m) και γύρω από το όρος αυτό καθώς επίσης και σε μικρότερες συστάδες στις γύρω κορυφές, μεταξύ της Μονής Κύκκου και του Σταυρού της Ψώκας (Δάσος Πάφου). Μέσα από το σύστημα απογραφής που έχει εγκαταστήσει το Τμήμα Δασών, για το δάσος του κέδρου του βραχύφυλλου εκτιμάται ότι, ο πληθυσμός σήμερα είναι περίπου στις 51.000 άτομα, όλων των κλάσεων όσον αφορά στη διάμετρο.

Καθεστώς διατήρησης του κέδρου του βραχύφυλλου

Η περιορισμένη εξάπλωση του πληθυσμού του είδους, το κατατάσσει ως ένα δασικό είδος με την πλέον περιορισμένη κατανομή στην Ευρώπη. Για τη διατήρηση και την προστασία του, το Τμήμα Δασών το έχει εντάξει σε ιδιαίτερο καθεστώς προστασίας αφού:

- Το είδος *Cedrus brevifolia* έχει συμπεριληφθεί στον Κόκκινο Κατάλογο της IUCN και το Κόκκινο Βιβλίο της Χλωρίδας της Κύπρου όπου χαρακτηρίζεται ως *Εύτρωτο*.
- Το δάσος που σχηματίζει έχει αναγνωριστεί ως ξεχωριστός τύπος οικοτόπου, με βάση την *Ευρωπαϊκή Οδηγία των Οικοτόπων (92/43/ΕΟΚ)*, όπου έχει περιγραφεί ως οικοτόπος «9590* *Δάση Cedrus brevifolia (Cedrosetum brevifoliae)*». Μάλιστα, έχει ταξινομηθεί ως οικοτόπος προτεραιότητας στο Παράρτημα I της Οδηγίας αυτής, δηλαδή οικοτόπος για τον οποίο πρέπει να ληφθούν μέτρα διατήρησης.

- Η περιοχή εξάπλωσης του είδους συμπεριλαμβάνεται στην περιοχή του πανευρωπαϊκού Δικτύου Natura 2000, ως *Τόπος Κοινοτικής Σημασίας* «Δάσος Πάφου».

Η οικολογική αξία του είδους *Cedrus brevifolia*

Το κέδρο το βραχύφυλλο, αλλά και το δάσος που σχηματίζει, χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη οικολογική αξία, αφού αποτελεί είδος ομπρελά (σχηματίζοντας δάση που κυριαρχούν στον ανώροφο, σχηματίζοντας ιδιαίτερα μικροπεριβάλλοντα κάτω από αυτόν), του οποίου η προστασία και η διατήρηση προστατεύει έμμεσα και πολλά άλλα είδη στην κοινότητα και τον βιότοπό τους. Το δάσος του κέδρου αποτελεί καταφύγιο για σημαντικό αριθμό ειδών της χλωρίδας και της πανίδας της Κύπρου. Εντός των ορίων του δάσους αναπτύσσονται μεταξύ άλλων τα ενδημικά φυτά *Arabis kennedyae* (είδος προτεραιότητας της Οδηγίας των Οικοτόπων) και *Ranunculus kykkoensis*, τα οποία περιλαμβάνονται στο Παράρτημα II της Οδηγίας των Οικοτόπων. Επίσης, εντός του δάσους του κέδρου παρατηρούνται 22 *taxa* θηλαστικών, όπως το ενδημικό πρόβατο *Ovis gmelini ophion* (αγρινό), αλλά και 97 είδη πτηνών, εκ των οποίων 22 περιλαμβάνονται στο Παράρτημα I της Οδηγίας των Πτηνών (2009/147/EC). Άξια αναφοράς είδη της πτηνοπανίδας της περιοχής, είναι τα ενδημικά *taxa* *Otus cypricus*, *Periparus ater cypriotes* και *Garrulus glandarius glasznieri*.

Άλλοι σημαντικοί οργανισμοί της πανίδας του νησιού που εντοπίζονται στο δάσος του κέδρου στην Κύπρο, είναι τα ερπετά, όπως τα 10 είδη σαυρών (πέντε από τα οποία είναι ενδημικά υποείδη) και έξι είδη φιδιών (ένα ενδημικό) τα οποία έχουν παρατηρηθεί. Οι πιο σημαντικοί αντιπρόσωποι της ερπετοπανίδας είναι τα *Acanthodactylus schreiberi schreiberi* και *Hierophis cypriensis*, των οποίων το καθεστώς διατήρησης χαρακτηρίζεται ως «κινδυνεύοντα» σύμφωνα με τα κριτήρια της IUCN.

(Για φωτογραφίες ειδών χλωρίδας και πανίδας πατερίστε [εδώ](#))

- *Η ψηλότερη κορυφή του δάσους, το όρος Τρίπυλος*

Αποτελεί μια από τις σημαντικότερες κορυφές της οροσειράς του Τροόδους, αφού είναι η ψηλότερη κορυφή του Δάσους Πάφου και η ψηλότερη κορυφή στα δυτικά της οροσειράς τους Τροόδους σε υψόμετρο 1362 m. Γεωλογικά ο Τρίπυλος διακρίνεται από πυριτιούχα εδάφη, που αναπτύχθηκαν πάνω σε σκληρά ανθεκτικά πετρώματα διαβάσεις. Αυτά τα πετρώματα άντεξαν τη διάβρωση και εξακολουθούν να ορθώνονται επιβλητικά στην κορυφογραμμή του Τροόδους.

Σύμφωνα με τη λαϊκή παράδοση, η ονομασία του όρους οφείλετε στο γεγονός ότι κατά την αρχαιότητα (πιθανόν κατά την Εποχή του Χαλκού) η θέση αυτή αποτελούσε το σταυροδρόμι τριών οδών που οδηγούσαν στην είσοδο (πύλη) γαλαριών εξόρυξης χαλκού, οι όποιες υπήρχαν στην ευρύτερη περιοχή και όχι μακριά από αυτό το σημείο. Έτσι από την συγχώνευση των λέξεων «τρεις + πύλες», προέκυψε η ονομασία *Τρίπυλος*. Επίσης, η περιοχή γύρω από το όρος του Τριπύλου είναι συνδεδεμένη με αναφορές για σημαντικό αριθμό μονοπατιών που διέρχονταν από αυτή, αφού αποτελούσε σημαντικό

σταυροδρόμι για τη μετακίνηση εμπορευμάτων και κατοίκων μεταξύ των βασιλείων των Σόλων και της Παλαίπαφου κατά την Ελληνιστική περίοδο αλλά και αιώνες μετά μέχρι και τα χρόνια της Ενετοκρατίας.

Σήμερα, η πεζοπορία προς την κορυφή του Τρίπυλου, γίνεται από την *Κοιλιάδα των Κέδρων* ή την περιοχή *Δώδεκα Άνεμοι*, με την τελική ανάβαση στην κορυφή να προσφέρει μια εξαιρετική πανοραμική θέα μεγάλου τμήματος του Δάσους της Πάφου, της βουνοκορφής του Κύκκου αλλά και τμημάτων της βόρειας ακτογραμμής προς την Πόλη και τον Ακάμα. Γύρω από την κορυφή του Τρίπυλου αναπτύσσεται το δάσος με το ενδημικό κέδρο του νησιού *Cedrus brevifolia*, καθώς και μικρές ομάδες δέντρων του ενδημικού είδους δρυός που υπάρχει στο νησί, *Quercus alnifolia* (κοινή ονομασία: λατζιά) και άτομα από το κοινό είδος ως προς την εξάπλωση του στο νησί, τραχίας πεύκης (*Pinus brutia*). Στην περιοχή και στις απόκρημνες πλαγιές ζει το κυπριακό αγρινό (*Ovis gmelini ophion*), το οποίο αποτελεί και το μεγαλύτερο ενδημικό θηλαστικό του νησιού. Στην κορυφή του όρους δεσπόζει το πυροφυλάκιο του Τμήματος Δασών, το οποίο επανδρώνεται κατά την περίοδο αυξημένου κινδύνου έναρξης πυρκαγιάς, και αποτελεί ως ένα από τα στρατηγικά σημεία του δικτύου παρατήρησης και επιτήρησης των δασικών εκτάσεων για την ύπαρξη καπνού ή φωτιάς.

Η κορυφή του Τρίπυλου αποτελεί και την απαρχή (την κορυφή του υδροκρίτη) της λεκάνης απορροής για τρεις σημαντικούς ποταμούς του δυτικού όγκου της οροσειράς του Τροόδους.

- *Η υδρολογική αξία του Τρίπυλου*

Η κορυφή του Τρίπυλου αποτελεί την απαρχή σχηματισμού των λεκανών απορροής τριών σημαντικών ποτάμιων συστημάτων στον δυτικό όγκο της οροσειράς του Τροόδους, και συγκεκριμένα τον ποταμό της Αγιάς, τον ποταμό του Ρούθκια και τον ποταμό του Λιμνίτη.

Η λεκάνη απορροής ή συλλεκτήρια λεκάνη, στον κλάδο της υδρολογικής επιστήμης, αποτελεί την χειρσαία έκταση από την οποία αποστραγγίζει όλο το νερό που φτάνει στο συγκεκριμένο ρεύμα ή ποταμό, μέσω των ρών των υπόγειων υδάτων ή/και της επιφανειακής απορροής. Αποτελεί δηλαδή όλη την ευρύτερη περιοχή, η οποία περικλείει τις βουνοκορφές και τις πλαγιές, μέσω των οποίων κινείται το νερό ώστε να καταλήξει στα ρυάκια, ρέματα, χείμαρρους και ποταμούς, μιας περιοχής και να οδηγηθεί στο σημείο εκβολής του (θάλασσα ή λίμνη ή ένας άλλος μεγαλύτερος ποταμός). Τα όρια της λεκάνης απορροής προσδιορίζονται από τον υδροκρίτη, ο οποίος και προσδιορίζει την περίμετρο της επιφάνειας που τροφοδοτεί το συγκεκριμένο ρεύμα με όμβρια ύδατα, ενώ ταυτόχρονα ο υδροκρίτης αποτελεί και την διαχωριστική γραμμή μεταξύ των γειτνιαζόντων λεκανών απορροής.

Η λεκάνη απορροής ενός ρέματος ή ποταμού διακρίνεται σε δύο επιμέρους τμήματα: (i) την ορεινή λεκάνη απορροής, η οποία περιλαμβάνει την ορεινή περιοχή του χειμαρρικού χώρου και (ii) την πεδινή

λεκάνη απορροής, η οποία εκτείνεται από την έξοδο του ρεύματος στην πεδινή περιοχή μέχρι την εκβολή του στον αποδέκτη.

Η λειτουργία των λεκανών απορροής αποτελεί αντικείμενο μελέτης της υδρολογικής επιστήμης, η οποία ασχολείται με το νερό (προέλευση, κυκλοφορία, κατανομή), με τις φυσικές και χημικές ιδιότητες του, καθώς και με τις αμοιβαίες επιδράσεις του με το περιβάλλον, στο οποίο συμπεριλαμβάνονται τα έμβια όντα. Βασικός στόχος της υδρολογικής επιστήμης αποτελεί η ορθολογιστική διαχείριση του νερού ως φυσικού πόρου, αλλά και η διαχείριση εκείνων των παραμέτρων/φαινομένων που διασφαλίζουν την αποτροπή διατάραξης του υδατικού ισοζυγίου μιας περιοχής, αλλά και την αποτροπή πλημμυρικών φαινομένων.

Η διαχείριση του υδάτινου πόρου στο νησί, γίνεται από το Τμήμα Αναπτύξεως Υδάτων, το οποίο σε συνεργασία με άλλα κυβερνητικά τμήματα (π.χ. Τμήμα Δασών, Τμήμα Γεωργίας, Τμήμα Γεωλογικής Επισκόπησης, Τμήμα Περιβάλλοντος κ.ά.), εφαρμόζουν πρόνοιες και πρακτικές ορθολογιστικής διαχείρισης και προστασίας των υδάτινων πόρων του νησιού, εντός των λεκανών απορροής τους.

Πηγή πληροφοριών:

- Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια (Λήμμα 13)
- Επικοινωνία: κ. Γιαννάκη Παπαδόπουλο (κάτοικος κοινότητας Κάμπου)
- Νικόλας-Γιώργος Ο. Ηλιάδης (Επ. Εκδ.) (2022) Εγχειρίδιο για την ορθολογιστική διαχείριση της παρόχθιας ζώνης και την αποκατάσταση διαταραγμένων θέσεων παραποτάμιας βλάστησης. Πράξη: WaterWays, INTERREG-V Ελλάδα-Κύπρος 2014-2020. Έκδοση: Ερευνητικό Κέντρο Φρέντερικ, Μονάδα Διατήρησης της Φύσης, Λευκωσία, Κύπρος.

Συν/νες	X1: 471555	Y1: 3872083	Z1: 1140
	X2: 470638	Y2: 3872724	Z2: 1385

Φωτογραφικό υλικό:

Φωτογραφίες: © Νικόλας-Γιώργος Ηλιάδης

Φωτογραφίες: © Μάριος Ανδρέου

Φωτογραφίες: © LIFE-KEDROS

Σημεία 4: Η Μαραθάσα στο Γεωπάρκο Τροόδους

- Το Γεωπάρκο Τροόδους

Το [Γεωπάρκο Τροόδους](#) εκτείνεται στον ορεινό όγκο της οροσειράς του Τροόδους από την υψομετρική ζώνη των 300 m μέχρι και την ψηλότερη κορυφή της οροσειράς (και του νησιού), τη Χιονίστρα με υψόμετρο τα 1952 m. Η έκταση του ανέρχεται στα 1147 Km², έκταση η οποία αντιστοιχεί στο 45% της συνολικής έκτασης της οροσειράς του Τροόδους και το 15% της συνολικής έκτασης της Κύπρου. Το Γεωπάρκο Τροόδους διοικητικά εμπίπτει σε τρεις επαρχίες, Λευκωσίας, Πάφου και Λεμεσού. Στο Γεωπάρκο περιλαμβάνονται τα διοικητικά όρια 110 οικισμών, μέσα από τους οποίους παρουσιάζεται, πέρα από τη συναρπαστική τοπική γεωλογία με το μοναδικό φυσικό περιβάλλον του Τροόδους, η μακρόχρονη ιστορία των ανθρώπινων κοινωνιών καθώς και τα ήθη, τα έθιμα και οι παραδόσεις του ντόπιου πληθυσμού.

Το 2015 το Γεωπάρκο Τροόδους εντάχθηκε επίσημα στο Δίκτυο των Παγκόσμιων Γεωπάρκων της UNESCO, το οποίο αποτελεί ένα εθελοντικό και μη-κερδοσκοπικό Δίκτυο ανταλλαγής και συνεργασίας Εθνικών Γεωπάρκων. Το Δίκτυο των Παγκόσμιων Γεωπάρκων δημιουργήθηκε με σκοπό την

προστασία, ανάδειξη και προβολή τόσο της γεωλογικής, όσο και της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς αγροτικών περιοχών της Ευρώπης, αναπτύσσοντας και προωθώντας εκπαιδευτικές και γεωτουριστικές δραστηριότητες με υψηλές ποιοτικά προδιαγραφές. Μέσα από τη συμμετοχή τους στο Δίκτυο, τα Γεωπάρκα έχουν τη δυνατότητα συνεργασίας και βέλτιστων πρακτικών καθώς και να συμμετέχουν από κοινού σε έργα και προγράμματα για την ανάπτυξη προτύπων ποιότητας για όλα τα προϊόντα και πρακτικές που αφορούν στα Γεωπάρκα.

Στην περιοχή του Γεωπάρκου Τροόδους έχουν δηλωθεί πενήντα (50) γεώτοποι, έντεκα (11) εγκαταλειμμένα μεταλλεία και ο αρχαιολογικός χώρος στη Σκουριώτισσα, ως τα σημαντικότερα γεωλογικά και μεταλλευτικά στοιχεία της περιοχής. Για την ανάδειξη της σημαντικής επιστημονικής αξίας των γεωλογικών αυτών στοιχείων έχουν τοποθετηθεί ενημερωτικές πινακίδες που εξηγούν με όσο το δυνατό πιο απλό τρόπο στους επισκέπτες τη σύνθετη γεωλογική ιστορία της περιοχής.

- *Η γεωλογία του Τροόδους*

Η οροσειρά του Τροόδους αποτελεί το κυρίαρχο μορφολογικό στοιχείο της Κύπρου, καταλαμβάνοντας το κεντρικό τμήμα του νησιού. Η οροσειρά γεωλογικά αποτελεί ένα οφιολιθό σύμπλεγμα, ορισμός που δόθηκε στις αρχές του 19^{ου} αιώνα στα πετρώματα σερπεντινίτη, λόγω της προσομοίωσης του χρώματος και του σχήματος του πετρώματος (*γκριζοπράσινο όφις και λίθος*). Στη δεκαετία του 1960, με την αποδοχή της θεωρίας των λιθοσφαιρικών πλακών, ο όρος αυτός χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει μια ομάδα βασικών και υπερβασικών πυριγενών πετρωμάτων και χημικών ιζημάτων.

Το Τρόδος αποτελεί κομμάτι του ωκεάνιου φλοιού της *Θάλασσας της Τηθύος*, αντιπροσωπεύοντας δηλαδή κομμάτι του ωκεάνιου φλοιού του ανώτερου μανδύα της γης. Η οροσειρά του Τροόδους, σχηματίστηκε στον άξονα διάνοιξης του πυθμένα της Τηθύας θάλασσας, λόγω της απομάκρυνσης των λιθοσφαιρικών πλακών της Ευρασίας και της Αφρικής πριν από 92 εκατομμύρια χρόνια (Ανώτερη Κρητιδική περίοδος). Η Τηθύα θάλασσα κατά τη διάρκεια της Μεσοζωϊκής περιόδου (65,5-251 εκατομμύρια χρόνια πριν) ήταν ένας ωκεανός που εκτεινόταν από τη σημερινή Ισπανία μέχρι και πέρα από την Ινδία. Σήμερα, η Μεσόγειος Θάλασσα και ο Εύξεινος Πόντος αποτελούν απομεινάρια του ωκεανού αυτού. Καθοριστικό στάδιο της γεωγένεσης του Τροόδους αποτέλεσε και η σύγκρουση της Αφρικανικής Πλάκας πριν από 70 εκατομμύρια χρόνια με τον ωκεάνιο φλοιό, γεγονός που οδήγησε στην αποκοπή και περιστροφή του όρους Τροόδους και την προσκόλληση τεράστιων κομματιών της καταβυθιζόμενης πλάκας στα πετρώματα του Τροόδους. Πριν από 20 εκατομμύρια χρόνια, καταγράφηκε νέα τεκτονική αστάθεια στην περιοχή, η οποία οδήγησε στην ανύψωση του Τροόδους πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας, υπό τη μορφή νησίδας (όπως και το Δάσος Λεμεσού και στη συνέχεια η οροσειρά του Πενταδακτύλου πριν από 10 εκ. χρόνια). Τα διάφορα διαβρωτικά φαινόμενα των πετρωμάτων του Τροόδους (αλλά και των άλλων κορυφών) κάλυπταν την επιφάνεια των νησίδων, ή/και μεταφέρονταν και αποθέτονταν στις θαλάσσιες λεκάνες που περιέβαλλαν τις νησίδες.

Σήμερα, ο οφιόλιθος του Τροόδους αποτελεί έναν από τους καλύτερα διατηρημένους οφιόλιθους στον κόσμο και συνιστά πόλο έλξης για επισκέπτες. Ο επισκέπτης στην περιοχή της οροσειρά του Τροόδους, έχει την δυνατότητα όσο ανεβαίνει στις ψηλότερες κορυφές του όρους, να συναντά γεωλογικούς σχηματισμούς που βρίσκονται προς τον μανδύα της γης, δηλαδή είναι σαν να κατεβαίνει προς τα κάτω της γης.

- *Η Μαραθάσα στο Γεωπάρκο Τροόδους*

Το οφιολιθικό σύμπλεγμα του Τροόδους αποτελείται από μια ομάδα βασικών και υπερβασικών πυριγενών και χημικών ιζημάτων. Τα πετρώματα της περιοχής της Μαραθάσας είναι πυριγενούς προέλευσης με συγκεκριμένες ιδιότητες που προσδίδουν στο τοπίο ένα ιδιαίτερο σχήμα και χρώμα. Τα πετρώματα αυτά διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο ως προς την ανάπτυξη σημαντικού αριθμού υπόγειων υδροφορέων, που παρέχουν σημαντικές ποσότητες νερού άριστης ποιότητας. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι, πολλά από τα χωριά της Μαραθάσας κατά το παρελθόν παρουσίαζαν έντονη οικονομική δραστηριότητα λόγω της άμεσης και έμμεσης παρουσίας άφθονων ποσοτήτων νερού: νερουλλάδες του Μουτουλλά, βυρσοδεψία στον Πεδουλα, ξυλοσχιστικές βιομηχανίες στον Κάμπο λόγω παραγωγικότητας των δασών στην ευρύτερη περιοχή, νερόμυλοι κ.ά. Άξιο αναφοράς είναι και το γεγονός ότι στην περιοχή της Μαραθάσας καταγράφεται αξιόλογος αριθμός θειούχων πηγών (κοινότητα: Καλοπαναγιώτη, Μουτουλλά, Τρεις Ελιές). Η παρουσία θειούχων πηγών σε κοινότητες της περιοχής Μαραθάσας, είναι σε άμεση συσχέτιση με τη γεωλογία της περιοχής αλλά και την υπόγεια πορεία του νερού, στους υδροφόρους ορίζοντες της Μαραθάσας.

Εντός της περιοχής της Μαραθάσας, ο επισκέπτης μπορεί να δει εννέα από τους 50 [γεώτοπους](#) που έχουν αναγνωρισθεί εντός του Γεωπάρκου Τροόδους, οι οποίοι είναι:

1. Γεώτοπος 8: Πυροξενίτης
2. Γεώτοπος 9: Βερλίτης
3. Γεώτοπος 13: Πλαγιογρανίτης μέσα σε Γάββρο
4. Γεώτοπος 14: Ρήγμα μέσα σε Πλαγιογρανίτη με Φλέβες Βασάλτη
5. Γεώτοπος 25: Περιδοτίτης, Πυροξενίτης, Πηγματιτικός Γάββρος
6. Γεώτοπος 40: Ρήγμα Αποκόλλησης Λεμύθου
7. Γεώτοπος 43: Επιδοτιωμένες Πολλαπλές Φλέβες
8. Γεώτοπος 47: Στρωματοειδής Πυροξενίτης
9. Γεώτοπος 50: Θειούχες Πηγές, Καλοπαναγιώτη

Περισσότερες πληροφορίες για τους γεώτοπους δείτε [εδώ](#).

Οι πιο πάνω γεώτοποι καθώς και άλλα στοιχεία φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς της περιοχής της Μαραθάσας είναι ενταγμένα σε δυο γεωδιαδρομές ([περιηγήσεις](#)) του Γεωπάρκου Τροόδους, και συγκεκριμένα εξ' ολοκλήρου η Πρόταση Α6 και μέρος της Πρότασης 7.

Πηγή πληροφοριών:

- Κωνσταντίνου Γ. & Παναγίδης Ι. (2013) Κύπρος και Γεωλογία. Επιστήμη - Περιβάλλον - Πολιτισμός. Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου. Λευκωσία, Κύπρος.
- <http://www.troodos-geo.org/cgi-bin/hweb?-V=index& FAA=1&-dindex.html& VLANGUAGE=gr>

Συν/νες

Το σύνολο της περιοχής εξάπλωσης της περιοχής Μαραθάσας

Φωτογραφικό υλικό:

Φωτογραφίες: © Ηλίας Λάμπρου

Φωτογραφίες: © Νικόλας-Γιώργος Ηλιάδης